

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE-ORTADOĞU İLİŞKİLERİ (1983-1993)

Hande EROL

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Nedim YALANSIZ

2008

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “ Türkiye-Ortadoğu İlişkileri (1983-1993)” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Hande EROL

İmza

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Hande Erol
Anabilim Dalı : Tarih
Programı : Türkiye Cumhuriyeti Tarihi
Tez Konusu : Türkiye –Ortadoğu İlişkileri(1983-1993)
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliği'nin 18. maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA	O	OY BİRLİĞİ	O
DÜZELTİLMESİNE	O*	OY ÇOKLUĞU	O
REDDİNE	O**		

ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

- * Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fulbright vb.) aday olabilir.	Evet O
Tez mevcut hali ile basılabilir.	O
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir.	O
Tezin basımı gerekliliği yoktur.	O

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red	
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red	
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red	

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE-ORTADOĞU İLİŞKİLERİ(1983-1993)

Hande EROL

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı

Bu çalışmanın amacı, 1983-1993 yılları arasında Türkiye'nin dış politikasında önemli bir yere sahip olan Ortadoğu politikasını değerlendirmektir. İran, Irak, Suriye, İsrail ve Filistin ile Türkiye'nin ilişkileri, diğer Ortadoğu ülkelerinden göre daha fazla olduğu için söz konusu ülkeler bu araştırmada incelenmiştir. 1983-1993 yılları, Turgut Özal'ın başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı altında geçmiş, bu nedenle Özal'ın Ortadoğu'ya yönelik yaklaşımına da yer verilmiştir.

Bu araştırma sırasında ikinci el kaynakların yanı sıra, söz konusu süreç içinde meydana gelen olayların sağlıklı değerlendirilmesi açısından, dönemin gazetelerinden yararlanılmış, konu ile ilgili sadece Türkçe kaynaklardan değil, yabancı kaynaklardan da faydalanılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, Ortadoğu Bölgesi'nin stratejik önemi ve etnik yapısı, Türkiye'nin bölge içerisindeki konumu ve Türkiye'nin bölgeye karşı genel politikası incelenmiştir.

İkinci bölümde ise, Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye ile olan ilişkilerine yer verilmiştir. Tarihsel zeminde Türkiye-İran ilişkileri açıklandıktan sonra, İran İslam Devrimi'nin Türkiye açısından ortaya çıkardığı sorunlar

incelenmiştir. Özellikle İran-Irak Savaşı ve Körfez Savaşı'nda Türkiye'nin politikası üzerinde durulmuştur. Irak ve Suriye ile olan ilişkilerde de su sorununa ağırlık verilmiştir. Suriye ve Irak arasında, Fırat, Dicle ve Asi nehirleriyle ilgili anlaşmazlık Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Projesi'ne başlamasıyla birlikte daha da görünür bir hal almış ve terör, Hatay meselesi gibi konularla ilişkili gerilimlere neden olmuştur.

Üçüncü bölümde Türkiye-İsrail ilişkileri ve İsrail-Filistin sorunu karşısında Türkiye'nin tutumu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Türkiye-İran İlişkileri, Türkiye-Irak İlişkileri, Türkiye-Suriye İlişkileri, Türkiye-İsrail İlişkileri, Filistin Sorunu, Körfez Krizi.

ABSTRACT

Master Thesis

TURKEY- MIDDLE EAST RELATIONSHIPS(1983-1993)

Hande EROL

Dokuz Eylül University

Institute of Social Sciences

Department of History

History of Turkish Republic Program

The purpose of this work is, to evaluate the Middle Eastern policy that had an important place in Turkey's foreign policy between the years 1983-1993. Since Turkey has closer relationship with Iran, Iraq Syria, Israel and Palestine, compared to other Middle Eastern countries, such countries were examined in this analysis. The years between 1983-1993, were under the Prime Ministry and Presidency of Turgut Özal, and in this study Özal's approach to Middle East was also included.

During this research, in addition to secondary sources, from the point of healthy evaluation of the events which occurred during the mentioned process, newspapers of the period were used, not only Turkish sources but foreign sources related to the subject were used.

In the first section of the work, strategic importance and ethnical structure of the Middle Eastern region, Turkey's position in the region and Turkey's general policy towards the region was analyzed.

In the second section, the relationship of Turkey with Iran, Iraq and Syria were given place. In the historical background, after explaining the Turkish and Iran relationships, problems that were revealed by Iran Islam

Revolution from the point of Turkey were examined. Especially, Iran-Iraq War and Turkish policy in the Gulf War was emphasized. In the relations with Iraq and Syria, the problem of water was focused in. The disputes between Syria and Iraq related to Euphrates, Tigris and Assi River became even more evident with Turkey's starting South East Project and has caused tensions in subjects related to terror, and Hatay.

In the third section, Turkey's attitude from the point of Turkey-Israel relations and towards Israel-Palestine problem was analyzed.

Key Words: Middle East, Turkey-Iran Relationships, Turkey-Iraq Relationships, Turkey-Syrian Relationships, Turkey-Israel Relationships, Palestine Problem, Gulf Crisis.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	ii
YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU COĞRAFYASINA GENEL BAKIŞ

1.1 TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE ORTADOĞU’NUN ETNİK YAPISI VE STRATEJİK ÖNEMİ	3
1.2 TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU’DAKİ YERİ VE KONUMU	13
1.3. GENEL HATLARIYLA TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU’YA YÖNELİK POLİTİKASI.....	14

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN İRAN, IRAK VE SURİYE İLE OLAN İLİŞKİLERİ

2.1 TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ	29
2.1.1 Türkiye-İran İlişkilerinin Tarihsel Zeminini.....	29
2.1.2 1979 İslam Devrimi ve Türkiye’ye Etkisi	35
2.1.3 İran-Irak Savaşı ve Türkiye’nin Politikası.....	54
2.2 TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ	63
2.2.1 Türkiye-Irak İlişkilerinin Tarihsel Zeminini.....	63
2.2.2 Petrol Boru Hatları ve Ekonomik İşbirliği	64
2.2.3 Ayrılıkçı Kürt Sorunu ve Türkmenler Sorunu	68
2.2.4 Su Sorunu.....	76
2.2.5 Birinci Körfez Savaşı ve Türk Dış Politikası	88
2.2.5.1 Körfez Savaşı’nın Nedenleri	88

2.2.5.2 Körfez Savaşı'nın Hedefleri	90
2.2.5.2.1 Siyasi Hedefler	90
2.2.5.2.2 Ekonomik Hedefler	91
2.2.5.3 Körfez Savaşı'nda Turgut Özal'ın Politikası	94
2.2.5.4 Körfez Savaşı'nda İktidar-Muhalefet İlişkileri.....	101
2.2.5.5 Körfez Savaşı'nın Sonuçları.....	105
2.2.5.6 Körfez Savaşı Sonrası Türkiye-Irak İlişkileri.....	107
2.3 TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİ	112
2.3.1 Suriye'nin Suya Karşı Terör Politikası.....	115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN İSRAİL VE FİLİSTİN İLE OLAN İLİŞKİLERİ

3.1 TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ	123
3.2 TÜRKİYE-FİLİSTİN İLİŞKİLERİ VE FİLİSTİN SORUNUNA TÜRKİYE'NİN YAKLAŞIMI.....	128
SONUÇ.....	137
KAYNAKLAR	142

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
A.g.e.	Adı Geçen Eser
A.g.m.	Adı Geçen Makale
A.g.t.	Adı Geçen Tez
ANAP	Anavatan Partisi
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
Bkz.	Bakınız
B.M.	Birleşmiş Milletler
c.	Cilt
CENTO	Merkezi İttifak Teşkilatı
CIA	Merkezi Haber Alma Teşkilatı
DSP	Demokratik Sol Parti
DYP	Doğru Yol Partisi
ECO	Ekonomik İşbirliği Örgütü
Ed.	Editör
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
KDP	Kürdistan Demokrat Partisi
KYB	Kürdistan Yurtseverler Birliği
NATO	Kuzey Atlantik Savunma Teşkilatı
OTK	Ortak Toplantı Komitesi
PKK	Kürdistan İşçi Partisi
S	Sayı
s	Sayfa
ss.	Sayfa Sayısı
SAVAMA	İran Gizli Servisi
SAVAK	İran'da Şah'a Bağlı İstihbarat Birimi
SBF	Siyasal Bilgiler Fakültesi
SHP	Sosyal Demokrat Halk Partisi

SSCB

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği

TBMM

Türkiye Büyük Millet Meclisi

TSK

Türk Silahlı Kuvvetleri

GİRİŞ

Orta Doğu; özellikle birçok medeniyetin beşiği durumunda bulunması, Doğu ile Batıyı birbirine bağlayan ticaret yollarının kavşağında yer alması ve çeşitli yeraltı ve yerüstü zenginliklere sahip olması sebebiyle devletlerin ilgisini çekmiştir. Bölgenin bu özelliğinden dolayı ortaya çıkan etnik ve siyasî kargaşa, çeşitli zamanlarda burada yaşayan insanların, büyük devletler tarafından birçok defalar istismar edilmeleri sonucunu doğurmuştur.

Bölge, özellikle Coğrafi Keşifler sonucu gelişen sömürgecilik akımı açısından ele alındığında, Batılı devletler tarafından, çeşitli özellikleri, doğal zenginlikleri ve karışık etnik yapısı itibarıyla hem iyi bir sömürge, hem de Uzak Doğu'ya giden yollar üzerinde bulunması sebebiyle, önemli bir geçit olarak değerlendirilmiştir.

Bu anlamda Orta Doğu, sömürgeci devletler için her ne surette olursa olsun, ilgi duyulması, kontrol altında bulundurulması ve hatta sahip olunması gereken kadar önemli bir yerdir.

Ayrıca Orta Doğu'nun, Batının gelişmiş sanayii için zengin hammadde yataklarına sahip olması ve aynı zamanda işlenmiş mallarını satabileceği iyi bir pazar durumunda bulunması da bu devletler için bölgenin önemini arttıran özelliklerdir. Dolayısıyla Batılı ülkeler, kendileri için bu kadar önemli bir bölgeyi kontrol altında tutmak istemişlerdir.

Özellikle Batıda uzun yıllar gündemde tutulmuş olan, Şark Meselesi ve Oryantalizm kavramlarından da olumsuz yönde etkilenen Orta Doğu¹, genellikle güçlü Batı tarafından kontrol altında tutulacak zayıf Doğunun bir parçası olarak görülmüştür.

Petrolün keşfi ve temel enerji kaynağı olarak kullanılması da, zengin petrol yataklarına sahip Orta Doğu'nun önemini bir kat daha arttırmıştır. Özellikle içinde

¹ Batı kamuoyunda Ortadoğu'ya şark meselesi kapsamında yaklaşmış ve topraklarına hakim olmak istenmiştir.

bulunduğumuz yirmi birinci yüzyılda, enerji kaynaklarıyla ilgili hesapların daha çok petrol ağırlıklı yapıldığı düşünülürse, bölgenin başta Batılı devletler olmak üzere, bütün dünya ülkeleri açısından önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konumu dolayısıyla Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkiler hem ABD hem de Avrupa devletleri tarafından dikkatle izlenmiştir. CIA Uzmanı Graham Fuller'e göre de," Türkiye'nin rolü Ortadoğu'dadır".² Geçmişten günümüze Türkiye'nin Ortadoğu politikasında, Türkiye'nin kendi iç dinamikleri kadar Batı da belirleyici bir rol oynamıştır.

² Cumhuriyet, 26 Şubat 1990, s.12.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU COĞRAFYASINA GENEL BAKIŞ

1.1 TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE ORTADOĞU'NUN ETNİK YAPISI VE STRATEJİK ÖNEMİ

Günümüzde, yaklaşık olarak 15 milyon km alana ve 450 milyon nüfusa sahip olan ³ Ortadoğu, en geniş anlamda batıda Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısır'dan başlayarak, doğuda Umman Körfezi'ne kadar uzanan, Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman'ı da içine alan, kuzeyde Türkiye, Kafkasya, ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini kapsayan, ayrıca İran, Afganistan ve Pakistan'ın da dahil edildiği, güneyde de Suudi Arabistan'dan Yemen'e kadar uzanan Arap yarımadasını kuşatan ve ortada Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'in bulunduğu bir coğrafyadır.⁴

Alman şarkiyatçı Udo Steinback'e göre ise Ortadoğu ülkeleri şunlardır: Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, Sudan, Birleşik Arap Emirlikleri, Lübnan, Ürdün, İsrail, Suriye, Irak, Katar, Umman, Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt, Yemen, İran, Afganistan, Pakistan ve Türkiye'dir.⁵

Leonard Binder'in yorumuyla da Libya'dan İran'a, Afganistan'dan Pakistan'a Arap Devletleri ve Türkiye'yi de içine alan bir alandır.⁶

Her üç tanım da göz önüne alındığında, Orta Doğu denince akla dinsel anlamda Müslümanlar, etnik anlamda da Türk, Arap ve Farsların çoğunluğu oluşturduğu bir bölge gelir.

³ Fatih Balcı- Hüdaverdi Balcı, "Tarihsel Süreç İçinde Orta Doğu", www.turkishweekly.com, s.2, (20 Aralık 2007).

⁴ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu; Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005, s.25.

⁵ Balcı, a.g.m, s.3.

⁶ Tarraq Y. Ismael, **International Relations of the Contemporary Middle East**, Syracuse University Press, New York, 1986, s.6.

Ortadoğu, etnik ve dinsel açılardan farklılık göstermektedir. Etnik açıdan hakim unsur Arap ve Pers olmasına rağmen, Kürt, Türkmen, Çerkez ve Yahudiler; dini açıdan Müslüman, Hristiyan ve Musevi, Müslümanlar da Şii, Sünni ve Vehhabilerin de etkin olduğu parçalanmış bir yapı sergilemektedir.⁷

Bölgede Sami, Turani ve Farsi olmak üzere üç büyük etnik gruptan söz edilebilir. Samilerin ikinci kolunu temsil eden İbranilerin çoğu İsrail’de yaşamaktadır. İkinci büyük etnik grubu oluşturan Hint-Avrupa grubu içerisindeki İranlılar ve Kürtler yer almaktadır. Turani grubunu oluşturan Türkler, Türkiye’de çoğunluk halde, İran, Irak ve Suriye’de ise azınlık halde bulunmaktadır.

Bölgenin kilit taşı sayılan birkaç ülkesinin genel özellikleri şu şekildedir:

İran: Asya ile Anadolu arasında bir köprü durumunda bulunan İran, bu konumu dolayısıyla farklı kavimlerin yerleştiği bir yer olmuştur. Bu kavimlerin arasında, Farslar, Medler, Türkler, Lurlar, Araplar, Afganlar, Belüciler, Yahudiler, Kürtler, Ermeniler ile Asur ve Keldani kökünden gelenler yer alır. 1992 verilerine göre 61 milyon olan nüfusun yaklaşık %50’sini azınlıklar oluşturur. Yaklaşık 25 milyon olan Türk nüfusu, etnik açıdan Azeriler, Türkmenler, Afşarlar gibi farklı gruplardan oluşmaktadır. 22 milyon ile Azeriler en kalabalık etnik azınlık nüfusu oluşturur.⁸

Ülkede İranlılar daha çok merkezde ve başkent Tahran çevresinde, Azeriler, kuzeyde ve kuzeybatıda, Sünni Kürtler, batıda ve kuzeybatıda, Sünni Türkmenler, Hazar Denizi’nin güneyinde, Sünni olan ve Arapça konuşan Araplar, güneyde ve güneybatıda Peştucaya yakın dili olan Sünni Belüciler güneydoğuda yaşarlar.⁹

Nüfusun %98’i Müslüman olan İran’da, Türkler dışındaki Müslümanlar resmi mezhep olan Şiiliğe bağlıdırlar. Nüfusun %2’si ise, Hristyanları, Yahudileri, Zerdüştlere ve Bahailer kapsar.¹⁰

⁷ Öner Pehlivanoglu, **Orta Doğu ve Türkiye**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004, s.41.

⁸ Metin Öztürk, **Türkiye ve Ortadoğu**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1997, s.39.

⁹ Türkaya Ataöv, “ İki Doğu Komşumuz: Irak ve İran”, **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, Cilt: XLIV, No:1–2,Ocak-Haziran,1989, s.126.

¹⁰ Öztürk, a.g.e, s.40.

Irak: Arap Yarımadasının kuzeydoğusunda yer alıp, kuzeyden Türkiye, doğudan İran, güneydoğudan Kuveyt ve Basra Körfezi, güneyden de Suudi Arabistan ve batıdan Suriye ile çevrilen¹¹, başkenti Bağdat olan Irak'ın nüfusu 1995 yılında 23 milyon 144 bin kişiyken bu sayı 2000 yılında 25,4 milyona ulaşmış, 2007 yılı verilerine göre de, 27.499.683 kişi olmuştur.¹² 1987 yılında Irak devleti tarafından yayınlanan bir istatistiğe göre Irak nüfusunun %76'sını Araplar, %19'unu Kürtler ve kalan %5'ini Türkmenler, Hristiyanlar, İranlılar, Yezidiler ve Yahudiler oluşturmaktadır.

Arap halkı Şii ve Sünni olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Irak devletinin verdiği rakamlara göre Şiiler toplam nüfusun %55'ini oluşturur.

Irak'taki nüfusun %5'ini Hristiyanlar oluşturmakta olup ülkenin en büyük kilisesi olan Keldani Kilisesi'nin 600 bin üyesi vardır.

Daha önceleri büyük kitleler halinde Kerbela, Necef ve Basra gibi şehirlerin civarında yaşamakta olan İranlılar 1971-72 ve 1979-80 yılları arasında Irak'tan çıkarılmışlardır. 1987 yılında Irak'taki İranlı sayısı 133 bin kişi olarak belirtilmiştir.

Irak nüfusunun yaklaşık %1,4'ünü oluşturan Türkmenler genellikle kuzeydoğu bölgesindeki dağlık köylerde yaşarken, Kerkük ve Erbil şehirlerinde oldukça Türkmen yaşar. Türkmenlerin çoğu Sünni'dir.

3 milyondan fazla sayıda oldukları kabul edilen ve çoğunluğu Sünni olan Kürtler ülke nüfusunun %13'ünü oluşturmaktadırlar. Kürtler, kuzeydoğu bölgesindeki yüksek alanlarda ve Zagros Dağı eteklerinde yaşar.

Dil açısından Irak nüfusunun %75 'i Arapça, geri kalanlar ise Kürtçe, Türkçe ve Farsça konuşmaktadırlar. 21.yüzyılda siyasi ve ekonomik hakimiyet büyük ölçüde

¹¹ Turan Silleli, **Büyük Oyunda Türkiye-Irak İlişkileri**, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2005, s.28.

¹² http://www.usak.org.uk/junction.asp?lid=4_10_17_22&ln=TR.(20 Şubat 2008)

üç şehirde, Bağdat, Musul ve Basra'da yoğunlaşmıştır. Bağdat, Irak'ın kuzey-güney hattında Dicle'nin gemicilik yapılabilecek kadar genişlediği ve büyük bir alanı suladığı noktada bir ticaret ve ulaşım merkezidir. Bir irtibat merkezi olarak Musul, Kuzey Irak'ta bir yandan Kürdistan ve Cezire arasında, diğer yandan Halep ve Akdeniz arasında yer alır. Şehir sakinleri, kültürel ve ekonomik açıdan Güney Araplarından çok Suriye Araplarına yakındırlar. Basra ise, doğuda sahip olduğu liman nedeniyle daha çok Körfez'e ve Hint yarımadasına yönelmiştir.¹³

Suriye: Anadolu yarımadasının güneyinde, Doğu Akdeniz'de yer alan Suriye 185.180 kilometrekare yüzölçümüne ve 17.155.814 milyon nüfusa sahiptir.¹⁴ Suriye, coğrafi konum olarak Pers, Irak Mezopotamya, Mısır ve Anadolu arasında geçiş bölgesi olduğu için Ortadoğu'nun kültürel ve politik dengesinde önemli bir rol oynar.¹⁵ Gerek nüfus, gerekse yüzölçümü olarak Türkiye'nin beşte biri büyüklüğüne yakın olan Suriye nüfusunun % 88,8'ini Araplar oluştururken, % 6,3'lük bir oranla Kürtler en büyük azınlığı teşkil ederler.¹⁶ % 2,8 Ermeni, % 1 Türk, % 1 Rum'dur. Din ve dil açısından toplam nüfusun %57,4'ünü oluşturan Arapça konuşan Müslümanlar, çoğunluğu oluştururlar.¹⁷ Kalan nüfusu Süryanîler, Keldaniler, Nasturiler, Çerkezler ve Yahudiler oluşturur. Suriyelilerin büyük bir kısmı ülkenin batısında yaşamaktadır.

Ülke nüfusunun yaklaşık %90'ını oluşturan Araplar, kendi aralarında farklı kabile ve aşiretlere mensupturlar. Aramiler, Kayslar ve Yemineler mevcut kabile ve aşiretler arasında en büyük olanlardır. Ayrıca, Arapların Sünni, Alevi, İsmaili, Yezidi, Rafizi mezheplere mensup olanları ile Hristiyanları da bulunur.¹⁸

¹³ İzzetullah İzzeti, **İran ve Bölge Jeopolitiği**, Küre Yayınları, İstanbul, 2006, ss.14–16.

¹⁴ Selahattin İbas, "Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihi", **Ortadoğu Siyasetinde Suriye**, Derleyenler: Türel Yılmaz-Mehmet Şahin, Platin Yayınları, Ankara, 2004, içinde, ss.34–35.

¹⁵ Erdem Erciyes, **Ortadoğu Denklemi Türkiye- Suriye İlişkileri**, IQ Yayınları, İstanbul, 2004, s.23.

¹⁶ Öztürk, a.g.e, s.63.

¹⁷ Nikolas Van Dam, **Suriye'de İktidar Mücadelesi**, (çev.), Semih İdiz- Ashı Falay Çalkıvık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.17.

¹⁸ Ramazan Kırık, **Türkiye- Suriye İlişkileri ve Suriye'nin Etnik Yapısı**, Aydınlar Ocağı Yayınları, Açık Oturum Dizisi:19, İstanbul, 2000, s.14.

Çoğunluğu Sünni Müslüman olan içlerinde çok az miktarda Hristiyan ve Yezidileri de içeren Kürtler, kuzeydoğu ve kuzeybatı bölgelerinde üç ayrı bölgede yaşamaktadır. Bunlardan ilki, Kurt Dağı bölgesidir. Hatay ili Gaziantep arasında kalan günümüz Suriye topraklarını kapsayan alandır. İkinci bölge, Haseke denilen Cezire eyaletinin Irak ile Türkiye arasındaki bölgedir. Üçüncü bölge ise, Fırat nehrinin Türkiye’den Suriye’ye girdiği bölgenin doğusunda olan Arap-Pınar isimli bölgedir.¹⁹

Bir başka etnik grup olan Ermeniler Hristiyan olup (Gregoryen) Katolik ve Ortodoks mezhebinden olanlar, çoğunluğu oluşturur.²⁰

Resmi dil Arapçadır. Kürtler ve Ermeniler dillerini büyük ölçüde korumuşlardır.

Toplam nüfusun yaklaşık %90’ı Müslüman’dır. En büyük mezhebi oluşturan Sünniler dörtte üç oranındadır.²¹

Genel nüfusa göre dini dağılım ise şöyledir: Halkın % 59,5’i Müslüman’dır. Müslümanların % 60’ı Şii, % 40’ı Sünni’dir. Yaklaşık % 7 oranında da Dürzî vardır ki bunlar da Müslümanlar arasında gösterilmektedir.

Ülkede bulunan Nusayriler en büyük dini azınlığı oluşturlar. Esad ailesinin de Nusayri olması sebebiyle ülkede ordu ve devletin kritik mevkilerinde teşkilatlanma içindedirler.

Ülkedeki diğer bir dini azınlık olan İsmaililer, Şiiliğe bağlı bir mezheptir ve daha çok Hama şehrinde yaşarlar.²²

¹⁹ Erciyes, a.g.e, s.26.

²⁰ Kırkık, a.g.e, s.14., Ayrıca bkz; Pehlivanoğlu, a.g.e, ss.88-95.

²¹ İbas, a.g.m, s.35.

²² Erciyes, a.g.e, s.30.

İsrail: Bir Batı Asya ülkesi olan İsrail'in batısında Akdeniz, kuzeyinde Lübnan ve Suriye, doğusunda Ürdün, güneyinde Mısır bulunur. İsrail'in toplam yüzölçümü Golan Tepeleri dahil, Filistin Özerk Bölgesi yönetimi altındaki topraklar hariç olmak üzere 22.000 kilometrekaredir. Topraklarının üçte ikisi çöl olan İsrail, coğrafi bakımdan Kıyı Düzlüğü, kuzey ve doğudaki tepelik bölge, Büyük Rift Vadisi, Necef Bölgesi olmak üzere dört bölgeye ayrılır. Önemli yerleşim yerleri 626.850 nüfuslu Kudüs, 376. 100 nüfuslu Tel-Aviv ve 268. 850 nüfuslu Yafa'dır.

İsrail'in nüfusu; 5.970.000 olup nüfus yoğunluğu kilometrekare başına 271 kişidir.²³

Din açısından, %76,5'i Yahudi-Musevi, %15,9'u Müslüman, %1,7'si ise Hristiyan'dır. İbranice resmi dil olup, bölgede Arap azınlığın resmi dili de Arapçadır.²⁴

Filistin: Akdeniz'in doğu kıyısında yer alan Filistin, Aşağı Litani Irmağı, Gazze Vadisi ve Arabistan Çölü ile sınırlanır. Filistin'de, Yaklaşık 8,5 milyon kişinin yaşadığı topraklarda, 6 milyon kişi yeşil hat diye adlandırılan bölgede, 1 milyon kişi Gazze'de, 1,5 milyon kişi ise Batı Şeria'da yaşamaktadır.²⁵ 1967'de işgal edilmiş olan Batı Şeria'da ise nüfusun % 91'ini Filistinliler, % 9'unu Yahudiler oluşturur. Gazze'de yaşayan nüfusun ise tamamına yakın bir kısmı Arap'tır. Sadece Akdeniz kıyısındaki bazı stratejik noktalarda Yahudi yerleşim merkezleri bulunmaktadır. Buralar da iskan amacıyla değil askeri amaçla kurdurulmuştur ve içinde oturan sivillerin en az üç katı kadar oraları korumakla görevlendirildikleri iddia edilen askerler etrafında nöbet tutmaktadır. Filistinlilerin tamamına yakını Araptır, az sayıda Çerkez vardır.

²³ Süleyman Özmen, **İsrail ve Etnik Dini Çatışmalar**, IQ Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006, ss.23-24.

²⁴ Serhat Erkmén, "İsrail-Filistin", **Stratejik Öngörü**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2006, s.6.

²⁵ Hasan Taşkın, **İstihbarat Arşivlerindeki Gizli GAP Raporu**, Neden Yayınları, İstanbul, 2007, s.16.

Filistin’de 1948’de işgal edilmiş topraklarda yaşayanların % 79’u Yahudi, % 5’i Hristiyan, % 16’sı Müslüman’dır. 1967’de işgal edilmiş olan Doğu Kudüs ve Batı Şeria bölgelerinde ise nüfusun % 76’sı Müslüman, % 17,5’i Yahudi, yaklaşık % 5,5’i Hristiyan, kalanı da diğer dinlere mensuptur. Gazze’deki nüfusun da % 98,8’i Müslüman, % 0,7’si Hristiyan, % 0,5’i Yahudi’dır. Müslümanların geneli Sünni ve Şafiidir.

Ortadoğu, insanlık tarihinin hemen her döneminde, taşıdığı önem nedeniyle bir sıcak çatışma bölgesi olmuştur. Bölge, geleneksel olarak kültürlerin ve dinlerin kesişme noktası olması yanında son yüzyılda özellikle sahip olduğu petrol zenginliği nedeniyle güç ve egemenlik mücadelelerine sahne olmuş, bu yüzden de dünyanın en istikrarsız bölgeleri arasında ilk sıralarda yer almıştır. Kuzey Afrika, Orta Asya ve Kafkasya bölgesini de içine alan Büyük Orta Doğu adı verilen bu bölgede dünya petrol rezervlerinin %80’i, doğal gaz rezervlerinin ise yaklaşık yarısı bulunmaktadır.

Ortadoğu Bölgesini hedef haline getiren stratejik olgulara bakıldığında,

“ Ortadoğu, üç kıtayı birleştiren karayollarının kilit noktasıdır”

“ Avrupa’da, Afrika’ya ve Asya’ya uzanan demiryolları Ortadoğu’dan geçer”

“ Avrupa, Asya hava yolunun üzerinde bulunur”

Bu duruma göre,

“ Dünya adasının merkezi Ortadoğu’dur”

“ Ortadoğu’ya hakim olan güç dünya adasını kontrol eder”

“ Dünya adasını kontrol edebilecek bir güç de dünyayı kontrol edebilir.”²⁶

20.Yüzyılın başlarında petrolün önem kazanmasıyla birlikte bölge kendi doğal sosyo-politik ve sosyo-ekonomik gelişim sürecinin ötesinde, süper güçlerin kontrol ve egemenlik planları içinde yapay süreçlere yönlendirilmiştir. Bu nedenle, Ortadoğu hala dünyanın demokratikleşme sorunu yaşayan en önemli bölgesi niteliğini korumaktadır.²⁷

²⁶ Zekai Doğanay-Fikret Atun, **Ortadoğu’nun Jeopolitik ve Jeostratejik Açısından Değerlendirilmesi: Körfez Harbi ve Alınan Dersler**, Nuru Yayinevi, Ankara, 1994, ss.19-23.

²⁷ Mustafa Güleç, Gencay Oğuz, **Irak Savaşı’nın Gölgesinde Türkiye-Ortadoğu Ticari İlişkileri**, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara, 2003, s.3.

Bu bölgede egemenlik sağlama bir devlete dünya hegemonyasını ele geçirme ya da devam ettirme; dünya ekonomisine yön verme, kimin ne kadar üreteceğine ya da tüketene karar verme yetkisini elinde bulundurma şansı vermektedir.

Bölge ayrıca dünya silah piyasası için de en önemli pazar niteliğindedir. Dünya silah ithalatının %75'i bu bölge ülkeleri tarafından gerçekleştirilmektedir.²⁸

Ayrıca jeopolitik teorisyenlerin ilgi odağı olan bölge, Mackinder'in " dünya adası" olarak tanımladığı bölge ve Spykman'ın " rimland" olarak tanımladığı bölgeler buradadır.²⁹ Bunun için bu teorilerin açıklanmasında fayda vardır.

ABD'li Deniz Albayı Mahan'a göre; Kesin bir kararlılıkla yedi açık deniz kontrol altına alınmalıydı. Hedef, yüzen bir güçle kritik deniz ulaşım yollarını ve geçitlerini ele geçirmek olmalıydı. Sonuç olarak denizlere hakim olan dünya adasına hakim olacaktı.

İngiliz Mackinder'e göre ise; Orta Asya'da yaşayan toplumlar, meteorolojik değişiklik sonucu topraklarının yaşanamaz hale gelmesi ile ekmeklerini her yerde arayan mücadeleci bir yapıya kavuşmuşlardı, zamana göre hareket kabiliyeti üstün ordular teşekkül ettirmişler ve İran- Anadolu mihverinden Avrupa'ya ulaşmışlardı. Sonuç olarak, dünya hakimiyetini ele geçirmeyi düşünen bir devlet, dünya adasının merkezi olan bu bölgeyi ele geçirerek burada toplumları kontrol altına almalıydı. Bunun için deniz hakimiyet teorisi yeterli değildi. Kara hakimiyet teorisine göre;

“ Doğu Avrupa'ya sahip olan dünyanın kalpgahını kontrol eder”

“ Dünyanın kalpgahına sahip olan dünya adasını yani Avrupa- Asya-Afrika'yı kontrol eder”

“ Dünya adasına sahip olan, dünyayı kontrol eder”

²⁸ Arı, a.g.e, s.27.

²⁹ Mackinder'e göre Dünya Adası; Asya, Avrupa ve Afrika'yı kapsar. Diğer kıtalar, Dünya Adası'nın uyduları durumundadır. Mackinder'e göre; Dünyanın Kalbini (Heartland) ele geçiren bir kara gücü, deniz gücünü geliştirerek dünya adasına ve ardından dünyaya hakim olacaktır. Spykman'a göre, "Rimland"ı kontrol eden, Avrasya'ya hakim olmakta, Avrasya'ya hakim olan ise, dünyanın geri kalan kısmını kontrol edecektir".Bu araştırmacının 'Kenar Saha' (Rimland) olarak ifade ettiği alan, Mackinder'in 'Kenar Hilal'(Marginal Crescent) ismini verdiği kısmı karşılıyordu. Bu kısım ise dünya mücadelesinin kilit noktasıdır. Kenar Saha, Avrupa, Türkiye, Irak, İran, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin, Kore ve Doğu Sibiryadır.

1944 yılında Spykman, bu teoriyi değiştirerek Mackinder'in iç kuşak diye adlandırdığı bölgeye kenar ülkeler kuşağı adını verdi, teorisini şöyle açıkladı;

“ Kenar kuşak ülkelerini kontrol eden Avrasya'ya hakim olur”

“ Avrasya'ya hakim olan dünyanın kalan bölümlerini de kontrol eder”³⁰

Bölgenin önemi açısından tarihsel süreç değerlendirildiğinde; 1. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti kontrolü altında olan bölge, adı geçen savaş sonunda İngiltere hakimiyeti altına girdi. Ancak zamanla bölge ülkeleri bağımsızlıklarını kazandılar böylece üzerlerinde İngiltere'nin fiili hâkimiyeti devam etse de hukuki olarak bir bağı kalmadı. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Rusya, Türkiye üzerinden bölgeye gireceğini açıkladı fakat arkasında ABD ve Avrupa ülkelerinin desteği bulunan Türkiye'nin olumsuz cevabı üzerine, İran üzerinden harekete geçti. O dönemde Rusya'nın Ortadoğu üzerinde önemli bir etkisi olduğu söylenemezdi.³¹

Stratejist ve Ortadoğu uzmanı Prof. Dr. Emin Gürses de konuya jeopolitik açısından yaklaşmaktadır. Ona göre; “Jeopolitik kavramı genel olarak coğrafya ve politika arasındaki ilişkiyi ifade eder ve dünyadaki stratejik kaynakların yer aldığı alanların kontrolü için sürdürülen askeri-siyasi-ekonomik çabalar olarak kendisini gösterir. Soğuk savaş döneminde jeopolitik konusundaki tartışmalar büyük oranda ABD ve Sovyetler Birliği'nin hegemonya yarışının kaçınılmaz bir sonucu olarak dünyadaki stratejik kaynaklar ve bu kaynakların yoğun olarak yer aldığı coğrafi bölgeler üzerindeki kontrolde global rekabet üzerine yoğunlaşmıştır.

Ortadoğu'nun coğrafyasının önemi buradaki enerji kaynaklarından kaynaklanmadığından büyük güçlerin buraya yönelik ilgileri de bu kaynakların kontrolüyle ilgilidir. 1973 petrol krizinin batılı gelişmiş ülkelerin ekonomilerinin petrollerine ne kadar yüksek oranda bağımlı olduklarını göstermiştir. 1978-79 İran Devrimi ile birlikte ABD ve bazı müttefiklerinin bölgeden dışlanma riski ortaya çıkmıştı. 1980'de dönemin ABD başkanı Carter yayınladığı doktrininde

³⁰ Doğanay- Atun, a.g.e, ss.8-14.

³¹ Balcı, a.g.m, s.4

Washington'un Ortadoğu politikasının enerji kaynaklarının kontrolünü öncelikle konu olarak vurgulamıştır. Enerji kaynaklarının kontrolü neden önemlidir? Çünkü hegemonyanın sindirebilmesi için askeri ve ekonomik güce ihtiyaç var. Bu kaynağın karşılanabilmesi için enerji kaynakları hayati önemdedir. Ayrıca bu kaynak başka güç merkezlerinin eline de geçmemelidir. 1992 tarihli Pentagon raporunda ABD yönetiminin sistemsel stratejisi açıkta. Ne diyordu bunda? : alternatif güç merkezlerinin ortaya çıkması önlenmelidir deniyordu bu raporda. Eğer enerji kaynakları Rusya, Almanya, Fransa, Çin gibi güç merkezlerinin kullanım ve kontrol alanına girerse, ABD'nin hegemonya yarışında ve dünya ekonomisinde ki pastayı yeni ortaklarla paylaşması anlamına gelir ki bu da ABD hegemonyasının sonunu getirir. Ortadoğu'nun önemi sistemin kontrolünde oynadığı rol nedeniyle." ³²

Günümüzde Ortadoğu'da çok önemli güç dengelerinin varlığı söz konusudur. Bu güç dengelerini etkileyen faktörler şöyle sıralanabilir:

1- Arap-İsrail Çatışması/Barışı süreci: Bu süreçte kabul ettirilmek istenen en önemli şey, İsrail'in Orta Doğu'nun bir parçası olduğu ve olası birleşmelerin İsrail merkezli olması fikridir.

2- Radikal İslami Hareketler: Bölgede İsrail'in Filistin'e karşı haksız bir tutum içinde bulunduğunu iddia eden ve Filistin'in haklarına karşı daha saygılı davranılmasını sağlamak amacıyla kurulmuş çeşitli örgütlerin faaliyetleridir.

3- Silahlanma: Özellikle İran-Irak savaşı öncesinde başlayan ve devam eden silahlanma sorunu bölge halkları üzerinde psikolojik etki yapmakta ve bölgenin uluslararası kuruluşlar tarafından kontrol altında tutulması gerektiği düşüncesine yol açmaktadır. ³³

³² Prof. Dr. Emin Gürses ile 8 Şubat 2008 tarihinde yapılan görüşme sonucunda hazırlanmıştır.

³³ Balcı, a.g.m, s.5., Ayrıca bkz; George E. Kirk, **A Short History of the Middle East**, Frederick A. Praeger Publisher, New York, 1960, ss.231-272.

1.2 TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU’DAKİ YERİ VE KONUMU

Ülkelerin dış politikada hareket alanları uluslararası sistemdeki konumlarına göre belirlenir. Bu konumun önemli ölçüde o ülkenin dahili yapısıyla ilgili olduğu belirtilebilir. Bulunduğu coğrafi konum, nüfus, sanayileşme düzeyi, kaynakları, teknolojisi gibi konular bir ülkenin konumunun belirlenmesinde doğrudan ya da dolaylı rol oynar.³⁴

Orta Doğu’nun parlamenter sisteme sahip en demokratik ülkesi olan Türkiye, Dünya Adası’nın merkezi durumundadır; Türkiye, konumu ve dünya değerleri açısından bir sınırlar ülkesidir. Türkiye, gelişen teknoloji nedeniyle bir iç devlet durumundadır; Türkiye, Orta Asya ve Ortadoğu’nun enerji ve su kaynaklarının merkezindedir. Nasıl dünya jeostrateji ölçeğinde Ortadoğu’nun önemi Asya’ya eşit ise, Türkiye’nin stratejik önemi de İran ve Irak bölgesinin toplam stratejik önemine eşittir.³⁵

Türkiye; Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu’yu birleştirir ve ayırır. Bu coğrafi konum dünyada ve bölgede oluşabilecek her türlü güç yapısına göre büyük bir değer taşır. Türkiye, Dünya Adasını ele geçirmek veya sosyo-ekonomik kontrolü altında bulundurmak üzere başlatılacak her türlü hareketi önlemede büyük rol oynayabilecek bir ülkedir.

Türkiye’nin kontrolünde bulunan Türk boğazları ve Ege Geçitleri, Karadeniz’i, Akdeniz’e, Batı- Doğu istikametinde de Avrupa’ya bağlamaları ve İstanbul gibi tarihi önemi olan büyük bir şehri üzerinde bulundurmaları, Kara-Deniz ve Hava yolu ulaşımının kilit noktaları olmaları dolayısıyla stratejik bölge niteliğini taşırlar.³⁶

³⁴ Emin Gürses, “ Dış Politikada Ulusalci Yaklaşım ve Türkiye”, **Jeopolitik**, Temmuz 2005, Sayı:18, s.25.

³⁵ İzzeti, a.g.e, s.102.

³⁶ Doğanay- Atun, a.g.e, s.32.

Yine Türkiye'nin kontrolünde bulunan Artvin- Van- İskenderun Üçgeni ve Limanı da bölge açısından önemlidir. Kuzeyden (Doğu Avrupa) gelip, Kafkaslardan geçecek ve Ortadoğu'ya inecek bir askeri gücün, bu üçgeni ele geçirmeden Ortadoğu'ya özellikle petrol üretim sahalarına ulaşması mümkün değildir. Ayrıca bu bölge, Ortadoğu'nun özellikle Arap Yarımadasının su membasıdır. İskenderun Limanı ise, Akdeniz'e girişi sağlayan son derece önemli bir limandır.

Kıbrıs adası ise, son derece önemli bir hava ve deniz üssü olup, Anadolu'nun güney kıyılarını, İskenderun ve Suriye limanlarını Süveyş Kanalını, İsrail limanlarını genel anlamda Doğu Akdeniz'i kontrol eder.³⁷

Avrasya coğrafyasında petrol ve doğal gaz, ekonomik ve politik gelişmelerin itici gücüdür. İster Türk Boğazları'ndan olsun ister karadan olsun Avrupa ile Avrasya arasındaki tüm yollar Türkiye'den geçtiği için Türkiye, bu iki bölge arasında bir enerji köprüsü durumundadır.

Sonuç olarak, Türkiye, dünyada en hassas ve hayati önem arz eden bir coğrafi konuma sahiptir. Üzerinde bulunan stratejik önemi haiz su kaynaklarına da sahip olan Türkiye'nin, stratejik ve ekonomik bir kalpgahı durumunda bulunan Doğu ve Güneydoğu Anadolu, elde bulundurulmalı ve ülkenin bütünlüğü mutlaka korunmalıdır.³⁸

1.3. GENEL HATLARIYLA TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU'YA YÖNELİK POLİTİKASI

Türk dış politikası özellikle bulunduğu coğrafi konumu yüzünden, bölgede barışın, güvenliğin ve istikrarın sürekli kılınması üzerine kurulmuştı. Bu temel prensipler, 20.yüzyılda Türkiye'nin komşuları ve Batı ile olan ilişkilerinin şekillendirilmesinde büyük rol oynadı.³⁹

³⁷ Doğanay- Atun, a.g.e, s.32.

³⁸ A.g.e, s.452.

³⁹ Gürses, a.g.m, s.33.

Sahip olduğu jeopolitik konumu dolayısıyla, ne Orta Doğu'daki gelişmelerden ne de Batı'da yaşanan olaylardan uzak kalabilen Türkiye'nin özellikle Orta Doğu'ya yönelik dış politikası geçmişten günümüze inişli çıkışlı bir biçimde devam etti. II. Dünya Savaşı'nın ardından başlayan soğuk savaş döneminde Türkiye'nin Batı bloğunda yer alması, bu dönemki dış politikasını önemli ölçüde etkiledi.

Türkiye'nin Ortadoğu politikasının belirlenmesinde rol oynayan nedenleri ve bölgeye yönelik olumlu veya olumsuz yaklaşımını, zaman içerisinde değişen eğilimlerin kaynaklarını da aynı şekilde kısmen Türkiye'nin kendi iç politika sürecinde, kısmen de Ortadoğu bölgesinde ve uluslar arası konjonktürde oluşan talep, baskı ve gelişmelerde aramak gerekir.

Türkiye'nin Ortadoğu politikasında rol oynayan ancak diğerlerine göre daha az belirleyici olan faktör, Türk iç politikasından kaynaklanan talep ve gelişmelerdir. Ancak yine de, Türk toplumunun sahip olduğu tarihsel ve dini-kültürel özellikler, Türk dış politikasının bölgeye yönelik eğiliminin belirlenmesinde etkili oldu.⁴⁰

Fahir Armaoğlu'na göre, Türkiye'nin Orta Doğu ile ilgili dış politikasına bakıldığında birbirinden farklı üç dönem göze çarpar. Birinci dönem, 1950- 1960 arası, ikinci dönem 1963-1964 Kıbrıs krizinden 1973 petrol krizine kadar olan dönem ve sonuncusu da 1973'den sonraki dönem.

Demokrat Parti'nin iktidarına denk gelen 1950'li yıllarda, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Ortadoğu ile ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirmişti; “ Biz Araplara hiç güvenmedik ve güveneceğimizde şüphelidir. Hem kendilerine güvenmek çok zordur hem de uluslararası siyasette hiç de gerçekçi değiller. Filistin sorununda duygularını ön plana aldılar ve aynı şeyleri tekrar tekrar söylüyorlar. Herhangi bir şey yolunda gitmezse kendi kusurları için suçu yükleyecek bir kimseyi ararlar”. Başbakan Menderes'e göre ise; “ Coğrafi açıdan Türkiye'nin Ortadoğu'daki durumu

⁴⁰ Ramazan Gözen, **Amerikan Kışkacında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası**, Liberte Yayınları, Ankara, 2000, içinde, ss.1-3.

son derece önemliydi ve bir kilit noktası teşkil etmekteydi. Bu nedenle Türkiye'nin bu sahada rol oynayacağı açıktı".⁴¹

1955–1960 yılları Soğuk Savaşın kendini en fazla hissettirdiği bir dönem olmuş, Sovyet tehdidinin ağırlığı altında Türkiye, NATO'ya girmiş ve Sovyet Rusya'nın Orta Doğu'ya girmek istemesi ve Arap ülkelerinin de bu durum karşısında yer almaması Türkiye'yi kaygılandırmıştı.⁴² Bu sırada oluşturulmaya çalışılan Bağdat Paktı⁴³, ABD ile Ortadoğu'da ortak çıkarlar peşinde koşan Türk dış politikasının da temel taşı olarak oluşturuluyordu.

Ancak, Türkiye, Bağdat Paktı'nın kurucu üyelerinden biri olduğu halde, Amerikan Hükümeti iç baskılardan dolayı, Türkiye'nin pakta tam üyeliğini kabul etmiyordu. Irak'taki Amerikan Büyükelçisi Waldemar Gallman, ABD Dışişleri Bakanlığını pakta girmesi için zorluyordu.⁴⁴ ABD bu hesapları yaparken, Başbakan Menderes de, Ürdün'ün mutlaka pakta dahil olmasını istiyordu. Ayrıca Menderes ABD'siz bir paktın bir anlam taşımayacağını düşünüyordu.⁴⁵ 1957 tarihli Eisenhower Doktrininden⁴⁶ sonra, ABD'nin Ortadoğu politikası canlandı. Mısır ve Suriye'nin

⁴¹ Hüseyin Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, ODTÜ Yayınları, Ankara, 2007, ss.44-49.

⁴² Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, Ankara, s.845.

⁴³ Balkan İttifakı'ndan sonra Türkiye, Orta Doğu bölgesinde de bir güvenlik sistemi oluşturulması için faaliyete geçti. Orta Doğu Güvenlik Sistemi tasarısı, A.B.D. Dışişleri Bakanı J.F. Dulles'in girişimleri ile başladı. Taraflar arasında "güvenlik ve savunma" konusunda işbirliği yapılmasını öngören bu Pakt'ın 5'inci maddesine göre, bu Pakt'a her devlet katılabilirdi. Yalnız şu şartla ki, bu devletin ya bir Arap Ligi üyesi olması veya taraflarca "tanınmış" olması gerekmektedir. Bunun anlamı şuydu ki, İsrail için bu Pakt'a katılma imkanı yoktu. Çünkü bir Arap devleti olan Irak İsrail'i tanımamıştı. Şüphesiz bu hüküm, diğer Arap devletlerinin İsrail düşmanlığına verilmiş bir tavizdi. Bağdat Paktı imza edilirken, diğer Arap devletleri ve özellikle Lübnan ve Ürdün'ün buna katılması halinde, Mısır-Suriye bloğunun izole edilmiş olacağı sonunda da yalnız kalan bu devletlerin, ister istemez Pakt'a katılacakları düşünülmüştü.

⁴⁴ Bağcı, a.g.e, s.41.

⁴⁵ A.g.e, s.73.

⁴⁶ ABD başkanı Dwight Eisenhower'ın 5 Ocak 1957 tarihinde açıkladığı orta doğu politikası. doktrin, komünist tehdide karşı direnmek için yardıma gerek duyulacak orta doğu ülkelere askeri ve ekonomik yardım sözü veren ABD'nin bölgede Fransa ve İngiltere'nin yerini alması esasına dayanır. Eisenhower, orta doğu'da giderek artan Sovyet etkisini durdurmayı amaçlamıştır. ancak bu doktrin, Lübnan ve Irak dışında hiçbir Arap ülkesinde kabul görmemiştir. özellikle Suriye ve Mısır bu görüşe tamamen karşı çıktıklarını ve ABD müdahalesini onaylamadıklarını açıkça belirtmiştir. Suriye ve Mısır'a göre bölge içindeki sorunlar ancak bölge içindeki ülkeler arasındaki ilişkiler çerçevesinde çözümlenmelidir. ABD ise bu görüşte ısrar etmiş 1957-58 Ortadoğu krizinde Lübnan'a doğrudan asker çıkartarak müdahale etmiştir.

Türkiye ise bu doktrini kabul etmiştir. Ortadoğu ülkelerinin doktrine karşı çıkması sebebiyle ABD yeni tedbirler alma kararı almıştır. Türkiye Ortadoğu'da boşalan gücü dolduracak ülke olarak belirlenmiştir. 21 Mart 1957 tarihinde Ankara'da Türkiye ve ABD yetkilileri Eisenhower doktrini'ne

1950'li yılların ortalarından itibaren Sovyetler Birliği ile sıkı askeri ve ekonomik ilişkilere girmeleri Sovyetlerin bölgede daha aktif olmasına yol açmıştı. ABD'nin Bağdat Paktı'nı desteklemesi, ABD'nin Ortadoğu'ya artan ilgisini gösteriyordu. ABD'nin ve Sovyetlerin kendi menfaatleri doğrultusundaki bu anlaşmazlığı, Batı taraftarı ülkeler ile Türkiye, Irak, Ürdün ve Lübnan gibi, Sovyetler yanlısı Mısır ve Suriye gibi arasındaki sorunları da arttırıyordu. Bu durum 1957-58 senelerinde Ortadoğu'da bir sürü soruna yol açmıştı. Başbakan Menderes için ABD, “ aktif politikasının” en önemli “ domino taşı” oluştuyordu. ABD Hükümeti, Türk-Arap ilişkilerinin daha da kötüleşmesine engel olmuştu. Menderes hükümetinin ABD ile 1959 yılında imzaladığı ikili anlaşmalar Ortadoğu'daki işbirliğinin sonuçlarıydı. Çünkü Menderes Eisenhower Doktrininin açıklanması ile birlikte ABD'yi Ortadoğu'da koruyucu bir güç olarak kazanmak amacına ulaşmış oluyordu.⁴⁷

Ancak, 1960 darbesinden sonraki dönemde, Türkiye'deki yeni liderler tek yönlü Batı eğilimli dış politikayı iki dış kaynaklı gelişmenin yarattığı etki ile sorgulamaya başlamışlardır. Bunlardan ilki, Küba füze krizini çözmek için Jüpiter

benzeyen ortak bir bildiri yayınlamışlardır. Bu doktrinin getirdiği tedbirlerin uygulaması 1958 yılındaki Lübnan ve Ürdün olayları sırasında gerçekleşmiştir. Türkiye ABD ve İngiltere'nin davranışlarını kayıtsız şartsız destekleyeceklerini bildirmiştir. ABD, Ortadoğu ülkelerinin ekonomisini güçlendirmeye yardım ederek bu ülkeleri yanına çekmek istiyordu. sözü edilen yardımları sağlamak amacıyla ortaya atılan Eisenhower doktrini, ABD başkanı'nın 5 ocak 1957'de kongreye gönderdiği mesaja verilen isimdir. Eisenhower doktrini, Sovyetler birliği ile Suriye arasındaki askerî ve ideolojik yakınlaşmayı önlemek, İngiltere'nin Ortadoğu'da bir güç olarak yer almasından sonra Ortadoğu'da bir askerî güç dengesi yaratmak gibi amaçlar taşıyordu. bu güç dengesi ABD'nin çıkarlarına ve yararına göre yaratılacaktı.

Eisenhower doktrini'nin tatbikatını sağlayacak kanun 9 Mart 1957'de kongre tarafından kabul edildikten sonra, başkanın danışmanı, Ortadoğu ülkelerini ziyaret etti ve doktrine katılmalarını istedi. 22 Mart 1957 günü Türkiye Eisenhower doktrini'ne katıldığını, ayrıca doktrini bölgede gerçekleştirebilmek için hazır olduğunu açıkladı. aynı gün ABD, pakta, askerî komitesine gireceğini ilan etti. Bu dönemde Türkiye ekonomisinin kötü gidişi hükümete güçlükler yaratıyordu. menderes, yaptığı bir basın toplantısında, Eisenhower doktrini'nin Ortadoğu'da siyasi istikrarı sağlayacağına inandığını belirtmişti. CHP ise iç siyasi havanın gerginleşmesine rağmen Eisenhower doktrini konusunda hükümete destek oldu. DP hükümeti için ABD, Türk dış politikasının temel taşı anlamına geliyordu. Amerika'nın, Türk-Arap ilişkilerinin daha da kötüleşmesini frenlemesi, Eisenhower doktrini'nin uygulamasının bir sonucudur. Menderes, Eisenhower doktrini'nin açıklanmasından sonra, ABD'yi Ortadoğu'da koruyucu bir güç olarak kazanma amacına ulaşmıştır. menderes için bölgedeki Sovyet etkisini önleyebilecek tek güç Amerika idi. böylece menderes, ABD'yi Sovyet yayılmacılığını önlemek için bir denge faktörü olarak kullanma yoluna başvuruyordu. menderes'in NATO ile Bağdat Paktı arasında bağlantı kurarak Türkiye'nin önemini arttırmaya yönelik arzusu bu şekilde gerçekleşti. ancak Bağdat paktı, Irak darbesinden sonra işlevini ve önemini kaybedince Menderes'in arzusunun da anlamı kalmadı.

⁴⁷ Bağcı, a.g.e, ss.89-90.

füzelerinin Türkiye'den taşınmasıdır. İkincisi ise 1964 Haziran Johnson mektubudur.⁴⁸

Bu olayların Türk dış politikası için üç önemli sonucu oldu

1- Türkiye, yaklaşma adına Sovyetler Birliği ile geleneksel soğuk ilişkilere dayalı dış politikasından vazgeçti.

2- Türkiye, özellikle silah tedariki programlarında Kıbrıs'a askeri müdahaleyi neticede mümkün kılacak tarzda güvenlik politikasını yeniledi.

3- Türkiye, ortaya çıkan Üçüncü Dünya ve Bağlantısızlar hareketi ile ilişkilerini geliştiremediğini fark etti.⁴⁹

1960'lı yıllar ayrıca Türkiye'nin Arap devletleri ile ilişkilerinde önemli değişikliklerin yaşandığı bir dönem oldu. Yukarıda sözü edilen değişiklikler sonucunda Türkiye, Arap devletleri ile dış politikasını gözden geçirmek zorunda kaldı.

1960'lar Arap devletlerinde de yapısal değişimin yaşandığı yıllar oldu. Özellikle Irak ve Suriye'de ordunun genç subayları tarafından ülkeyi geri kalmışlıktan kurtarmak amacıyla gerçekleştirilen darbeler geleneksel yapıyı sarsmaya başladı.⁵⁰

29 Eylül 1961'de Suriye'de gerçekleştirilen darbeye iktidara gelen yönetim 1958'de Mısır'da kurulmuş olan Birleşik Arap Cumhuriyetinden ayrılma kararı aldığı anda, Türkiye bunu Suriye'nin iç meselesi olarak değerlendirdi ve Ürdün'den sonra Şam'daki yönetimi tanıyan ikinci ülke oldu.

Türkiye, Irak'taki gelişmeler karşısında daha endişeli idi. Ankara, 1958 darbesini gerçekleştiren General Kasım'ın iktidarını güçlendirmek için komünistlerden ve Kürtlerden destek almasını ve SSCB ile olan ilişkilerini

⁴⁸ Bülent Aras, **Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, s.134.

⁴⁹ A.g.e, s.135. Bağlantısızlar Hareketi, kendilerini hiçbir güç bloğuna dahil veya hariç olarak addetmeyen 100 üzerinde ülkenin bir araya gelerek oluşturdukları bir uluslararası oluşumdur.

⁵⁰ Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, Baskın Oran (Ed.), İletişim Yayınları, Cilt:1, İstanbul, 2004, içinde, s.784.

geliştirmesini ilgiyle takip ediyordu. 1962–1975 Kuzey Irak Kürt Ayaklanması doğrudan Türkiye’ye yansımadağı için Ankara gelişmeleri uzaktan izlemekle yetindi. Ancak 8 Temmuz 1962’de iki Irak savaş uçağı sınırı geçerek Hakkari yakınlarındaki Gerür kasabasını bombaladı. Türkiye’nin tepkileri üzerine 16 Temmuzda bir açıklama yapan Irak hükümeti, olayın yanlışlıkla olduğunu bildirdi. Ama 15 Ağustos tarihinde benzer bir olay daha yaşandı. 3 Türk askerinin öldüğü olayların ardından Kürt ayaklanmasını bastırmakla zorluk çeken Irak hükümeti, Türkiye’yi ayrılıkçı Kürt hareketini desteklemekle suçluyordu.⁵¹

1963–1964 Kıbrıs krizi, Türkiye’nin Orta Doğu ile ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil eder. Çünkü 1965 yılı Aralık ayında B.M. Genel Kurulunda Kıbrıs sorunu tartışılırken, Türkiye Arap devletleri tarafından yalnız bırakıldı.⁵²

Ancak, 1965 yılında Adalet Partisinin iktidara gelmesi ile birlikte Türkiye yeniden Arap devletleri ile yakın ilişkiler içerine girmiştir. “ Dış siyasetimiz, temel karakteri olarak sulhçudur. Bütün ittifaklarımız, sulhun temadisi hedefine dönüktür” anlayışını benimseyen Demirel liderliğindeki AP, daha sağlam temellere dayalı yeni bir ilişki süreci başlatmayı planlıyordu. Ülke içinde partinin dayandığı muhafazakar taban da bu girişime destek verecek yapıya sahipti.

“Güven ve ahde vefa” prensibi ile⁵³ hareket eden Demirel’e göre, Türkiye’nin komşuları ve Türkiye’nin komşuları ile olan tarihi münasebetlerin aldığı şekil, ister istemez Türk dış politikası üzerine etki etmişti.⁵⁴

1965 Demirel hükümeti programında, başta Orta Doğu ve Magrip’te bulunan Müslüman ve Arap “kardeş ülkeler” olmak üzere, Asya ve Afrika ülkeleriyle çok yönlü bir dış politika izleneceğini belirtti. Üçüncü Dünya’nın bağlantısız ülkeleri nezdinde Türkiye’nin olumsuz imajını silmek için, tarihsel ve kültürel ortakların

⁵¹ A.g.m, ss.787–788.

⁵² Armaoğlu, a.g.e, s.846.

⁵³ Süleyman Demirel, **1970’li Yılların Muhasebesi ve Türkiye’nin Geleceğine Bir Bakış**, Başbakanlık Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği, Ankara, 1979,s.14.

⁵⁴ Nil Tuncer, “ Süleyman Demirel”, **Türk Dış Politikasında Liderler**, Yayına Hazırlayan: Ali Faik Demir, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007, içinde, s.148.

bulunduğu Arap ülkeleri ile işe başlamak gerekiyordu ve bu ülkelerle siyasal, ekonomik ve kültürel yaklaşmanın ilk adımları atıldı. AP hükümetinin önceki hükümetlerden temel farkı, Orta Doğu politikasını sadece Batı politikasının bir görevi olarak algılamamak ve bölgedeki “ ilerici” hükümetlerle de ilişki kurmak oldu.⁵⁵

Türkiye’nin Orta Doğu’ya yönelik tutumuna ilk olumlu yaklaşım Irak’tan geldi. 7–11 Şubat 1966 tarihinde Türkiye’yi ziyaret eden Irak başbakanı Adnan El Paçacı iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinin önemini belirtti. Bu ziyaretten sonra Türkiye, çeşitli Arap ülkeleriyle ticari ve kültürel yakınlaşma sürecini başlattı.

1967 yılı hem Orta Doğu için hem Türkiye için sıcak gelişmelere sahne oldu.1967 yılı boyunca başta Suriye olmak üzere, Araplarla İsrail arasındaki ilişkiler gerginleşmeye başlamıştı. 22–24 Mayıs 1967’de Ankara, Orta Doğu ülkelerindeki büyükelçilerini merkeze çağırarak bir toplantı yaptı ve kendi politikasını saptadı. Alınan kararlara göre Arap politikası üç ilkeye bağlandı: 1)Tüm Arap ülkeleriyle ikili ilişkileri her alanda geliştirmeye çalışmak, 2) Arapların kendi aralarındaki anlaşmazlıklara karışmamak ve taraf tutmamak, 3) Arapları bölecek paktlara ve bölge anlaşmalarına katılmamak.⁵⁶

5 Haziran 1967 tarihinde başlayan Arap-İsrail savaşı, Türkiye’ye uygulamak istediği yeni politikasını gösterme şansı verdi. Savaşın başında Türk hükümeti, Amerika’nın İsrail’e yardım ederken Türkiye’deki üsleri kullanmasını engellemek için, bu üslerin Araplara karşı kullanılamayacağını açıkladı. Bunun yanında Türkiye, B.M. ile yapılan müzakere ve çalışmalarda da daima Arap ülkelerini desteklemiş ve Arap ülkelerinin lehine olan karar tasarılarına onlarla birlikte karar vermiştir.⁵⁷ Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 22 Haziranda Genel Kurulda yaptığı bir konuşmada: “*Geleceği bizi çok yakından ilgilendiren bir bölgedeki bu durum, bizi son derece üzmüştür. Türkiye’nin politikası daima bütün komşuları ve bölge memleketleri ile siyasi bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne riayet şartına dayanan iyi münasebetler*

⁵⁵ Kürkçüoğlu, a.g.m, s.788.

⁵⁶ A.g.m, s.789.

⁵⁷ Armaoğlu, a.g.e, s.847.

geliştirmeye yönelmiştir. Burada, Arap ülkeleri halklarına beslediğimiz derin dostluk ve sempatomizi tekrarlamak isterim. Onların tarihlerindeki bu ağır ve güç devreden süratle geçmeleri ümidini izhar ediyoruz. Türk Hükümeti kuvvete başvurulması sonucunda meydana gelen toprak iktisaplarını kabul edemeyeceğini derhal beyan eylemiştir. Genel Kurul'un, işgal ettikleri topraklardan geri çekilmesi hususunda ısrar etmesi gerekmektedir.” demiştir. Türkiye, Genel Kuruldaki oylamalarda da Araplardan yana oy kullanmıştır.⁵⁸

Daha önce Kıbrıs sorunu nedeniyle BM karşısında yalnız kalan Türkiye, büyüyen yalnızlık duygusu ve İslam ülkelerinin desteğini elde etme arzusu ile giderek Arap ülkeleriyle daha yakın ilişkiler kurulması ve Filistin davasında Arap ülkelerinin daha çok desteklenmesi yönünde bir değişim politikasına Demirel ile ulaştı.⁵⁹

Türkiye'nin sadece Orta Doğu'ya değil daha geniş bir şekilde İslam dünyasına imkan veren ikinci gelişme, Kudüs'te 21 Ağustos 1969 da meydana gelen Mescid-i Aksa yangını ve bu olay üzerine toplanan İslam Zirve Konferansı'dır. Mescid-i Aksa yangını üzerine Türkiye büyük tepki göstermiş ve İslam dünyasının yanında yer aldığını Başbakan Demirel'in ağzından ilan etmiştir. 22-25 Eylül 1969 günlerinde, Fas'ın başkenti Rabat'ta yapılan İslam Zirve Konferansına da Türkiye, Dışişleri Bakanı Çağlayangil aracılığı ile katıldı.⁶⁰

Türkiye'nin İslam Zirvesine katılması ile dış politikasında yeni bir boyut daha ortaya çıkıyordu. Bu da Arap dünyasının ötesinde, İslam dünyası ile organize bir bağ kurmasıydı.

1973 yılına gelindiğinde Arap-İsrail savaşının getirdiği petrol krizi, Türkiye'yi Orta Doğu ülkelerine daha fazla yakınlaştırmıştır. Bunun iki nedeni

⁵⁸ Mehmet Gönübol- Ömer Kürkçüoğlu , “ Türkiye'nin Arap Devletleri İle İlişkileri”,**Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969, içinde, s.559.

⁵⁹ Kemal Kirişçi, “ Türkiye ve Müslüman Orta Doğu”, **Türkiye'nin Yeni Dünyası ve Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, Derleyenler: Alan Makovsky, Sabri Sayan, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, içinde, s.54.

⁶⁰ Armaoğlu, a.g.e, s.848.

vardır: Birincisi, 1973 yılından sonra ham petrol fiyatlarının hızla artması, Türkiye’yi kredili petrol alımı sorunu ile karşı karşıya bırakmıştır. Çünkü 1972 yılında 300 milyon dolar kadar olan Türkiye’nin ham petrol faturası, birkaç yıl sonra birkaç milyar dolara çıkınca Türkiye’nin ihracatı ve döviz giderleri bu faturayı karşılayamaz olmuştur. Buna paralel olarak, özellikle 1977 yılından itibaren enflasyon hızla yükselmeye başlayınca, Türkiye petrol üreticisi Arap ülkelerinden kredi ile petrol almak zorunda kalmıştır.

İkinci sebep ise, yine petrol faturasını karşılamak için Türkiye’nin Arap ülkelere ihracatını arttırma çabası içine girmesidir.⁶¹

Tüm bu gelişmelerin yanında iç politikadaki gelişmelerle Türkiye’nin Orta Doğu politikasına iki yeni boyut eklenmiştir. İlki, dini eğilimli muhafazakar Milli Selamet Partisinin kurulmasıdır ve bu parti 1974–1978 yılları arasında koalisyon ortağı olmuştur. Parti lideri Erbakan, İslam ile iyi ilişkiler kurma ve Batı ile tüm bağları koparma düşüncesini sık sık dile getirdi.⁶²

12 Mart döneminden sonra 70’li yıllar boyunca Türkiye’nin Arap ülkeleriyle ilişkilerinin giderek gelişmesine paralel olarak İslam Konferansı Örgütü ile ilişkileri de gelişti. 1975 yılında Cidde’de yapılan Dışişleri Bakanları Konferansına ilk kez Dışişleri Bakanlığı genel sekreteri değil, Bakan Çağlayangil katıldı. Türkiye’nin bu adımına karşılık, aynı toplantıda Kıbrıs Türk Federe Devleti Başkanı Rauf Denktaş, Devlet Bakanı Çelik ve Kıbrıs Müftüsü konferansa “konuk” olarak kabul edildiler.

12–15 Mayıs 1976 tarihinde konferans İstanbul’da toplandığında, 1969 Rabat toplantısına katılma konusunda kaygıları bulunan Türkiye, artık Arap ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye kanalize olmuştu. İstanbul’daki konferansta Cumhurbaşkanı Korutürk’ün bir mesajı okundu ve Başbakan Demirel bir konuşma yaptı. Filistin konusunda Araplarla ortak hareket edileceği tekrarlandı ve Türk heyetinin girişimiyle kültürel ve bilimsel işbirliği için iki merkezin kurulmasına karar verildi.

⁶¹ A.g.e, ss.849–850.

⁶² Aras, a.g.e, ss.137–138.

1979 yılında Fas'taki Dışışleri Bakanları Konferansında Müslüman Topluluğunun konuk statüsünden gözlemci statüsüne geçirilmesine karar verildi.⁶³

12 Eylül 1980'den itibaren Türkiye'nin Orta Doğu politikası ivme kazandı, 12 Eylül idaresinin yeni bir Orta Doğu politikası izleyeceği görüldü.

1980'li yılların başlarında Orta Doğu'da kalıcı etkilere sahip üç önemli gelişme yaşandı. Bunlardan ilki; İran'da radikal bir rejimin kurulması, ikincisi, Sovyetlerin Afganistan'ı işgali ve sonuncusu da İran-Irak savaşıdır. Bütün bu gelişmeler, Türkiye'nin bölgedeki önemini arttırmıştır. Bu gelişmelerin de etkisiyle 1980'li yıllar Amerika ile işbirliği yılları oldu.⁶⁴

İran'da Humeyni'nin iktidara gelmesi ve İslam Devrimi'nin yapılmasından sonra Türk-İran ilişkilerinin kötüye gideceği düşünülüyordu. Çünkü laik, Batıcı, Şah'ın ve ABD'nin müttefiki olan bir Türkiye ve onun karşısında İslam rejimi ile yönetilen bir İran bulunmaktaydı. Ancak beklenen olmadı ve ilişkiler, özellikle ekonomik alanda, Şah döneminden de daha ileri gitti. Türkiye yeni rejimi baştan kabullendi ve resmen tanıdı. İktidarda olan Ecevit hükümetinin Dışışleri Bakanı Gündüz Ökçün zaten İran'daki Şah rejimine de iyi gözle bakmamakta ve CENTO'ya karşı bir tutum sergilemekteydi.⁶⁵

1980 yılı Eylül ayına gelindiğinde Türkiye ve İran'da iki önemli olay meydana geldi. Türkiye'de 12 Eylül günü Ordu yönetime el koyarken, İran'da Irak'la sekiz yıl sürecek olan bir savaşa başladı. Bu uzun savaş yılları Türk-İran ilişkilerini de doğal olarak her dönem etkiledi. Türkiye savaşın başlangıcıyla birlikte tarafsızlığını ilan etti ve iki komşusu arasında çıkan bu savaşın bir an önce bitmesi için arabuluculuk yapmaya çalıştı ancak bir sonuç alamadığını görünce tarafsızlık politikası siyasetini sürdürerek bir denge oyunu oynamaya çalıştı.

⁶³ Kürkçüoğlu, a.g.m, s.794.

⁶⁴ Aras, a.g.e, s.140.

⁶⁵ Çetinsaya, "Türk-İran İlişkileri", **Türk Dış Politikasının Analizi**, Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, Ankara, 2004, içinde, s. 227.

Bu yıllarda Türkiye'nin Orta Doğu politikasında meydana gelen değişikliklerde sadece 12 Eylül 1980 darbesi değil, 1983 yılında Özal hükümetinin iş başına gelmesi de etkilidir.

Özal'a göre, Türkiye Ortadoğu'nun bir parçasıydı ve bu bölgede rol oynaması kaçınılmazdı. Turgut Özal, Türkiye'nin Ortadoğu ile olan ilişkilerinde daha etkin ve enternasyonal bir yaklaşım tarzı üzerine damgasını vurdu. Özal, 1980'li yılların başında hem Basra Körfezi'ndeki Arap ülkeleri, hem de İran, Irak, Libya gibi Ortadoğu ülkeleri ile ilişkileri arttırdı.⁶⁶

Ancak, 1982 yılında Türkiye'nin İslam Dünyası ile yaptığı ihracat yüzde 47 oranında iken, bu oran son on yılda bir anda yüzde 12 düşüşe uğradı.⁶⁷

İslam Konferansı Örgütü'nde daha önceleri dışişleri bakanlığı düzeyinde temsil gerçekleştirilirken, 25–29 Ocak 1981 tarihinde Suudi Arabistan'da yapılan toplantıya başbakanlık düzeyinde katılım gerçekleşmiş, Özal'ın başbakanlığı döneminde de toplantılara katılım cumhurbaşkanlığı düzeyine çıkarılmıştır. 9–14 Ocak 1984 tarihinde Kazablanka'da yapılan İKÖ zirvesinde Kenan Evren Daimi Komite Başkanlığına seçilmiştir.⁶⁸

Bu dönem açısından çok önemli olan ve etkileri bugüne kadar uzanan bir gelişme de İran'ın Kuzey Irak'a girdiği bu dönemlerde yaşandı. Türkiye'de PKK eylemlerinin başladığı 1984 yılından itibaren Türk kamuoyunda PKK militanlarının İran sınırını kullandığı öne sürüldü. Yine İran'ın PKK'ya yardım ettiği şüphesi Türkiye'yi endişelendirirken, Türkiye'nin PKK'ya karşı Kuzey Irak'ta gerçekleştirdiği askeri operasyonlar da Kuzey Iraklı Kürtlerle ittifak içinde olan İranlıları rahatsız etti. Ancak İran, Türkiye'nin tarafsızlığına duyduğu ihtiyacının da

⁶⁶ Kemal Kirişçi, “ Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Geleceği”, **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, Derleyenler: Barry Rubin-Kemal Kirişçi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, içinde, s.162.

⁶⁷ Alain Gresh, “ Turkish- İsraili- Syrian Relations and Their Impact on The Middle East”, **Middle East Journal**, 52, No:2, Spring 1998, s.192.

⁶⁸ Nevra Yaraç Laçınok, “ Turgut Özal”, **Türk Dış Politikasında Liderler**, Yayına Hazırlayan: Ali Faik Demir, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007, içinde, s.589.

etkisiyle, Kasım 1984'te Türkiye ile bir antlaşma imzaladı ve kendi topraklarında Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden faaliyetlere izin vermeme taahhüdüne girdi.

İran İslam Devrimi'nin Türk-İran ilişkilerinde sebep olduğu en büyük gerginlik kaynağı ideolojik savaştır. İki ülke arasındaki bu ideolojik kutuplaşma temelde iki ülkenin rejimleri ile ilgilidir. İran Türkiye'nin Laik, Batıcı kimliğini kabullenememektedir. İran-Irak Savaşı'nın bitmesinden hemen sonra yukarıda geçen nedenlerden dolayı iki ülke ilişkileri tarihinin en büyük krizini yaşadı ve 1988 yazıyla 1989 yazı arasındaki bir yıl Türk-İran ilişkilerinin “en uzun yılı” oldu. 10 Kasım 1988'de İran elçiliğinin bayrağını yarıya indirmemesiyle ilk kriz ortaya çıktı. Yine Türkiye'ye gelen İran Başbakanı'nın Anıtkabir'i ziyaret etmemesi⁶⁹, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Humeyni hakkındaki demeçleri⁷⁰ nedeniyle Salman Rüşdi⁷¹ ye benzetilmesi gerginliği daha da arttıran gelişmeler oldu.

Türkiye ve İran arasında elçilerin geri çekilmesi ile noktalanan bu kriz dönemi çok uzun sürmemiştir. Bunun nedeni Humeyni'nin Haziran 1989'da ölmesi ve Haşimi Rafsancani'nin iktidara gelmesidir. Rafsancani, Humeyni'nin dış politikada uyguladığı radikal çizgiyi terk etmiş ve pragmatik bir dış politika uygulamaya başlamıştır. Bu yeni dönemde yeni atanan İran büyükelçisi Anıtkabir'i ziyaret etmiş ve 10 Kasım 1989'da elçilik bayrağı yarıya indirilmiştir. Bu şekilde atılan ilk adımlarla ilişkiler canlandırılmaya çalışılmıştır.

Bu dönemin en fazla göze çarpan gelişmelerinden bir diğerinin aktörü de İsrail'dir. İsrail Meclisi(Knesset) çıkardığı bir kanun ile Kudüs'ü İsrail'in değişmez başkenti ilan etmiştir Türkiye, 26 Kasım 1980'de, İsrail ile diplomatik ilişkilerimizi ikinci katip seviyesine indirme kararı almıştır.⁷²

⁶⁹ Philip Robins, **Turkey and the Middle East**, Pinter Publishers, London, 1991, s.55.

⁷⁰ A.g.m, s. 228.

⁷¹ Hintli yazar Salman Rüşdi 1988 yılında yazdığı “Şeytan Ayetleri” adlı kitabında Müslümanlığa hakaret ettiği gerekçesiyle Humeyni tarafından ölüme mahkum edilmiş ve hakkında ölüm fetvası verilmiştir.

⁷² Armaoğlu, a.g.e, s.850.

İsrail ile ilişkiler bu şekilde devam ederken, Ankara’da bir FKÖ bürosu açılmıştır. Ancak bu durum, Türkiye ile FKÖ arasındaki ilişkilerin sorunsuz olduğu anlamını taşımamaktadır. Türkiye, Ermeni, Kürt ve sol eğilimli teröristlerin FKÖ kamplarında askeri eğitim aldığını bilmektedir.⁷³

Türkiye, Filistin-İsrail çatışmasının yoğun olarak devam ettiği bu dönemde, konumunu bu çatışmadaki gelişmelere göre ayarlayarak İran-Irak savaşında olduğu gibi bir denge oyunu oynamıştır.

1990’lara gelindiğinde, Soğuk Savaş’ın bitmesi, Doğu Avrupa’da komünist rejimin çökmesi ve 1989–1991 arasında Sovyetler Birliği’nin bölünmesi dünyadaki dengeleri alt üst ettiği kadar Türkiye’yi de etkilemiştir. Türkiye’nin Batı ittifakına katılmasının başlıca nedeni olan Sovyet tehdidi de sona ermişti.

1990’ların Türk dış politikası küresel değişimlerden oldukça etkilenmişti. Bununla birlikte iç siyasi çevrenin de dış politikanın gidişatı üzerinde güçlü bir etkisi vardı. 1991 yılında partisinin seçimleri kaybetmesiyle Turgut Özal’ın iktidar üzerindeki etkisi azalmıştı.⁷⁴

Soğuk Savaş sonrası, Sovyetler artık Orta Doğu politikalarını bırakırken, Suriye gibi Arap devletlerini tehlikelere daha açık ve daha yalnız bir konuma sürüklerken Türkiye’nin Arap devletleriyle yaşayacağı gerginlikler artık Soğuk Savaş döneminin tersine, Moskova ilişkilerine etki etmeyeceği anlamına geliyordu. Kıbrıs davasında ve PKK’ya destek veren, Suriye meselesinde kendisine destek vermeyen Arap devletleri Türkiye’yi büyük bir hayal kırıklığına uğratmışlardı. Suriye ve Irak ile yaşanan Fırat ve Dicle nehri suları da bu gerginliği daha da arttırmıştı.⁷⁵

⁷³ Aras, a.g.e, s.142.

⁷⁴ William Hale, **Türk Dış Politikası 1774–2000**, Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003, s.203.

⁷⁵ A.g.e, ss.317–318.

Aralık 1991’de Demirel Hükümeti’nin İsrail ve FKÖ ile ilişkilerini arttırmasıyla Türk dış politikasındaki yeni yaklaşımlar başlamış oldu. Demirel, Filistin sorunuyla ilgili yaptığı bir açıklamada Filistin’e destek mesajı verirken, sorunun çözülememesinden İsrail’in sorumlu olduğunu belirtmiştir: “ Kendim ve hükümetim adına, Filistin halkının self determinasyon hakkı da dahil olmak üzere bütün yasal hakları için mücadelesini destekliyoruz” demiştir.⁷⁶

1991 yılında Arap-İsrail barış sürecinin başlaması ve ardından Eylül 1993’de Yitshak Rabin ile Yaser Arafat’ın “ Filistin Özerklik İlkeleri Deklarasyonu” imzalamaları Türkiye’nin FKÖ ve Arap ülkeleriyle ilişkilerini koparmadan daha yakın ilişkiler geliştirmesine imkan sağlamıştır. Filistin Devlet Başkanı Arafat, 25 Eylül 1993 tarihinde Türkiye’ye gelmiş ve Cumhurbaşkanı Demirel ile görüşmüştür. Türkiye ve Filistin arasında ilk kez olması bakımından tarihi önem taşıyan kültür, eğitim ve bilim alanında işbirliği öngören anlaşma imzalanmıştır.⁷⁷

Arafat, 1994 Eylül’ünde bir kez daha Türkiye’ye gelmiş, Demirel ile görüşmüştür. Arafat’ın 1995 yılındaki ziyaretinde Demirel, Kudüs’ü geçmişte ilhak ederek başkent ilan eden İsrail’in, Filistinlilere Gazze ve Eriha’da sınırlı özerklik verilmesini öngören tarihi 1993 İlkeler Bildirgesinin Kudüs ile ilgili maddelerine uyması çağrısında bulunmuştur.⁷⁸

Filistin Özerklik İlkeleri Deklarasyonu’nun imzalanmasının ardından Dış İşleri Bakanı Hikmet Çetin, Kasım 1993’de bir yıl sonra da Başbakan Tansu Çiller ve Mart 1996’da Cumhurbaşkanı Demirel İsrail’i ziyaret etti. Ayrıca Tansu Çiller ve Demirel, Gazze’yi ve Kudüs’ün doğu kısmında bulunan Filistin yetkililerini ziyaret ettiler. Bu ziyarete karşılık olarak da, İsrail cumhurbaşkanı ve dış işleri bakanı Türkiye’yi ziyarette bulundular.⁷⁹

⁷⁶ Tuncer, a.g.m, s.223.

⁷⁷ A.g.m, s.224. Anlaşma, ilk kez Filistin devleti ile imzalanan bir belge olma özelliği taşır.

⁷⁸ A.g.m, ss.224–225.

⁷⁹ Hale, a.g.e, s.318.

Genel olarak Türkiye'nin Ortadoğu politikası, öncelikle dış politikasının bir türevidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin temel dış politikasını belirleyen ve onun tercihi olan Batılılaşma eğilimi ve Batı ile işbirliğinin durumu da belirlemiştir. Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgenin, global politikanın ve iç politikanın dinamikleri, Türkiye'nin olumlu Ortadoğu politikasının hedefe varmasını engellemiştir. Bölgede Irak gibi diktatörlerin varlığı, Arap-İsrail çatışması, İslam-laiklik ayırımı gibi olaylar bölge istikrarının ve Türkiye'nin önündeki engellerdi.⁸⁰

Özellikle Soğuk Savaşın sona ermesi Türkiye'yi jeostratejik rolünü yeniden gözden geçirmek zorunda bıraktı. Türkiye, bu dönemden sonra uluslar arası platformda daha aktif bir rol içine girdi.⁸¹

Özetle, Soğuk Savaş sonrası Türk dış politikası, uluslar arası toplumun mutabakata vardığı tutumları destekleyen, çok yönlü işbirliğini benimseyen, temkini elden bırakmayan pragmatik bir politika olarak değerlendirilebilir.⁸²

⁸⁰ Gözen, a.g.e, ss.32–33.

⁸¹ Barry Rubin, “Türkiye'nin Uluslararası Alanda Değişen Rolü”, **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, Derleyenler: Barry Rubin, Kemal Kirişçi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, içinde, s.3.

⁸² Şule Kut, “ 1990'larda Türk Dış Politikasının Ana Hatları”, **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, Derleyenler: Barry Rubin, Kemal Kirişçi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, içinde, s.15.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN İRAN, IRAK VE SURİYE İLE OLAN İLİŞKİLERİ

Philip Robins’e göre Türkiye, Ortadoğu içinde belki ekonomik, coğrafi ve etnik açıdan merkezi aktör konumunda değildi ancak Ortadoğu politikaları üzerinde büyük bir etkisi vardı.

Ortadoğu coğrafyasında Türkiye açısından, komşuları İran, Irak ve Suriye aynı karakteristik özellikler ve problemler üzerinde birbirlerine benziyordu. Yani her üçü de kendi hakimiyetini yaratmak istiyordu. Bu noktada Türkiye’nin bölgesel gücü ve diğer üç ülkeye ilişkin eğilimi önem kazanıyordu.⁸³

2.1 TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

2.1.1 Türkiye-İran İlişkilerinin Tarihsel Zemini

Türkiye ve İran, farklı yönetim şekilleri olan iki komşu ülke olarak, gerek jeopolitik konumları, gerekse tarihi mirasları, nüfusları ve zengin kültürleriyle çok eskiden beri kilit ülke olma özelliklerini korumuşlardır. Sahip oldukları tarihsel geçmiş ve kültürel zenginlikleri ile stratejik konumlarını birleştirilebilen ender ülkelerden ikisidir.

Geçmişten günümüze, iki ülke arasındaki ilişkiler, uluslararası sisteme farklı yaklaşım sistemleri nedeniyle değişimlere sahne oldu.

İran’ın Türkiye ile bölgesel rekabet içinde olduğu bir gerçektir. Tarih boyunca ilişkilerde bu gerçek ön planda oldu. Ancak bu rekabet birbirlerinin toprakları üzerinde hak iddia etme anlamında değil, birbirlerine karşı bölgede üstünlük sağlama olarak şekillendi.

⁸³ Robins, a.g.e, s.48.

1920'lerde Türkiye emperyalizme karşı kurtuluş savaşı mücadelesini verirken, İran'da da Rıza Şah, Kaşani hanedanını devirdi ve Pehlevi Hanedanlığı kuruldu. Rıza Şah, yönetimi süresince Atatürk'e hayranlık beslemiş ve Atatürk'ü örnek alarak ülkesinde de benzer reformları gerçekleştirmeye çalışmıştır. Tek farkla ki; Atatürk demokratik bir yolu seçerken Rıza Şah bunu diktatörce yapmaya çalıştı ve 1944'te tahtını oğluna bırakarak ülkesini terk etmek zorunda kaldı.

Muhammed Rıza Şah Pehlevi döneminde İran'la olan ilişkilerin dostça ve dengeli bir diplomasi ile yürütüldüğü gözlenmektedir. Ancak yine de , Muhammed Rıza Şah'ın ciddi bir askeri kalkınma ile ülkesini bölgenin en güçlü devleti haline getirme çabası iki ülke arasında rekabete neden oldu.

Musaddık döneminin ise Türkiye'deki tek parti dönemine benzer özellikler taşıdığı söylenebilir. Benzer bir millileştirme politikası ve aynı demokratik eğilimler İran'da Türkiye'den 30 yıl sonra, benzer yöntemlerle ortaya çıkmıştır. Ancak İran'da bu durumun sürekliliği sağlanamamıştır. Bu durumun nedeni ise Türkiye ve İran arasında ciddi bir farkı ortaya koyar.

Birincisi Türkiye 1800'lerin başından itibaren meclis ve demokrasi konularını tartışmıştır. Bu nedenle Cumhuriyet, bu kuşakların ulaştığı bir demokratik idealdir. Bütün tarihi boyunca kişi egemenliği ile yönetilmiş İran'da böyle kısa bir deneyim kolayca sarsılabildi.

İkincisi, iki ülkedeki askeri yapıda görülen görüş farklılıklarıdır. Türkiye'de askeri sınıf her zaman reformları destekleyen demokratik bir tavır almış ve demokrasinin tartışmasız olarak yerleştiği son zamanlara kadar ordu rejimin teminatı olarak görülmüştür. Dolayısıyla geçmişten de gelen yapılanma ile askerin tavrı her zaman demokratik sistemden yana oldu. İran'da ise ordunun böyle bir tavır sergilememesi; bu temele sahip olmaması Musaddık döneminin sona ermesini kolaylaştırdı.⁸⁴

⁸⁴ Pehlivanoğlu, a.g.e, ss.77.-80.

İran'ın Şii karakteri de İran ile Türkiye arasındaki en önemli farklılıklardan biridir. Ülke çapında etkili olan Ayetullah örgütlenmesi dinsel hareketin ülke çapında etkili olmasını sağladı. Geleneksel olarak Şii din adamları arasındaki hiyerarşik yapılanma da din adamlarının ülkede denetimi ele geçirmesini kolaylaştırdı.⁸⁵

İran Devriminde, din bir amaç olarak ortaya çıkmış bir faktör değildi. Devrimin başında isyancıların amacı Şah'ın diktatör rejimini kırarak demokratik bir yönetim sağlamaktı. Ancak İran'ın sosyal yapısında din adamlarının sahip olduğu nüfuz ve güç olayları dışarıdan bir müdahale ile farklı bir yöne götürdü.

İran Devrimi öncesinde ABD ve İngiltere ile yakın ilişkileri olan Şah rejiminin politikaları o dönemde Türkiye ile benzerlikler taşımaktaydı. 1979 İran devrimi sonrasında benimsenen yönetim sonucunda iki ülke arasındaki ilişkiler zaman zaman gerilimlere sahne oldu. Bir yandan Türkiye, İran'ı rejimi ihraç etme ve PKK'yı destekleme konusunda suçlarken, diğer yandan İran da Türkiye'yi rejim muhaliflerini ülkesinde barındırmakla suçladı.⁸⁶

Türkiye-İran ilişkilerini iyi analiz edebilmek için ilk önce köklü bir bürokrasiye, devlet geleneğine ve kültür birikimine sahip olan İran'ın tarihsel geçmişine bakmakta fayda vardır.

Tarih boyunca İran, bir geçiş merkezi konumunda olması dolayısıyla çeşitli kavimler tarafından istilaya uğramış ve bu da bölgenin heterojen bir etnik yapıya sahip olmasına yol açmıştır.

13.yüzyılın sonuna doğru, bölgede önemli bir güç haline gelen Safeviler, İran Azerbaycan'ı denilen bir bölgede kurulan bir Sünni tarikattan gelmektedirler. Şeyh Safiyettin-i Erdebili (1252–1334) tarafından kurulan bu Sünni tarikatı zamanla (1399) bir Şii tarikatına dönüştü⁸⁷. 1114 yılında 7 yaşındayken kabilenin başına

⁸⁵ Paul Balta, **Dünya'da İslam**, Milliyet Kitapları, 1994, s. 260.

⁸⁶ Arzu Celalifer, "Türkiye-İran İlişkilerinde Dönüm Noktaları ve Son Gelişmelerin Değerlendirilmesi", www.turkishweekly.net, s.2.(20 Aralık 2007)

⁸⁷ Bu tarikatın Anadolu'daki taraftarlarına başlarına kıvılcık bir başlık taktıkları için "Kızılbaşlar" denilmekteydi.

geçen İsmail ile birlikte bir devlet haline dönüşme süreci başladı ve 1501 yılında Tebriz’i alan İsmail kendini “ Şah” ilan etti.

Şah İsmail ile birlikte İran’da On İki İmamcılık önemli bir gelişme gösterdi. Kendisinin yedinci imamın soyundan geldiğini ileri süren Şah İsmail, onun tarafından kutsandığını ve kayıp olan 12. İmamın yeryüzündeki temsilcisi olduğunu ilan etti. İsmail’den sonra da Şiilik İran halkının büyük bir çoğunluğu tarafından benimsenen bir anlayış haline geldi. İran’ın bu yapısı onu, komşusu olan Sünni yönetimlerden belirgin bir şekilde ayırdı.⁸⁸

Kaçar Hanedanlığı döneminde ise Şiilik, her ne kadar dine bakışları Safeviler’den farklı olsa da gelişti. Bu dönemde Şii ulemaları özellikle eğitim ve hukuk sisteminde önemli bir yere sahip oldular. 19. yüzyılda sayılarının artması sonucu oluşan hiyerarşi, Ayetullah kavramının oluşmasına yol açtı.

Kaçarlar döneminde başlayan Rusya ve İngiltere’ nin İran’a olan ilgisi, Şah döneminde de devam etti. Bu ilgi, Rıza Şah’ın tahtı oğlu Muhammed Rıza Pehlevi’ye bıraktığı (1941) İkinci Dünya Savaşı yıllarında, saldırıya dönüştü. İran’ın bu şekilde işgale uğramasının temel nedenlerine bakıldığında, sahip olduğu petrol zenginlikleri, önemli bir petrol bölgesi olan Basra Körfezi’ne geçiş yolu üzerinde bulunması ve Sovyetlere yardım ulaştırılmasında gerekli bir ulaşım yolu üzerinde olması sayılabilir.⁸⁹

İkinci Dünya Savaşı sırasında tarafsızlığını ilan eden İran, bir kez daha İngiltere ve Rusya tarafından işgal edildi. Otuz yıllık bir süreçte yaşamış olduğu iki işgal deneyimi, sonraki dönemlerde İran’ın çok ihtiyatlı bir dış politika takip etmesinde önemli rol oynayacaktı. 30 Nisan 1951 tarihine kadar dış politikada oklar Batı’yı gösterirken, Musaddık’ın başbakan olmasıyla tüm dengeler bir anda tersine döndü. Petrol gelirlerinden daha çok pay almak isteyen çarşı grubunun da desteğini de arkasına alan Ulusal Cephe lideri Dr. Musaddık İran petrollerinin millileştirilmesine karar verdi. Bu kararla, devlet içersinde başka bir devlet gibi

⁸⁸ Arı, a.g.e, ss.80–81.

⁸⁹ A.g.e, ss.191–196.

hareket eden “İngiliz İran Petrol Şirketi”nin (Anglo-Iranian Oil Company) etkisinin sınırlandırılması ve İran’ın petrol gelirlerinden hakkı olan gerçek payı almasını sağlamayı hedefledi. Bu hareket aslında İran’ın Batı’dan bağımsız ve ulusalcılığı ön plana çıkaran bir dış politika izlemek istediğinin ilk göstergesidir. Petrolün millileştirilmesi kararına en büyük tepki doğal olarak İngiltere’den gelmiştir çünkü İngiliz şirketleri petrol pastasından %40 a yakın bir pay almaktaydılar.⁹⁰ Ancak, İngiltere, Amerika ve CIA işbirliğinde yapılan darbe sonucu General Zahedi Amerikan desteği ile başbakan oldu ve böylece, İngiltere, Rusya ve İran üçgenine ABD de dahil oldu. Böylece kısa süreli bağımsızlık denemesi başarısızlıkla sonuçlandı.

Soğuk Savaş döneminde, iki kutuplu düzenin hakim olduğu bir ortamda Sovyet etkisinden kurtulmanın tek yolu, denge politikası oluşturmak için ABD ve İngiltere ile işbirliği yapmaktan geçmekteydi. Bu denge politikasının gereği olarak, İran özellikle dış politika konusunda İngiltere ve ABD ile uyum ve işbirliği içinde olmaya büyük önem vermiştir. Bununla da yetinmeyerek, 1955 yılında Türkiye ve Irak arasında imzalanan Bağdat Paketi’ne aynı yıl Pakistan ve İngiltere ile birlikte İran da katıldı.

İran, 1950’li yıllardan itibaren Batı’nın jeostratejik eksenine girdi ve bu doğrultuda Batı’nın ilk savunma mevzileri İran’ın kuzeyindeki yüksek bölgelerde kuruldu. Böylece, bu dönemde İran tamamen Batı’nın savunması altına girmiş oldu.⁹¹

Ordusunu dünyanın beşinci büyük konvansiyel gücü haline getirmek isteyen ve Basra Körfezi’nde başat güç olmaya çalışan Şah,1960’ların başında hızla silahlanmaya başladı.⁹²

⁹⁰ Mehmet Durmuş, “ Şah’tan Hatemi’ye İran’ın Dış Politikası”,www.turksam.org,s.1.(17 Kasım 2007)

⁹¹ İzzeti, a.g.e, s.73.

⁹² Atay Akdevelioğlu, “İran’ın Basra Körfezi’nde Nüfuz Kurma Girişimi”, **Türk Dış Politikası**, Baskın Oran(Ed.), Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, içinde, s.802.

1968 yılında İngiltere'nin Süveyş Kanalı'nın doğu kısmından ve İran Körfezinden ayrılacağını açıklaması ile bölge üzerinde ABD ve Sovyetler arasında şiddetli bir nüfuz kurma yarışı başladı. ABD'nin hayati çıkarları bulunan bölgelere karşı takındığı davranış modeli olan Nixon Doktrini doğrultusunda ABD, bölgede Sovyetlere karşı Batı'nın çıkarlarını koruma görevini üstlendi.⁹³ Hatta ABD bu dönemde, Nixon-Kissenger Doktrinini siyasal ve psikolojik olarak geliştirerek “Çift Sütun Politikası”nı ilan etti. Bu politika, İran ve Suudi Arabistan'ın bölgede kurulması planlanan güvenlik sisteminin iki temelini meydana getirmesini öngörüyordu. Körfez ülkeleri içinde İran bölgenin yeni askeri ve güvenlik gücü olarak belirlenmişti.⁹⁴ Nixon politikasının Körfezde uygulanabilmesi için İran'ın askeri ve ekonomik açıdan desteklenmesi gerekiyordu.

İran, Nixon Doktrinde bölge ülkeleri açısından kendisine verilen rolü oynayabilecek durumdaydı. Şah ise İran'ın sadece Ortadoğu bölgesinde değil Hint Okyanusu havzasında da rol oynamasını istiyordu.⁹⁵

İran'ın batı desteğini almasının ardından Türkiye ile aynı kampın içine girdiği için iki ülke arasındaki ilişkiler açısından da ortak bir zemin üzerinde buluşabilme imkanı doğdu. Ancak yine de Pehlevi Hanedanlığının son döneminde Türkiye-İran ilişkilerinde göze çarpan önemli sorunlar vardı.

Bunlardan biri, Türkiye'nin 1950'lilerde Arap komşularına karşı izlediği katı politikayı 1960'larda yumuşama kararı almasına karşılık İran'ın da Irak'a karşı düşmanca bir politika izleme kararı almasıdır. Bu dönemde Türkiye-Irak ilişkileri düzelirken, Irak-İran ilişkileri bozulmaya başladı. Bu da Şah'ın Türkiye'den şüphe duymasına neden oldu fakat asıl şüphelenmesi gereken taraf Türkiye idi. Türkiye, Şah'ın Irak Kürtlerini otonom bir yapı kurmaları için desteklemesini bölge istikrarı açısından tehlikeli bulduğunu İran'a bildirdi ise de Şah'ın politikasında bir değişiklik olmadı. Şah'ın Kürt politikasının ve buna karşılık Türkiye'nin Irak'a yaklaşmasının oluşturduğu kötü havayı değiştirmek için Ekim 1966'da Cumhurbaşkanı Cevdet

⁹³ İzzeti, a.g.e, ss.76–77.

⁹⁴ A.g.e, s.78.

⁹⁵ A.g.e, s.79.

Sunay ilk yurtdışı ziyaretini İran'a yaptı. Ardından 1967 yılında Başbakan Demirel de İran'a giderek iyi niyetini iletti. 1975'de Şah'ın Türkiye ziyaretini aynı yıl Cumhurbaşkanı Korutürk iade etti.⁹⁶

1975 yılında İran ile Irak arasında ikili görüşmelerin ve BM'nin arabuluculuğu ile imzalanan Cezayir Anlaşması ile sadece İran ve Irak değil, İran ve Türkiye arasındaki ilişkiler de yumuşama gösterdi.⁹⁷

Türkiye'yi tedirgin eden başka bir sorun, Şah'ın 1960'lardan itibaren Basra Körfezi'nde etkili güç olma amacı idi. Nixon Doktrini ile Şah, aradığı desteği de bulmuştu. 1973 petrol krizinin petrol fiyatlarını arttırması da Şah'ın politikalarına paralel bir gelişmeydi. Şah, "büyük proje"sini uygulamaya başladığında Türkiye, ABD'nin silah ambargosu ile zayıflıyordu.

Bu dönemde, İran açısından resmi ilişkilerdeki ilk sorun 1965 yılında TBMM'nin açılışında İranlı öğrencilerin Şah aleyhine gösteride bulunmaları sonucu meydana geldi. Şah, Türkiye'den öğrencilerin en ağır bir şekilde cezalandırılmalarını istedi ise de Türkiye bunu yargının bağımsız olduğu gerekçesi ile reddetti.⁹⁸

2.1.2 1979 İslam Devrimi ve Türkiye'ye Etkisi

1979 yılı, Ortadoğu'daki tüm dengelerin değişimi ile sonuçlanan bir olaya şahit oldu. İran İslam Devrimi. İran'ın 1979 yılında yaşadığı İslam Devrimi 20. yüzyılın en önemli olaylarından biridir. İslam Devrimi, Soğuk Savaş döneminin destansı olaylarından, uluslararası arenada dikkate değer politik değişiklikleri beraberinde getiren bir olaydır. 1979 İran Devrimi din adına yapılmış, İslam'ın diriltilmesi çağrısı Ortadoğu'da ve ötesinde yankı bulmuştur. Çoğu kimsenin beklentilerinin aksine Şahın görünürde istikrarlı olan rejimi çok ani bir şekilde yıkılmış ve yeni bir rejim kurulmuştur. Ancak İran Devrimi'ni önemli kılan şey sadece yarattığı rejim değişikliği ve bölge dengelerini değiştirmesi değildir. İran

⁹⁶ Akdevelioğlu-Kürkçüoğlu, a.g.m, ss.801–802.

⁹⁷ İzzeti, a.g.e, s.38.

⁹⁸ Akdevelioğlu-Kürkçüoğlu, a.g.m, ss.803–804.

Devrimi'nin farklılığı her şeyden önce dinin, özellikle de köktendinciliğin devrimde oynadığı rolde yatar. 1789'dan beri ilk defa ideolojinin, örgütlenme biçimlerinin, yönetici konumda olanların ve ilan edilen amacın hem görünüşte hem de esin kaynaklarında dinsel olduğu bir devrim gerçekleşti. Bu durum tek başına İran Devrimi'ni modern çağın diğer devrimlerinden ayırt etmeye yeterlidir.⁹⁹

Fred Halliday'e göre, doğuda ilk çağdaş devrim din ile ilgiliydi ve İran Devrimi de bu anlamda ilk modern devrimdir. Bu modernite, bazı olgulara dayanıyordu. Bunlardan ilki, İran Devrimi diğer ülkelerde meydana gelen devrimlere kıyasla, sosyo-ekonomik gelişmeyi göz önünde tuttu. İkinci olarak, diğer üçüncü dünya ülkelerindeki devrimlerin aksine, İran devrimi halk tarafından memnuniyetle karşılandı.¹⁰⁰

İran Devrimi'nin diğer modern ayaklanmalara kıyasla, din ve siyaset arasında olması açısından çeşitli sonuçları görülür. İran Devrimi, hem geleneksel hem de ideolojik unsurların modern ve muhafazakar bir kombinasyonuydu. 1960'lı ve 70'li yıllarda İran toplumu, hızla şehirleşti ve sanayileşti, bunlar demokratik ve sosyal eğilimler ile birleşince İran Devrimine yol açan sürece girilmiş oldu. Monarşi rejiminin etkisinin yok olması ve ardından sona ermesi İran toplumunun değişime uğramasına olanak tanıdı.¹⁰¹

Batı kamuoyunda, İslam Devrimi'nin imajı, çok net anlaşılabilirdi. İlk olarak İslam, sekülerliği kabul etmiyordu. İkinci olarak, İran'daki şartlar, ruhban sınıfının, Şah'a ve rejimine meydan okumasına olanak sağlıyordu. İran Devrimi, diğer toplumlardaki devrimlere göre daha çok spesifik unsurlara sahipti. Üçüncü olarak, İran Devrimi de diğer devrimlerle ideolojik ve sistematik açıdan, kendilerini hazırlayan şartlar ile aynı ortak paydada birleşiyordu, ulusal bağımsızlığın tekrar sağlanması, kamusallaştırma, rüşvet verenlerin ve suçluların cezalandırılması ve ülke içi servetin yeniden taksimi.¹⁰²

¹⁰⁰ Fred Halliday, **İslam and the Myth of Confrontation**, I.B. Tauris Publishers, New York, 1995, ss.46-47. Ayrıca bkz; Nikki Keddie, **Roots of Revolution**, Yale University Press, London 1981.

¹⁰¹ A.g.e, s.48.

¹⁰² A.g.e, ss.72-75.

İran'daki İslam Devrimi, Amerikan makamlarınca da Ortadoğu'da gerçekleşen en önemli olay olarak nitelendirilmişti. İran'da meydana gelen İslam Devrimi'nden en çok etkilenen iki ülke şüphesiz Türkiye ve ABD'dir. İslam Devrimi'nin bu iki ülkeye etkilerine ve sonuçlarına bakmadan önce, devrimi daha iyi anlayabilmek için devrime yol açan koşulları incelemekte fayda vardır.

Pehlevi Hanedanlığı, 54 yıllık (1925–1979) iktidar dönemi boyunca rejime sadık dostlar yetiştirdiği gibi, muhaliflerini de yetiştirmişti. Bu sebeple İslam Devrimi, hem dinsel açıdan Pehlevi hanedanının uygulamalarından rahatsız olanların, hem eşitsiz gelir dağılımından yeterli pay alamayanların ve gittikçe fakirleşenlerin, hem rejimin yabancılarla bağlantısına özellikle ABD bağlantısına tepki duyanların, toplumsal ve kültürel alanda giderek yozlaşmadan rahatsız olanların Şah muhalifliği gibi bir ortak zeminde buluşmaları ve bunu başarılı bir eyleme dökmeleri sonucu oluşmuştu.¹⁰³

Dolayısıyla İslam Devrimi, çarşı esnafı ile köylüyü, üniversite öğrencisi ile mollaları aynı platformda buluşturan bir süreçti.

Ayetullah Humeyni'nin en yakın yardımcılarından biri olan, devrimin oluşumunda hem düşünce olarak hem de eylem planında büyük katkıları olan Murtaza Mutahhari¹⁰⁴, "İran İslam Devrimi'nin hiçbir özel kesimle ilişkisi yoktu. İran Devrimi, kendisine has, belirli bir şartlar topluluğu içinde oluşmuştu. Bu şartlar kümesine hakim olan unsur ise İslami inanç ve görüş idi."¹⁰⁵ Bu hareket tek başına işçi, çiftçi, öğrenci ya da burjuva hareketi değildi. Bu hareket, herkesin bir ve bütün olması sonucunda ortaya çıkmıştı. Zengin-yoksul, kadın-erkek, öğrenci-bilim adamı, öğretmen herkes bu harekete katılmıştı. "¹⁰⁶

¹⁰³ Arı, a.g.e, s.526.

¹⁰⁴ Murtaza Mutahhari, Ayetullah Humeyni ve İslam filozofu Tabatabai'den etkilenecek, devrimin oluşumunda önemli roller oynadı. Devrim Konseyi'nde de görev alan Mutahhari, 1979 yılında görev başında öldürüldü.

¹⁰⁵ Murtaza Mutahhari, **İran İslam Devrimi**, Pınar Yayınları, s.85.

¹⁰⁶ A.g.e, s.27.

Batı'nın himayesi altında İran'ı bir ulus devlete dönüştürme amacıyla olan Şah'ın önünde iki engel vardı. Bunlardan biri, "çarşı" adı verilen esnaf-tüccar kesimi diğeri de büyük toprak sahipleri idi. Ve bir de bu iki grubu temsil eden Şii ulemanın toplumsal gücü vardı. Çarşayı ortadan kaldırmak için yabancı sermaye yatırımlarını teşvik eden Şah, 1962 yılında da "*Ak Devrim*" adını verdiği bir toprak reformunu ilan etti. Böylece büyük toprak sahiplerini endüstri yatırımına yönlendirecek ve tarımsal yapının yerini sanayi burjuvazisinin egemen olduğu bir kapitalist yapı alacaktı.¹⁰⁷

Bu gelişmelere paralel olarak da 1973 yılında yaşanan petrol krizinin İslam Devrimi açısından önemli bir yeri vardır. 1973 petrol krizi ile petrol fiyatları hızla artarken İran'ın petrol gelirleri de hızla arttı. Bu zenginleşme ile beraber, İran toplumunun göze çarpmayan rahatsızlıkları gün ışığına çıktı.¹⁰⁸

Bu rahatsızlıklar karşısında Şah'ın politikası ve idaresi iki prensibe dayanıyordu. Birincisi, kendisi ile beraber olanlara, kendisini destekleyenlere her türlü maddi imkan ve refahı sağlamaktı. Bu ise, ülkede rüşvetin ve suiistimalin açığa çıkmasına neden oldu.¹⁰⁹

Şah'ın politikasının ikinci prensibi ise, kendisinden olmayanları ve kendisine karşı gelenleri, yani muhaliflerinin en küçüğünü dahi acımasızca ezmektir.¹¹⁰

Devrim sürecinin ilerlemesi ile birlikte muhalefet zemini de genişlemişti hatta daha önce Şah'ı destekleyen bazı gruplar zaman içinde saf değiştirmişti. Aslında, Şah'a karşı olan gruplar da kendi aralarında ideolojik farklılıklardan, devrim sırasında takip edilecek yöntemle ilgili fikirlerden, monarşinin devrilip devrilmemesine kadar birçok konuda farklı düşünüyorlardı. Fakat yine de hepsi, Şah'a karşı olma düşüncesinde hemfikirdi.¹¹¹

¹⁰⁷ Atay Akdevelioğlu, "İran İslam İnkılabı", **Türk Dış Politikası**, Baskın Oran(Ed.) Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, içinde, s.805.

¹⁰⁸ Armaoğlu, a.g.e, s.750.

¹⁰⁹ Ebulfazl İzzeti, **Devrimci İslam ve İslam Devrimi**, Objektif Yayınları, İstanbul, 1993, s.12.

¹¹⁰ A.g.e, s.751.

¹¹¹ Nevval Çizgen, **İki Ülke, İki Devrim, Türkiye, İran**, Say Yayınları, İstanbul, 1994, s.9.

Bu gruplardan ilki özellikle hem devrimin itici gücü olan hem de devrimden sonra tüm iktidar rakiplerini saf dışı bırakarak ülke yönetimini kontrollerine alan radikal İslamcı grupta yer alanlardı. Bu grup içinde, Hüseyin Ali Muntazari, Muhammed Rıza Mehdavi-Kani, Ali Ekber Haşimi ve Seyyid Ali Hamaney gibi önemli isimler yer almaktaydı. Başta çarşı esnafı olmak üzere camileri ve dini okulları temel alan bu grubun gücünü halka çok yakın olmaları oluşturmaktaydı.¹¹²

Bunlara en yakın olan grup ılımlı İslamcılar olarak bilinen ve aralarında Ayetullah Muhammed Şeriatmedari ve Hasan Tabataba Kumi gibi isimlerin bulunduğu gruptu. Bunlar, Şah'ı sert bir şekilde eleştirmelerine rağmen monarşinin yıkılmasına ve Şah'ın devrilmesine karşıydılar.

Kendilerine milliyetçiler adını veren ve Ayetullah Mahmud Taligani, Mehdi Bazargan ve arkadaşlarının yer aldığı grup ise demokratik değerlere önem veren bir İslam Cumhuriyetini savunmaktaydı.¹¹³

Sol gruplar ise, radikal ve ılımlılar olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Radikal kesim içine Tudeh, Mücahidin-i Halk ile Marksist-Leninist Fedayin-i Halk grupları dahil edilebilir.¹¹⁴

Devrim süreci esasen 1978 yılında başlamıştı. Hükümetin, Paris'te bulunan Humeyni'yi aşağılayıcı bir açıklamada bulunması Humeyni yanlısı kitleleri harekete geçirmişti.

Yine 1978 yılında Mücahidin, Fedayin ve Peykar gibi sol gruplar da rejime yönelik saldırılarına başlamışlardı. Şah'ın 1978 yılının sonlarında bir Ulusal Cephe politikacısı olan Şahpur Bahtiyar'ı başbakanlığa getirmiş ise de bu durumu değiştirmede. Oysa Bahtiyar, halkın desteğini arkasına almak için ABD'den silah alımlarının durdurulduğunu, İsrail ve Güney Afrika Cumhuriyeti'ne petrol ihracına

¹¹² Arı, a.g.e, ss.526–527.

¹¹³ A.g.e, s.527.

¹¹⁴ Armaoğlu, a.g.e, s.751.

son verildiğini, siyasi mahkumların bırakıldığını, İran'ın CENTO'dan ayrıldığını ve SAVAK¹¹⁵'in dağıtıldığını ilan etmişti.

Ancak yine de Şah ile işbirliği yaptığı nedeni ile Bahtiyar, Ulusal Cephe'den atılmıştı. Humeyni'nin sürgünde bulunduğu Paris'ten 1 Şubat 1979 tarihinde İran'a dönmesi ile İran'da Pehlevi Hanedanlığı ve monarşi sona ermiş oluyordu. Humeyni'nin başa gelir gelmez ilk icraatı Mehdi Bazargan'ı, Bahtiyar'ın yerine geçici hükümeti kurmakla görevlendirmek oldu.¹¹⁶

1979 Mart'ında yapılan referandum sonucunda %99 gibi ezici bir çoğunlukla İran İslam Cumhuriyeti kabul edilmiştir. Devrim hem halk hareketi olması hem de İslam ve Cumhuriyet kelimelerini yan yana getirmesi açısından oldukça önemlidir. Devrimden sonra İran ve Ortadoğu'da dengeler ve saflar değişmiştir. İran, Batı'nın sadık kölesi olmayı bırakıp, artık kendi kendisinin efendisi olmaya karar vermiştir. Uzun bir zaman Pehlevi hanedanlığı tarafından bastırılan “İslam” kimliği de baskın bir faktör haline gelerek gerek sosyal hayatta gerekse siyasi hayatta etkisini hissettirmeye başlamıştır. Devrimle beraber gelen değişim rüzgarı İran'ı genel anlamda “Batı”, özel anlamda ise “ABD” ve İsrail düşmanı haline getirmiştir. Bu algılamaların ilk yansıması da Amerikan Büyükelçiliği'nin öğrenciler tarafından işgal edilmesiyle kendisini göstermiştir. 444 gün süren rehine krizi sonrasında İran-ABD ilişkileri kopma noktasına geldi ve bundan sonra bir daha eski haline dönmedi.¹¹⁷

Devrim sonrası Ortadoğu'da, diğer devletlerin de İran'a karşı olan bakış açıları ve İran algılamaları da tabii olarak değişti. Çünkü kendi yönetimlerinin “parazit ve tiran” olduğunu ve bunların yıkılması gerektiğini iddia eden yeni bir oluşumun bölge ülkeleri tarafından elbette iyi karşılanması beklenemezdi. Devrimin kendi ülkelerine ihraç edilme tehlikesi bölgedeki diğer yönetimleri oldukça rahatsız etti. Doğal bir savunma refleksi olarak bölge ülkeleri de İran'a mesafeli durmayı kendi çıkarları açısından daha faydalı buldular. Aslında “İslam Devrimi” zaten

¹¹⁵ Şah'a bağlı istihbarat birimi.

¹¹⁶ Arı, a.g.e, s.529.

¹¹⁷ Akdevelioğlu- Kürkçüoğlu, “ Ortadoğu ile İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, Cilt 2 : 1980-2001, içinde, s.584.

bölgesinde yalnız olan İran'ı tam bir yalnızlık içersine itti ve kendisinin diğerleri tarafından “öteki” olarak algılanmasına sebep oldu. Zaten dini (Şii)ve etnik yönden (Farsi) ayırt edici kimliğine bir de “devrimci” faktörü etkilenince İran'a yalnızları oynamaktan başka bir seçenek kalmadı, gerek bölgesel ve gerekse küresel düzeyde bir dışlanma ile karşı karşıya kaldı.¹¹⁸

Humeyni egemenliği altındaki İran'ın dış politikası, bu dönemde doğal olarak İslam Devrimi'nin ihracına yani “ İslami Dünya Düzeni”nin kurulmasına dayanmaktaydı.¹¹⁹

Ortadoğu'daki dengeleri alt üst eden İran Devrimi'nden en çok etkilenen ülkelerin başında ABD ve Türkiye gelmekteydi. ABD için “ Büyük Şeytan”¹²⁰ deyimini kullanan Humeyni'ye göre, Körfez'de güvenliğin sağlanması, söz konusu ülkelerin bu bağımlılık ilişkisine son vermelerinden geçmekteydi.¹²¹

ABD'nin Körfezdeki en önemli hedeflerinden biri, Batılı müttefiklerinin ve Japonya'nın bölge petrolüne sorunsuz ve kesintisiz bir şekilde erişebilmesiydi. ABD, bu konuda Şah rejimine çok güveniyordu. Şah, bölgede Amerikan çıkarlarını korumak adına jandarma rolü oynamasına ilaveten bu ülke için çok önemli olan ABD askerlerinin Körfeze doğrudan müdahalede bulunmasına gerek kalmaması imkanını da sağlıyordu.

ABD'nin bölgedeki en önemeli kalesinde meydana gelen bu olaydan sonra ABD, bölgedeki çıkarlarını korumak için ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldı. ABD, yeni rejimi tanımamasına karşın, İran'ın CENTO'dan çıkması ve daha sonra bu paktın feshedilmesi, ikili askeri anlaşmaların iptal edilmesi, askeri ve diğer alanlarda görev yapan ABD'li elemanların ülkeden çıkarılmaları, geçici hükümetin yeni ABD elçisini kabul etmekten kaçınması, Hürmüz Boğazı'nın güvenliğinin tehlikeye

¹¹⁸ Mehmet Durmuş, “ Şah'tan Hatemi'ye İran'ın Dış Politikası”,www.turksam.org,s.1.(17 Kasım 2007)

¹¹⁹ Mutahhari, a.g.e, s.85.

¹²⁰ Humeyni, Sovyetler için “ Küçük Şeytan”, Körfez Ülkeleri için de “ Mini Şeytanlar” deyimini kullanmaktaydı.

¹²¹ Arı, a.g.e, s.534.

girmesi, ABD'nin bölgedeki dinleme tesislerinin kapatılması gibi sorunlarla karşılaştı.

Şah rejimi, ABD'nin Ortadoğu politikasında ve Nixon'ın Çift Sütun Doktrininde öyle bir kilit taşı rolü oynamaktaydı ki İran'la olan ilişkiler ABD'nin Pakistan, Türkiye ve Körfez ülkeleriyle olan ilişkilerini etkiliyordu.¹²²

ABD'nin bundan sonraki hedefi, öncelikle bölge ülkelerindeki hakim rejimlerin çökmesini önlemek ve İslam Devriminin bu ülkelere ihraç edilmesini engellemek, ikinci olarak da İran'ın bıraktığı askeri boşluğu dolduracak adımlar atmak oldu.

ABD'nin bu yeni stratejisi gereği Çift Sütun Doktrini, yerini Tek Sütun Doktrinine bıraktı. Bu da ABD'nin Suudi Arabistan'a olan ilgisini arttırdı.

Bu şekilde ABD, Körfezin güneyinde kalan ülkelerdeki rejimlerin hamiliği rolünü üstüne aldı ve ABD'nin Pakistan'dan Mısır'a kadar devam eden ve İslam Devriminin etkisini azaltmayı ve Sovyetler Birliğini etkisiz hale getirmeyi amaçlayan “ Güvenlik Kuşağı” planı bölgede uygulanmaya başladı. Bu doğrultuda İslam Cumhuriyeti'nin zayıflatılması projesi de ABD ve Avrupalı güçler tarafından “ Stratejik Caydırıcılık” planına eklendi ve bu amaçla Irak, İran'a geniş çaplı bir saldırıda bulunmakla görevlendirildi.¹²³

İran politikasında ABD'nin böyle bir hezimete uğramasının nedenleri arasında, ABD'nin büyükelçilerinden, askerlerine çok sayıda kişinin bölge ile ilgili görevlendirilmesinde ve bunun sonucunda çok fazla fikrin ortaya atılmasının sağlıklı bir değerlendirmeyi önlemesi vardır.¹²⁴

Türkiye ve İran ilişkilerine bakıldığında, bu iki ülke tüm Ortadoğu dengelerini etkileyecek niteliktedir. Bölgenin iki büyük aktörü olan İran ve Türkiye

¹²² İzzetullah İzzeti, a.g.e, ss.83–84.

¹²³ A.g.e, ss.84–85.

¹²⁴ Ercüment Yavuzalp, **Dış Politikada Oyunun Kuralları**, Bilgi Yayınevi, Ankara,1998, s.25.

arasındaki ilişkiler 1979 Devrimi ile birlikte farklı bir boyut kazanmıştır. Bölgede çıkarları olan başta ABD olmak üzere diğer Batılı güçlerin de Türkiye –İran ilişkilerini etkilemeye çalışmaları durumu daha da içinden çıkılmaz bir duruma sokmaktadır.

İran Devrimi sırasında Türkiye baştan beri rejimi kabullendi, resmen tanıdı ve herhangi bir müdahaleye yanaşmadı. O sırada iktidarda olan Ecevit hükümeti Şah ve rejimine olumsuz bir bakış açısıyla bakıyordu. Diğer yandan Türkiye tıpkı 1945 sonrası gibi İran'ın bir iç kargaşaya girerek bölünmesi ve bir Sovyet müdahalesine uğraması endişesi taşıyordu. Ayrıca İran'ın iç kargaşaya düşerek bölünmesi ayrılıkçı Kürt hareketini güçlendirebilirdi. Devrim öncesi Türk –İran ilişkilerinde şüphesiz Şah'ın babası, Rıza Şah Pehlevi'nin Atatürk hayranı olması etkiliydi.¹²⁵

İran Devrimi'nden sonra Türkiye'nin devrime karşı düşmanca bir tutumla yaklaşmadığı söylenebilir. Ancak 1979'dan bu yana Türkiye–İran ilişkilerinde gerilimler eksik olmamıştır. İlişkilerde gerilim yaratan konular şu başlıklar altında toplanabilir: Türkiye'nin İran Devrimi'nin ihracından duyduğu endişe, ideolojik zıtlasma, Türkiye'ye gelen mülteciler, PKK'nın İran tarafından desteklenmesi, Sivas Olayları, Hizbullah meselesi.

Genel olarak Türkiye'nin İran'daki İslam Devrimi konusunda iki kaygısı vardı. Birincisi, İslamcı akımların Türkiye'ye bulaşması, ikincisi de devrimin başarısız olması ve bunun sonucunda İran'ın dağılarak Kürt devletinin kurulmasına yol açmasıydı. Türkiye'yi en çok kaygılandıran, Kürt milliyetçiliği ve İslamcı hareketlerdi. Türkiye'nin İran Devrimine karşı izlediği siyaset, bunlardan herhangi birinin Türkiye'nin politik yapısını etkilemesini engellemekti.

Süha Bölükbaşı'ya göre, Türkiye'nin devrim sonrası politikası, İran'la yan yana varlığını devam ettirmek, İran-Irak savaşında tarafsız kalmak ve İran'la

¹²⁵ Robins, a.g.e, s.53.

ekonomik ilişkileri geliştirmekti. Ona göre, Türkiye'nin İran ile ilgilenmesinin amacı, onun Sovyet etki alanına girmesini engellemektir.¹²⁶

İran İslam Devrimi'nin Türk-İran ilişkilerinde sebep olduğu en büyük gerginlik kaynağı ideolojik savaştı. Bu durum gerek siyasetçilerin söylevleri gerekse “basın/medya savaşları” yoluyla dile getirildi. İki ülke arasındaki bu ideolojik kutuplaşma temelde iki ülkenin rejimleri ile ilgilidir. İran Türkiye'nin Laik, Batıcı kimliğini kabullenememektedir. 1980'lerde özellikle “Atatürk”, “Humeyni”, “Anıtkabir”, “Başörtüsü” gibi simgeler etrafında gelişen bu ideolojik zıtlık da Türkiye'nin İran'dan rejim ihracı endişesi de etkili oldu. Öyle ki Türkiye, İran'ın kendi rejimini Türkiye'de hayata geçirmek için Türkiye'de bazı İslamcı örgütlerle ilişkiye girdiğinden ve bunlara maddi destek sağladığından şüphelenmekteydi. Buna karşılık İran da Türkiye'nin İranlı rejim muhaliflerine destek verdiğini iddia etmişlerdi. Öyle ki İslam Devrimi'nden sonra Türkiye'ye gelen birçok İranlı rejim muhalifi gelmişti ve sayıları 1,5 milyona ulaşmaktaydı. İran gizli servisi SAVAMA da bu muhaliflere karşı Türkiye'de eylemler yapmakta ve Türkiye kendi topraklarında güvenlik ve huzuru tehdit edici bu tür eylemlerden kaçınmaktaydı.¹²⁷

1980 yılı Eylül ayına gelindiğinde Türkiye ve İran'da iki önemli olay meydana geldi. Türkiye'de 12 Eylül günü Ordu yönetime el koyarken, İran'da Irak'la sekiz yıl sürecek olan bir savaşa başladı. Bu uzun savaş yılları Türk-İran ilişkilerini de doğal olarak her dönem etkiledi. Türkiye savaşın başlangıcıyla birlikte tarafsızlığını ilan etti ve iki komşusu arasında çıkan bu savaşın bir an önce bitmesi için arabuluculuk yapmaya çalıştı ancak bir sonuç alamadığını görünce tarafsızlık politikası siyasetini sürdürdü.

Savaş yıllarında Türkiye 12 Eylül'ün ardından ekonomik açıdan petrole ve dış pazara ihtiyaç duyarken, savaş halindeki İran da tarafsız bir Türkiye'nin devamlılığından yanaydı. Bu durumda etkisiyle iki ülke savaş boyunca ticari ilişkilerini arttırarak sürdürdüler. Bunun sonucunda 1985 yılında iki ülke arasındaki

¹²⁶ Robert Olson, **Turkey-Iran Relations 1979–2004 Revolution, Ideology, War, Coups and Geopolitics**, Mazda Publishers, California, 2004, s.11.

¹²⁷ Çetinsaya, a.g.m, s. 511

ticari ilişkiler doruk noktasına ulaştı ve 2 milyar dolar civarında bir ticaret hacmi meydana geldi. Diğer yandan İran'ın başvurusu ile Şah döneminden kalma RCD yerine Türkiye, İran ve Pakistan arasında Ekonomik İşbirliği Teşkilatı yani Economic Cooperation Organization (ECO) kuruldu.¹²⁸ Bütün bu iyi ilişkilerle birlikte uzun savaş birtakım olumsuzlukları da beraberinde getirdi. 1983 yılından itibaren İran'ın Kuzey Irak'a girerek cephe açması ve Kerkük'e yaklaşılarak Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını tehdit etmeye başlaması Türkiye açısından endişe verici bir hal aldı ve ilişkilerde gerginliğe sebep oldu. Türkiye bu durum üzerine Irak sınırında askeri tedbirler aldı.¹²⁹

Türkiye-İran ilişkilerini bozabilecek faktörlerden biri, İran'ın hem içindeki hem Kuzey Irak'taki, Türkiye ile paylaştığı Kürt sorunu idi. Bu sorunun sebebi, Türkiye'nin ve İran'ın Kürtlere yönelik politikaları değil, bu ülkelerin Bağdat'ın Kuzey Irak'taki etkisini azaltmak ve daha sonra bu bölgede yaşayan Kürtleri kontrol altına almak için gösterdikleri çabalardı. 1984 yılında Bağdat, Türkiye'nin sınırı geçerek sıcak takip yapmaya yönelik isteklerine olumlu cevap verdi ise de İran buna sıcak bakmadı. Bununla birlikte İran “ her ülkenin kendi topraklarında diğer ülkenin güvenliğine yönelik hareketlere izin vermesini engelleyen” bir güvenlik anlaşması imzalamaya razı oldular. Türkiye için tehdit PKK idi, İran içinse Türkiye'deki muhalif hareketlerdi, özellikle de “ Halkın Mücahitleri Hareketi” idi. 1989 yılında Türkiye'de İran'ın siyasi faaliyetlerinden endişe ettiği yaklaşık 1,5 milyon İranlı bulunmaktaydı.¹³⁰

Bu dönem açısından çok önemli olan ve etkileri bugüne kadar uzanan bir gelişme de İran'ın Kuzey Irak'a girdiği bu dönemlerde yaşandı. Türkiye'de PKK eylemlerinin başladığı 1984 yılından itibaren Türk kamuoyunda PKK militanlarının İran sınırını kullandığı öne sürüldü. Yine İran'ın PKK'ya yardım ettiği şüphesi Türkiye'yi endişelendirirken, Türkiye'nin PKK'ya karşı Kuzey Irak'ta gerçekleştirdiği askeri operasyonlar da Kuzey Iraklı Kürtlerle ittifak içinde olan

¹²⁸ A.g.m, s.511. İslam Devrimi sonrasında CENTO'dan ayrılan İran, RCD'den ayrılmayacağını açıklamıştı, Türkiye bu dönemde İran ile olan ekonomik ilişkilerine önem verdiği için bunu bir sorun olarak görmemişti.

¹²⁹ Çetinsaya, “Türk-İran İlişkileri”, s. 227.

¹³⁰ Olson, a.g.e, s.13.

İranlıları rahatsız etti. Ancak İran, Türkiye'nin tarafsızlığına duyduğu ihtiyacını da etkisiyle, Kasım 1984'te Türkiye ile bir antlaşma imzaladı ve kendi topraklarında Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden faaliyetlere izin vermeme taahhüdüne girdi.

PKK'nın İran tarafından desteklenmesi iki ülke ilişkilerinin gerilmesinin en önemli sebeplerinden biriydi. Türkiye, İran'dan 1984'te Irak ile imzaladığı sıcak takip anlaşmasının bir benzerini talep edecek, İran ise ilk başta bunu kabul etmeyecekti. İran- Irak Savaşı sırasında özellikle 1987'den itibaren Kuzey Irak, bu konuda Türk- İran gerginliğinin başka bir boyutunu oluşturacaktı. İran'ın Türkiye'ye verdiği garantiler yeterli gelmemiş, Türkiye Irak sınırında birtakım önlemler alma yoluna gitmiştir. İran bunu Kürtlere karşı bir hareket olarak görmüş ve Bağdat'a yardım olarak algılamıştır. İran'ın terör örgütüne verdiği destek 1990'lı yılların sonuna kadar devam etmiştir. Ancak son zamanlarda, özellikle ABD'nin Irak'a müdahalesi sonrası, PKK'nın kendisine karşı kullanılması, Irak'ta güçlenen Kürt grupların devlet kurma tehlikesinin Suriye ile birlikte kendisini de etkilemesi, ABD'nin bölgede oluşturmaya çalıştığı baskı ve İran üzerinde uygulamaya çalıştığı tecrit politikası, İran'ın Türkiye ile ilgili politikasında değişiklik yapmasını zorunlu kıldı.¹³¹

22 Ocak 1985 tarihinde İran Başbakanı Musavi'nin Türkiye'yi ziyareti sonrasında iki boru hattı protokolü imzalandı.¹³²

1 Ocak 1986 tarihinde İran ziyareti öncesinde Özal, Türkiye'nin oynadığı rolün her iki devlete de yararı olduğunu düşündüğünü beyan etti.¹³³

Bu arada, 31 Aralık 1986 tarihinde, Türkiye - İran petrol protokolü İstanbul'da imzalandı. Protokolü Türkiye adına Devlet Bakanı Kazım Oksay, İran adına Petrol Bakanı Gholam Reza Agazadeh imzaladılar.¹³⁴

¹³¹ Emin Gürses, "Kuzey Irak Merkezli Jeopolitik Rekabet", **Kaosa Doğru İran**, Osman Metin Öztürk ve Yalçın Sarıkaya, Fark Yayınları, Ankara, 2006, içinde, s. 358.

¹³² **Milliyet**, 21 Ocak 1985, s.2.

¹³³ **Cumhuriyet**, 1 Ocak 1986, s.3.

¹³⁴ **Ayın Tarihi**, 31 Aralık 1986, s.45.

1990’larda Kürt sorunu ile başa çıkabilmek için, Türkiye ve İran’ın işbirliğini gerektiren üç temel jeostratejik mesele vardı; petrol ve gaz kaynaklarının ve bunların dağılımındaki ortak çıkarları, her iki ülkenin de birbirlerinin Kafkasya’daki ve Orta Asya’daki özellikle Azerbaycan ve İran’daki Azeri sorunu konusundaki politikalarından uzak durma isteği ve Kuzey Irak’ta birbirlerinin nüfuz alanları konusunda anlaşmaya varma ihtiyaçları.¹³⁵

23 Haziran 1987 tarihinde, İran İslam Cumhuriyeti’nin Sesi Radyosu “Atatürk zamane firavunu” diyerek Osmanlı Devletinin vahdet ve hilafet merkezi olduğunu öne sürdü.¹³⁶ Türkiye-İran arasındaki en büyük sorun 1988 yılının sonlarında meydana geldi. 10 Kasım 1988’de İran elçiliğinin bayrağını yarıya indirmemesiyle ilk kriz ortaya çıktı. Yine Türkiye’ye gelen İran Başbakanı’nın Anıtkabir’i ziyaret etmemesi, Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in Humeyni hakkındaki demeçleri nedeniyle Salman Rüşdi¹³⁷’ye benzetilmesi gerginliği daha da arttıran gelişmeler oldu. Mart 1989’da Anayasa Mahkemesi’nin aldığı üniversitelerde türban yasağı kararının İran’da iç politika konusu haline getirilmesi ikili ilişkileri bitirme noktasına getirdi ve Mayıs 1989 sonunda İran büyükelçisi Mottaki’nin geri çağırılmasıyla son buldu.¹³⁸

Türkiye ve İran arasında elçilerin geri çekilmesi ile noktalanmış bu kriz dönemi çok uzun sürmedi. Bunun nedeni Humeyni’nin Haziran 1989’da ölmesi ve Haşimi Rafsancani’nin iktidara gelmesidir. Rafsancani, Humeyni’nin dış politikada uyguladığı radikal çizgiyi terk etti ve pragmatik bir dış politika uygulamaya başladı.¹³⁹ Bu yeni dönem de yeni atanan İran büyükelçisi Anıtkabiri ziyaret etti ve 10 Kasım 1989’da elçilik bayrağı yarıya indirildi. Bu şekilde atılan ilk adımlarla ilişkiler canlandırılmaya çalışıldı.¹⁴⁰

¹³⁵ Olson, a.g.e, s.19.

¹³⁶ **Ayin Tarihi**, 24 Haziran 1987, s.23.

¹³⁷ Hintli yazar Salman Rüşdi 1988 yılında yazdığı “Şeytan Ayetleri” adlı kitabında Müslümanlığa hakaret ettiği gerekçesiyle Humeyni tarafından ölüme mahkum edilmiş ve hakkında ölüm fetvası verilmiştir.

¹³⁸ Çetinsaya, “Türk-İran İlişkileri”, ss. 227–228.

¹³⁹ Roger Owen, **State, Power and Politics in the making of the Modern Middle East**, Routledge, London, 1992, s.124.

¹⁴⁰ A.g.m, s. 228.

1989’da Humeyni’nin ölümüyle daha ılımlı bir lider olan Haşimi Rafsancani yönetimi devralmıştır. Irak’la yaşanan uzun süreli savaş ve devrimin ihracı söylemi dolayısıyla İran’ın uluslararası arenadan dışlanması gibi nedenler, İran’ın radikal politikasında dönüşüme yol açmıştır. Bunun en önemli göstergesi 90’lı yılların başında radikallerin devrim ihracına yönelik taleplerinin, Rafsancani yönetimince, dış politika aracı olarak bile kabul görmemesidir.¹⁴¹

Türkiye’nin 1992 yılında Kuzey Irak’a düzenlediği harekattan sonra Türkiye ve İran, Kuzey Irak’ta bir Kürt devletinin kurulmasını engellemek ve Ortadoğu ve Avrupa’daki Kürtçü hareketlerin rejimlerini tehdit etmelerini önlemek için Şam’la bir dizi güvenlik protokolleri imzaladılar. Güvenlik protokolleri, her altı ayda bir dışişleri, daha sık aralıklarla da düşük seviyedeki temsilcilerin toplantı yapmalarını kararlaştırdı. 1992 sonrasında ilk protokol, 30 Kasım 1993 tarihinde Ankara’da imzalandı. Protokolü imzalayan ülkeler, topraklarında PKK gibi hiçbir terörist faaliyete izin vermeyeceklerini bildirdi. Golam Hüseyin Bolandijan(İran’ın Rafsancani tarafından onaylanmış temsilcisi), İran’ın PKK’ya karşı bir takım önlemler alacağını belirtti.¹⁴²

SSCB’nin dağılması da 1990’lı yıllarda Türk-İran ilişkilerinin seyri açısından belirleyici olmuştur. Öyle ki SSCB’den ayrılan devletler üzerinde Türkiye ve İran “model ülke olma” ve “nüfuz alanı kurma” yarışına girdiler. Özellikle Batı dünyası bu durumun varlığını gündemde tuttu. Ancak bu rekabet Rusya’nın tekrar ağırlığını koymasıyla önemini kaybetti. Ayrıca Türkiye ve İran da ECO’ya bütün yeni kurulan Orta Asya Cumhuriyetlerini alarak işbirliğini devam ettirdiler. Bu durum Orta Asya’da rekabet yerine işbirliği yaşandığının bir göstergesi oldu. Orta Asya’da durum böyle iken Kafkasya’da daha farklı bir yapılanma oluştu. 1992–1993 yılları arası Azerbaycan’da iktidarda bulunan Ebulfaz Elçibey döneminde İran’ın Türk-Azeri ilişkilerini tehdit olarak algılaması sorun yarattı. Aşırı milliyetçi Azerilerin İran Azerbaycan’ını ilhak etmeyi düşündükleri iddiası İran’ı kuşkulandırdıysa da Haydar Aliyev’in iktidara gelmesi bu sorunu ortadan kaldırdı. Ancak İran bölgedeki Türk-

¹⁴¹ Nurhan Kocatürk, **Hatemi Dönemi Türk-İran İlişkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi S.B.E., 2006, s.31.

¹⁴² A.g.e, s.22.

Azeri işbirliğini engellemek için Karadeniz İşbirliği Teşkilatı'na karşı Hazar Denizi İşbirliği Teşkilatı'nı kurdu.¹⁴³

Ağustos 1990'da ortaya çıkan kriz Türkiye ve İran'ı birbirine yaklaştırmış, Kasım 1990'da Cumhurbaşkanı Özal, Tahran'a giderek, Rafsancani ile bir durum değerlendirmesi yapmıştır. Aralık ayında, İran Dışişleri Bakanı Velayeti Ankara'ya gelerek, İran ve Türkiye'nin kriz karşısında ortak politika izleyebileceğinden bahsetmiştir. Daha sonraki süreçte de bu üst düzey trafik sürmüş ve Rafsancani'nin Nisan 1991'de Ankara ziyaretiyle zirveye çıkmıştır. Bu ziyaret esnasında Rafsancani Anıtkabiri ziyaret etmemiş ve Türkiye bunu anlayışla karşılamıştır. Bu durum ikili ilksilerdeki ideolojik sorunun Körfez Krizi nedeni ile dondurulduğunun ve Türkiye'nin İranlı ılımlıları yıpratmama politikası uyguladığının bir göstergesi olmuştur. Körfez savaşı sırasında Türkiye'nin BM ambargosuna fiilen katılması ve ülkesindeki üsleri Irak'a karşı kullandırması nedeni ile Türkiye-Irak ilişkilerinin kötüleşmesi, İran'ı memnun eden bir gelişme olmuştur. İran, savaş sırasında tarafsız bir politika izlemiş ve Irak'ın düştüğü bu zor durumdan faydalanarak İran-Irak savaşından kalma sorunları kendi lehine çözmeye çalışmıştır. Savaş sırasında Türkiye-Iran ilişkileri üç konuda yoğunlaşmıştır.¹⁴⁴

1-Irak'ın toprak bütünlüğü konusunda her iki ülke ortak bir tutum sergilemişti. Bu konudaki ortak tutuma rağmen, iki ülkenin de Baas rejimiyle ilişkileri farklı olmuştur. İran, Baas'ın iktidardan uzaklaştırılmasını Irak sorununun çözümü için bir ön koşul olarak görürken; Türkiye, Irak'ta otoriteyi sağladığı müddetçe Baas'a karşı çıkmamaktadır.

2-Kuzey Irak Kürtleri, Irak'ın ABD öncülüğündeki ittifak güçlerine yenilmesinden sonra yeni bir isyana daha kalkışmıştı. Irak'ın bu isyanı kanlı bir biçimde bastırmasının ardından 1.500.000 Iraklı Kürt, Türkiye ve İran'a sığınmıştı. Her iki ülkede Kürtlerin güvenli bir biçimde eve dönmelerinden yana olsa da,

¹⁴³ Akdevelioğlu-Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, Cilt 2: 1980–2001, s. 583.

¹⁴⁴ Kocatürk, a.g.t, ss.39-42.

Türkiye'nin bu konuda ABD'yi devreye sokması ve Kuzey Irak'taki ABD varlığını Çekiç Güç ile kurumsallaştırması, İran tarafından hoş karşılanmamıştır.

3-Kuzey Irak'ta durumlar karışık bir hal aldığında, İran ve Türkiye farklı cephelerde yer alıyorlardı. Türkiye'nin önceliği bölgedeki otorite boşluğunun giderilerek PKK'nın kuzey Irak'tan çıkarılması idi. Bunun için de her iki önemli Kürt grubunu ve Türkmenleri Bağdat ile anlaşmaya teşvik ediyor, kendisi de PKK'ya karşı operasyonlara girişiyordu. İran ise Türkiye'den bağımsız olarak Kürt gruplar üzerinde kontrol sağlamaya çalışıyor, bir yandan da bölgede üstlenen İranlı rejim muhaliflerine karşı operasyonlarda bulunuyordu. Kürt gruplar ise aralarındaki mücadelede her iki ülkeyi de kullanarak etkin olmaya çalışıyordu. 21. yy.a girerken her iki ülkenin de birbirini kolladığı ve bölgeye ilişkin tutumlarını kuşkuyla izlediği söylenebilir.¹⁴⁵

Siyasi ilişkilerde uzun bir süre yaşanan ancak son dönemde giderilmeye başlanan sorunlar nedeniyle sekteye uğrayan Türk-İran ekonomik ilişkileri, 23 Şubat 1990 tarihinde Tahran'da başlayan Karma Ekonomik Komisyonu toplantısında tartışıldı. Önce teknik düzeyde, daha sonra bakan düzeyinde çalışmalarını yapacak olan Türk-İran ekonomik ilişkileri böylece canlandırılmaya çalışıldı.¹⁴⁶

2 Mart 1990 tarihinde Tahran'da imzalanan protokole göre, iki ülke arasında petrolle ticarete son verilerek ithalat ve ihracatın dövizle ödenmesi yoluyla gerçekleştirilmesi çalışmaları tamamlandı. Süresi 7 Haziran 1990 tarihinde dolacak olan bankacılık anlaşmasının yerini, bu tarihten sonra yeni bir anlaşma alacaktı.¹⁴⁷

İki ülke arasında heyetler halinde sürdürülen çalışmalar sonunda İran'ın Türkiye'ye olan borcunun 31 Ağustos'a kadar petrolle ödenmesi yönünde de görüş birliği sağlandı. Buna göre, Türkiye'nin 200 milyon doları aşan alacağı karşılığında mevcut fiyatı üzerinden petrol ithali Eylül ayı başına kadar sürecek. Bu tarihe kadar

¹⁴⁵ A.g.t, ss.39-42.

¹⁴⁶ **Cumhuriyet**, 23 Şubat 1990, s.13.

¹⁴⁷ **Cumhuriyet**, 23 Şubat 1990, s.13.

Türkiye petrolü, ortalama varil fiyatı 75 cent üzerinden alacak.¹⁴⁸ İran'dan alınan petrol, borçlarının ödenmesi için yeterli olmazsa kalan bölüm dolar olarak ödenecek ya da petrolün piyasa fiyatından ithali ile kapatılacaktı.

Başbakan Akbulut ve İran Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Hassan Rabbi arasında imzalanan KEK protokolünde iki ülkenin doğalgaz boru hattıyla birbirlerine bağlanması konusuna da yer verildi. Toplantılara katılan Devlet Bakanı Cemil Çiçek, doğalgazın “ Hemen karar verilecek bir karar olmadığını” belirtti. Boru hattının kurulabilmesi için İran tarafının Avrupa ülkelerinde doğalgaz pazarlama olanağına açıklık getirmesi isteniyordu.

Protokolde iki ülke arasında elektrik nakil hattının kurulması için çalışmaların sürdürülmesi de öngörülüyordu.

Karşılıklı ticaret hacminin yılda 2 milyar dolara çıkarılmasını amaçlayan protokolün uygulanabilmesi için Türkiye İran'a 700 milyon dolarlık kredi açmayı da önerdi. Devlet bakanı Cemil Çiçek, gazetecilere yaptığı açıklamada kredinin 300 milyon dolarlık bölümünün ticari nitelikli olacağını, 400 milyon dolarının da anahtar teslimi tesis yapımı, müteahhitlik hizmeti, diğer sanayi yatırımları konusunda kullanabileceğini söyledi ise de İran tarafı bu konuda cevapsız kaldı.¹⁴⁹

29 Kasım 1991 tarihinde, İran'ın Ankara Büyükelçisi Mohammed Reza Bagheri, Milliyet Gazetesi'ne verdiği özel demeçte, İran'ın bağımsızlıklarını ilan eden Müslüman Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerini ve Türk-İran ilişkilerinin son durumu konusunda görüş bildirdi. Büyükelçi Bagheri demecinde, ülkesine silah götürürken Boğazlardan geçişi sırasında el konulan Rum gemisinin, Türkiye ile ilişkilerde çok üzücü bir durum yarattığını da belirterek yeni hükümetin gemiyi serbest bırakmasını istedi.¹⁵⁰

¹⁴⁸ **Cumhuriyet**, 2 Mart 1990, s.13.

¹⁴⁹ **Cumhuriyet**, 2 Mart 1990, s.13.

¹⁵⁰ **Ayın Tarihi**, 29 Kasım 1991, s.33.

1990'ların başında Türkiye'nin büyüyen İslamcı hareketi sorunu Kürt sorunu ile başa çıkmak istedi ve milliyetçi Azeri hareketleri teşvik etmeye çalıştı. İslamcılara yönelik tepki, kendisini laikliğe adanmış gazeteci yazar Uğur Mumcu'nun 24 Ocak 1993 tarihinde bir suikast sonucu öldürülmesi ile şiddetlendi. Suikastın sağcı ve İslamcı bir örgüt tarafından düzenlendiğine ve bu işin İranlılarla işbirliği içinde olan kişilerce yapıldığına dair söylentiler ortaya atıldı. Mumcu'nun cenazesinde "Türkiye İran olmayacaktır", "şeriata hayır" gibi sloganlar atıldı. Cumhurbaşkanı Demirel, " dikkatli olmalıyız, İran'ı suçlamadan önce çok kesin bilgilere sahip olmalıyız" derken, İran elçiliği sözcüsü İran'ın bu olayla ilgisinin olmadığını açıkladı. Ancak Türkiye'de yaşayan Halkın Mücahitleri grubunun üyeleri aksi bir açıklamada bulundu: "*İran, Halkın Mücahitleri grubu aracılığıyla Türkiye'de 50 suikasta karıştı.*" Ocak 1993'te DGM Başsavcısı, Uğur Mumcu'yu öldürenlerin İran'la bağlantılı olduğuna dair bir resmi açıklama yaptı. ABD Dışişleri Bakanlığı da Mumcu cinayetine İran'ın karışmış olabileceğini belirtti. Refah Partisi ise bu durumu Türk-İran ilişkilerini bozmak isteyen ABD'nin bir komplosu olduğunu öne sürdü. Yine Çetin Emeç ve Turan Dursun suikastinin de İran'la bağlantılı olduğu yönünde bir kanı hakim oldu.¹⁵¹

Mumcu suikastı zanlısı bulunamadığı halde, dönemin İçişleri Bakanı İsmet Sezgin, bir basın açıklamasında bu cinayetten sorumlu 19 kişinin tutuklandığını ve bunlardan çoğunun İran'da terörizm eğitimi aldığını belirtti. Bunun ardından Türkiye, İran ve Suriye ile birlikte Iraklı Kürtlere yönelik ortak bir faaliyet geliştirmeye çalışmış ve İran'ın PKK'nın üslerini kullanmasına son vermesi ve Türkiye'deki İslam terörüne destek vermesini engellemek amacıyla Tahran'da bir anlaşmaya vardılar. Kasım 1993 tarihinde iki devlet, birbirine düşmanlığı olan herhangi bir terör örgütünün sınırlarında faaliyet göstermelerine izin vermeyeceklerini şart koşan bir protokol imzaladılar.¹⁵² Bundan önce de, 10 Şubat 1993 tarihinde, Türkiye, Suriye ve İran Dışişleri Bakanlarının bölgedeki gelişmelere ilişkin Suriye'nin başkenti Şam'da yaptıkları üçlü toplantından sonra yapılan

¹⁵¹ Olson, a.g.e, s.27.

¹⁵² Hale, a.g.e, s.336.

açıklamada, üç ülkenin de Irak'ın toprak bütünlüğüne verdikleri önem vurgulandı ve Bağdat yönetimine BM Güvenlik Konseyi kararlarına uyma çağrısında bulunuldu.¹⁵³

Türkiye-İran ilişkileri, içinde bulunduğumuz dönemde de benzer bir yapıda devam etmektedir. Artık Türk-İran ilişkilerinde klasikleşen rejim ihracı gibi sorunlar da güncelliğini korumaktadır. Ancak şurası unutulmamalı ki klasikleşmiş olan bu durum hiçbir zaman tam anlamıyla etkisini kaybetmemiştir. İran'da son dönemde meydana gelen gelişmeler de göstermiştir ki İran rejimi Türkiye açısından daima üzerinde önemle durulması gereken ve Türkiye'nin laik devlet yapısı için büyük bir tehdit unsuru olabilecek bir rejimdir. Yine birkaç yıl öncesine kadar ABD'yi "Büyük Şeytan", Türkiye'yi de "Şeytanın Uşağı" olarak tanımlayan İran siyasetçileri ve medyası bugünde Türkiye'nin laik devlet sistemini ve politikalarını eleştirmektedirler.

Bu etkenlerin yanı sıra doğalgaz ihraç ettiğimiz İran'la siyasi ve ticari ilişkilerimizin de gelişmesi devam etmeli ve bu yönde politikalar güdülmelidir. Kültürel ve ideolojik anlamda yukarıda belirttiğimiz sorunlar nedeniyle oluşan olumsuz hava siyasi ve ticari ilişkilerin gelişmesiyle ortadan kaldırılabilir. Bu nedenle her iki ülkenin çıkarlarını ön planda tutan ve güven esasına dayalı antlaşmalar sürdürülmelidir. Ancak Türkiye için bu tür antlaşmaların önünde her dönem büyük bir engel olarak duran ABD'nin etkisi kırılmalı ve bağımsız bir şekilde ikili ilişkiler sürdürülmelidir. İlerleyen yıllarda Türk-İran ilişkileri için esas teşkil edecek olan doğalgaz ihracatı ülkemiz açısından çok önemlidir ve bunun ABD engeline takılmadan doğru bir şekilde sürdürülmesi her iki ülkenin ve özellikle de Türkiye'nin atacağı bağımsız adımlara bağlıdır.

İran son yıllarda Türkiye ile ilişkilerini her alanda geliştirmeye gayret etmektedir. Ancak bu ilişkilerin kaderi sadece iki ülkenin elinde değildir. Özellikle Türkiye açısından ilişkilerin gelişmesi biraz da başta ABD olmak üzere büyük devletlerin tutumuna bağlıdır. Çünkü Türkiye'nin Batı dünyasıyla ekonomik, siyasi, askeri çok yönlü ilişkileri mevcuttur. İran'la olan ilişkilerinde bu dengeleri de

¹⁵³ **Ayın Tarihi**, 10 Şubat 1993, s.22.

gözetmek zorundadır. Bu durum son dönemde İran ve ABD arasında İran'ın nükleer programı nedeniyle yaşanan krizde açıkça ortaya çıkmıştır. Türkiye, İran ile ilişkilerini soğutması konusunda ABD'nin baskılarıyla karşı karşıya kalmıştır.¹⁵⁴

2.1.3 İran-Irak Savaşı ve Türkiye'nin Politikası

İran-Irak Savaşı, 20. Yüzyılda Ortadoğu Bölgesinde iki büyük devletin güç mücadelesiydi. Körfez Bölgesinin hakimiyeti konusundaki yarış, bu savaş ile doruk noktasına çıkmıştı.¹⁵⁵

1979 İslam Devrimi ile Batı'nın güvenlik şemsiyesinden çıkan İran “ Ne Doğu Ne Batı” prensibi ile tüm Ortadoğu'ya devrimi ihraç politikasına yönelmişti. Bölgede egemen güç olma amacıyla olan Irak içinse, İran'ın içinde bulunduğu bu belirsizlik ve kaos ortamı harekete geçmek için uygun ortamı sağlamıştı.

İki ülke arasındaki sorunlara bakıldığında, sınır sorunları, ideolojik sorunlar, dinsel ve mezhep sorunları, Kürt sorunu ve Kuzistan Arapları sorunu göze çarpar.¹⁵⁶

İran, 1970'lerde öncelikle, Irak'ın Kürt ve Şii toplulukları arasındaki çatışmaları destekleyerek bu toplulukları Saddam yönetimine karşı ayaklanmaya teşvik etmiş ve bunu Saddam yönetimi üzerinde sürekli bir baskı aracı olarak kullanmıştı. Irak, Şatül Arap suyu üzerindeki haklarından 1975'de İran lehine yaptığı fedakarlık karşılığı Şah'ın Irak'ta bulunan Kürtleri tahrik etmemesi konusunda güvence almış ve Irak yönetimi üzerindeki Kürt baskısının geçici olarak kalkmasını sağlamıştı.

Irak üzerindeki baskının geçici olarak kalkması karşılığında Irak'ın Şat-ül Arap haklarından İran lehine fedakarlıkta bulunması, Irak için önemli bir zafiyet olarak yorumlanmıştı. Irak'ın anlaşmanın yapılmasında göstermiş olduğu fedakarlığa

¹⁵⁴ Zbigniew Brezinski ve Robert Gates, **İran'ın Zamanı Geldi**, Profil Yayınları, İstanbul, 2006, s. 38.

¹⁵⁵ M. E. Yapp, **The Near East Since the First World War**, Longman Publishers, London, 1991, s.427.

¹⁵⁶ Arı, a.g.e, s.542.

rağmen, İran, Saddam ile Şah arasında, 1975 Cezayir Anlaşması'nın yapılmasında temel alınan, ülke iç işlerine karışmama ilkesine uymamış, kuzeyde Kürt toplulukları ve güneyde Şii toplulukları Saddam rejimine karşı ayaklandırma devam etmişti.¹⁵⁷

Camp David Anlaşması¹⁵⁸ ile birlikte Mısır'ın Arap dünyasındaki liderliğinin ve Üçüncü Dünya ülkeleri arasındaki prestijinin sarsılması Irak'ı Mısır'ın bıraktığı boşluktan yararlanarak gerek Arap dünyasının gerekse Üçüncü Dünya'nın liderliğini yapma isteğini arttırmıştı.¹⁵⁹

İran ise 1970'ler öncesinde Basra Körfezi'nde güçlü ülkeler arasındaydı. İran'ın gücü, Irak'a göre yüksek insan potansiyeli Şah'ın ABD'den almış olduğu modern silah ve askeri teçhizat ile ABD'nin sağladığı yakın destekten kaynaklanmaktaydı. ABD'nin desteği ile İran'ın oluşturduğu askeri güç, İran'da 1970'lerden itibaren askeri harcamaların artmasına neden olmuştu.¹⁶⁰

Ancak İran'da 1979 yılında Şah'ın devrilmesi ve yerine geçen Humeyni'nin Şii rejimi, Irak'ın hem dış güvenliği hem de iç güvenliği açısından tehditler içermekte ve Saddam'ın emelleri önünde bir set oluşturmaktaydı. Devrimin %90'ı

¹⁵⁷ Pehlivanoğlu, a.g.e, s.179.

¹⁵⁸ Camp David görüşmeleri 5-17 Eylül 1978'de yapıldı ve 17 Eylülde, Mısır, İsrail ve Amerika arasında Camp David Anlaşmaları imzalandı. Amerika bu anlaşmaları "tanık" olarak imzalamaktaydı. Camp David Anlaşmaları iki tane çerçeve anlaşmadan meydana gelmektedir. Bu iki çerçeve anlaşmadan biri, Orta Doğu barışının esaslarını çizmekte olup, Batı Şeria ile Gazze ve Filistin meselesini ele almaktadır. Diğeri ise, İsrail ile Mısır arasındaki barışın esaslarını çizmekte, yani Sina Yarımadası'na ait bulunmaktadır. Camp David anlaşmalarının iki hususiyeti vardır. Birincisi, bu anlaşmaların hükümlerinin tatbikinde ve bu anlaşmaların gerektirdiği bütün müzakerelerde Ürdün de bir taraf olarak kabul edilmekteydi. İkincisi, bu anlaşmalar, B.M. Güvenlik Konseyi'nin 1967'deki 242 sayılı kararı ile 1973'deki 338 sayılı kararını da prensip olarak alıyordu. Batı Şeria ve Gazze, yani Filistin meselesi ile ilgili anlaşmaya göre, bu iki toprakta Filistinlilere muhtariyet verilecekti. Yani kendi işlerini kendileri idare edeceklerdi. Bu muhtariyetin şekil ve mahiyeti, İsrail, Mısır ve Ürdün arasında yapılacak görüşmelerle tespit edilecekti.

Beş yıllık bir geçici devreyi kaplayacak olan bu muhtariyet döneminde İsrail, bu iki toprakta, kendi güvenliğini de sarsmayacak şekilde, asker miktarını asgariye indirecekti. Beş yıllık muhtariyet döneminin üçüncü yılından itibaren, İsrail, Mısır, Ürdün ve Filistin muhtariyet idaresinin temsilcileri arasında, Batı Şeria ve Gazze'nin nihai statüsünü tespit edecek bir anlaşma için müzakereler yapılacaktı.

Bu anlaşma, Filistin halkının "meşru hakları" ile "adil istekleri"ni tanıyacaktı. Ayrıca, yine bu dönemde İsrail ile Ürdün arasında barış müzakereleri ve İsrail'ini güvenliğini sağlayacak düzenlemeler de yapılacaktı. İsrail-Mısır barışına ait çerçeve anlaşma ise, üç ay içinde İsrail ile Mısır arasında bir barış anlaşmasının imzası ile İsrail'in barış antlaşmasının imzasından itibaren iki-üç yıl içinde Sina'dan tamamen çekilmesini öngörmekteydi. www.filistin.ihh.org.tr erişim:(10 Nisan 2008)

¹⁵⁹ Arı, a.g.e, s.542.

¹⁶⁰ Pehlivanoğlu, a.g.e, s.180.

Şii olan bir ülkede gerçekleşmesi bölgede bulunan siyasal ve ekonomik bakımdan geri kalmış Şii toplumlarını harekete geçirmişti. Bu doğrultuda İran'daki devrimden bir süre sonra nüfusun %60-65'ini oluşturan Irak'taki Şiiler arasında da hareketler başlamış, Necef, Kerbela ve Bağdat'ta 1979 ve 80'de olaylar çıkmaya başladı.

Irak'ın İran'la ilişkilerinin gerginleşmesine neden olan olaylar zincirinden en önemlisi, 1980 Şubatında devrimin yıldönümü nedeniyle Tarık Aziz¹⁶¹'e suikast ve Müstansiriyah Üniversitesi'ne saldırılması olaylarıydı. Irak Dışişleri Bakanı, bu saldırıların Dava'nın Kum'da bulunan liderleri tarafından ve Irak hükümetini yıkmak amacıyla planlandığını bunun da Humeyni'nin emriyle gerçekleştirildiğini ileri sürdü. Aynı yıl içinde Iraklı Şiilerin lideri Ayetullah Muhammed Bekir Sadr-el ve kız kardeşinin idamı üzerine iki ülke arasındaki ilişkiler de gerginleşti.¹⁶²

İran'ı yenerek Tahran'dan sonra ülkenin ikinci sanayi bölgesinden Kuzistan'da yaşayan bir buçuk milyon Arap halkının özerkliğe kavuşturulmasını amaçlayan Irak, böylece hem bu önemli petrol ve endüstri merkezini ele geçirmiş hem de Kürtlere yapılan İran desteğini Kuzistan Araplarının yapacağı destekle dengelemiş olacaktı.

Özetle Saddam, İran'daki Şii kökenli İslam Devriminin ülkesindeki etkilerini sınırlamak, Humeyni'yi devirmek yerine İran-Irak sınırında genişçe bir şeridi de ele geçirerek Irak için bir güvenlik hattı kurmak, Şat-tül Arap nehri üzerindeki denetimini artırmak, 1975 Cezayir anlaşması ile İran'a bıraktığı toprakları geri almak yani bölgede başat güç haline gelmeyi hedefliyordu.¹⁶³

¹⁶¹ Saddam Hüseyin'in en güvenilir adamlarından biri olarak uzun süre Irak'ta üst düzey görevlerde bulunan Tarık Aziz, 1936'da Musul'da dünyaya geldi. Saddam Hüseyin ile yolu 1950 yılında kesişen Aziz, 1974'te Enformasyon Bakanlığı görevini üstlendi. Tarık Aziz yükselişini 1977'de Devrimci Komuta Konseyi'ne katılarak sürdürdü. 1979 yılında Irak'ın Başbakan Yardımcısı görevine getirilen Aziz'in bu görevi, ABD'nin 2003 yılı Nisan ayı başlarında gerçekleştirdiği Irak'a müdahalesinin ardından Amerikan güçlerine teslim olmasına kadar devam etti. 24 yıllık Saddam Hüseyin iktidarı döneminde, yerini koruyabilmiş az sayıda devlet görevlisinden biri olan Tarık Aziz, Irak'ta üst düzey görev alabilmiş tek Hristiyan'dı. 1980'de İran'ın desteklediği bir radikal grubun suikast girişiminden kurtulmuştur. www.kimkimdir.gen.tr erişim: (15 Nisan 2008)

¹⁶² Arı, a.g.e, s.543.

¹⁶³ Marion Farouk Sluglett and Peter Sluglett, **Iraq Since 1958: From Revolution to Dictatorship**, I.B.Tauris Publishers, London, 1990, ss.256-260.

Aslında, savaşın gerçekleşmesine neden olan bu faktörlerin çoğu daha önce de vardı. Bu nedenle savaşın zamanlaması da önemliydi. İran Devriminden önce bölgede ABD'nin en yakın müttefiklerinden biriydi. Herhangi bir savaş durumunda, ABD'nin İran'ı desteklemesi durumu Irak'ın aleyhine çevirirdi. Ancak Humeyni iktidara gelmesiyle İslam Devrimi ihraç politikası uygulaması, ABD ile İran'ın ilişkilerinin bozulmasına neden olunca, Irak için beklenen zaman geldi.¹⁶⁴

Ortadoğu'nun yeniden yapılanmasına neden olan¹⁶⁵ İran-Irak Savaşı 22 Eylül 1980 günü Irak tarafından başlatıldı.¹⁶⁶ Irak'ın harekete geçmek için böyle bir zamanı beklemesinin nedenleri arasında şüphesiz, rehineler krizi nedeni ile İran'ın zayıf olduğunu düşünmesi de vardı.¹⁶⁷ BM'in savaşın başlama tarihi olarak 22 Eylül 1980 tarihini kabul etmesine karşın, Irak savaşın 4 Eylül 1980 tarihinde İran tarafından başlatıldığını savunuyordu. Ancak, savaştan sonra toplanan BM komitesi savaşı başlatan tarafın Irak olduğunu karar verdi ve bu nedenle 598 sayılı kararla Irak'ın İran'a savaş tazminatı ödemesini kararlaştırdı.¹⁶⁸

Zaman zaman çok şiddetli muharebeler olmasına rağmen, sekiz yıl boyunca ne Irak ne de İran, birbirlerine karşı bir üstünlük sağlayamadı.¹⁶⁹ İran kısa bir sürede toparlandı ve karşı saldırıya geçti. Hem Irak'ın gerektiği kadar hızlı ilerleyememesi hem de İran'ın kısa bir sürede toparlanarak Irak'ın üç katı nüfusa sahip oluşuyla nüfus faktörünü devreye sokması Saddam'ı hayal kırıklığına uğratmıştı.¹⁷⁰

Bu savaş esnasında İran'ın en büyük müttefiki¹⁷¹ Suriye oldu. Irak ve Suriye'deki Baas partileri arasındaki çekişmeden dolayı Suriye bu savaşta İran'ı

¹⁶⁴ Serhat Erkmen, “ Körfez Savaşı Sonrası İran-Irak İlişkileri”, **Avrasya Dosyası**, c.6, s.3, Sonbahar 2000 198-218, s.202.

¹⁶⁵ Fahir Armaoğlu'na göre, İran-Irak Savaşı'nın önemi Körfez Savaşı'nın hazırlayıcı unsuru olmasından ileri gelmektedir.

¹⁶⁶ Armaoğlu, a.g.e, s.872.

¹⁶⁷ 4 Kasım 1979'da İran İslam Devrimi'nden sonra ülkeden kaçan Şah'ın ABD'ye kabul edilmesinin ardından, Tahran'daki tepkili öğrencilerin ABD büyükelçiliğini işgal etmesiyle ve 90 elcilik görevlisini rehin almasıyla başlayan ve 444 gün sonra elcilikte halen rehin tutulan 52 kişinin salıverilmesi ile sona eren kriz. www.atin.org. erişim: (18 Mayıs 2008)

¹⁶⁸ Erkmen, a.g.m, s.202.

¹⁶⁹ Armaoğlu, a.g.e, s.872.

¹⁷⁰ Arı, a.g.e, s.547.

¹⁷¹ Bölge devletlerinden Suriye'nin yanı sıra Libya, Cezayir ve F.K.Ö de, İran'ın en büyük destekçileri durumundaydı.

destekledi. Körfez ülkeleri ve Suudi Arabistan başlangıçta Irak'ı desteklemelerine rağmen, bu ülkenin ilerde kendileri için de bir tehlike olacağından endişe etmişlerdir.¹⁷²

Sovyetler Birliği ise savaşın başında tarafsız bir tutum takınmışsa da, daha sonra 1978 yılında Irak'la imzaladıkları silah alım anlaşmasına göre, vermesi gereken silahları Irak'a vermedi, savaşın başlarında İran'a dolaylı yollardan silah ve teçhizat yardımı yaptı. Sovyetler Birliği'nin İran'ı tercih etmesinin nedeni, İran'daki yeni yönetimi etki altına alarak kontrol edebilme fırsatını yakalamış olmasının yanı sıra, Afganistan'ı işgalini Irak'ın kınaması ve karşı çıkmasıydı. Ancak Sovyetler, İran üzerindeki düşüncelerini gerçekleştiremeyeceğini anlayınca, 1982 yılında yeniden Irak'a silah satışına başladı.¹⁷³

Ürdün, savaş sırasında Irak'a destek veren¹⁷⁴ ülkelerden biri oldu. Amman yönetimi bir taraftan Kızıl Deniz'e açılan Akabe limanını deniz taşımacılığı için Irak'a tahsis ederek bu yolla Güney Yemen'den ve Etiyopya'dan gelen yardımların bu devlete ulaştırılmasını sağlarken, diğer yandan Irak'a diplomatik destek vererek, Arap devletlerinden gönüllerin Irak ordusuna katılmalarını teşvik etti.¹⁷⁵

Savaşa karşı tepkisi en merak edilen ülke olan ABD, devlet başkanı Jimmy Carter aracılığı ile Irak'ın İran'a saldırısını kınayarak ABD'nin savaşta tarafsız olduğunu ilan etti. Ancak İran'ın 1982'deki Hürremşehr'deki büyük başarısının ardından Irak güçlerinin İran topraklarından çıkarılmasıyla savaşın Irak topraklarına taşınmasından ve sonuçta savaşdaki güç dengelerinin İran lehine değişmesinden sonra ABD'nin tavrı değişti. Başa geçen Reagan açıkça Irak lehine tavır almaya başladı. Böylece ABD'nin tavrı, Körfez Ülkeleri ile uyumlu hale geldi. Başkan Reagan'ın Körfez projesi, bölgede Batı'ya bağlı olan bütün ülkelerin katılımı ile oluşturulan

¹⁷² Mehmet Durmuş, “ Şah'tan Hatemi'ye İran'ın Dış Politikası”,www.turksam.org,s.1. erişim:(17 Kasım 2007)

¹⁷³ Silleli, a.g.e, ss.42–43.

¹⁷⁴ Ürdün'den başka Kuveyt, Suudi Arabistan, Mısır Irak'ı desteklemekteydi. Körfez ülkeleri bununla da yetinmeyerek savaşın başlamasından dört ay sonra Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Katar, Umman, 4–5 Şubat 1881 tarihinde yaptıkları toplantıda “Körfez İşbirliği Konseyi”ni kurdular. Bu bir ittifak değildi. Askeri alanın dışında her türlü işbirliği öngörülerek, bu devletler arasında bir dayanışma meydana getiriliyordu. Yani Şii tehlikesine karşı, Sünni dayanışması.

¹⁷⁵ Arı, a.g.e, s.551.

stratejik kuşağa dayanıyordu. Bu stratejinin önemli bir bölümü de güvenli bir savunma sistemi oluşturmaktı.¹⁷⁶

Devrim yapmış bir ülkeye savaş açarak ABD'nin dış politika ve stratejisine yardımcı olan Irak'ın güçlendirilmesi için bu ülkeye verilen kaynakların büyük bölümü sadece savaş sırasında İran aleyhine kullanılması için verilmişti.

1986 yılında, savaş başlayalı altı yıl olmasına rağmen Batı ve bölge ülkelerinin büyük desteğine sahip Irak, İran karşısında başarı gösteremediği gibi savaşı devam ettirmekte zorlanıyordu. Irak'ın sahip olduğu ileri silah sistemleri, İran'ın derinliklerindeki hedeflerini vurabilmesine ve Hark petrol terminali gibi İran'ın Körfez'de bulunan petrol tesislerine, Körfez'de seyreden ve İran limanlarına ve adalarına gidip gelen petrol tankerlerine saldırıda bulunmasına imkan tanıyordu. İran'ın tek gelir kaynağı olan petrol ihracatı bu ülke için çok önemliydi. Savaşın başında limanlarından mahrum kalan ve Körfez'den altı yıl boyunca petrol ihraç edemeyen Irak'ın aksine İran, Körfeze ve Hürmüz Boğazı'na olan hakimiyeti ve petrol tankerlerini koruyabilecek durumda olması sebebi ile savaş boyunca petrol ihracatına devam edebilmişti. Irak'ın İran'a ait bu petrol bölgelerine saldırısı İran ekonomisine gözle görülür bir darbe vuruyordu.¹⁷⁷

Bu arada 1985 yılının ortalarında başlayan ve 1986 yılında ortaya çıkan bir olay tüm dünya kamuoyunun tepkisini çekmişti. ABD'nin ve Reagan yönetiminin büyük prestij kaybına sebebiyet veren bu olay, İran'a gizlice silah satılması ile ilgili "İrangate" skandalı idi. Gizli diplomasinin ve İran'a silah satılmasının amaçlarını açıklayan Reagan, bunun Şah'tan sonra bozulan ilişkileri yeniden iyileştirmek ve altı yıldır devam eden savaşın onurlu bir şekilde bitmesini sağlamak olduğunu belirtiyordu.¹⁷⁸

Savaş karşısında özellikle sahip olduğu jeostratejik konumu sayesinde tepkisi en çok merak edilen ülkelerden biri olan Türkiye, bu savaşın başından sonuna kadar

¹⁷⁶ İzzeti, a.g.e, s.88. Ayrıca bkz; Pehlivanoğlu, a.g.e, s.185.

¹⁷⁷ A.g.e, s.92.

¹⁷⁸ Arı, a.g.e, ss.549–550.

aktif tarafsızlık politikası izledi. Yani, savaşan taraflardan her ikisine karşı aynı mesafede davrandı. Türkiye'nin bu politikası, bir ara Türkiye'nin aracılığını gündeme getirdi ise de, tarafların birbirine karşı tutumları böyle bir olaya imkan vermedi.¹⁷⁹

Türkiye'nin bu dönemdeki Irak politikası çok zor değildi. 1980'lerde her iki ülkede de gruplaşmaya başlayan Kürt ayrılıkçı hareketleri, ülkelerin ortak çıkarlarının artmasına yol açmıştı. Türkiye'de PKK militanlarının ayaklanma başlattığı 1984 yılında, Özal hükümeti Irak'ta bir iktidar boşluğu olmasından kaygılanıyordu. Ekim 1984 tarihinde Bağdat'la, her seferinde Irak'tan izin almaya gerek kalmadan Türk kuvvetlerinin Irak topraklarına girerek PKK'ya müdahale etmesine olanak sağlayan bir anlaşma imzalandı. İran'la Türkiye'nin ilişkileri Irak'la ilişkilerine kıyasla daha zordu. Irak açısından Türkiye'nin tarafsızlığı önemliydi. Irak Enformasyon ve Kültür Bakanı Lâtif Nsaiyyif Jasim, Irak'ın başkenti Bağdat'ta verdiği demeçte, "İran-Irak savaşında Türkiye'nin tarafsız kalmasının kendileri için çok önemli olduğunu" belirterek "*Savaş halindeyiz. Tanker hangi ülkenin olursa olsun vururuz. Sadece biz değil, İran uçakları da tankerlere saldırıyor*" dedi.¹⁸⁰

Türkiye için savaşın getirebileceği en ağır bedel, Iraklı Kürtlerin İran yardımıyla yeniden bağımsız Kürt devleti kampanyasını başlatmaları ve Irak'ın Türk topraklarına yapılacak saldırılar için PKK'ya üs vermesiydi. Ama bunlar ekonomik ve stratejik kazançların gerisinde kalıyordu.¹⁸¹

1 Ağustos 1983 tarihinde, Dışişleri Bakanı Türkmen toplantıda gazetecilerin sorularını cevaplandırırken, bir gazetecinin "*İran'ın Kerkük-Yumurtalık boru hattını bombalayacaklarına*" ilişkin sorusuna "*Gerek İran'ın gerekse Irak'ın Türkiye'nin çıkarlarına aykırı bir harekete girişmemelerini bekliyoruz. Bizim Irak-İran savaşında bölge ülkelerine zarar verilmemesi yolundaki tutumumuz iki ülke tarafından da bilinmektedir.*" şeklinde cevap verdi.¹⁸² 4 Ağustos 1983 tarihinde de Irak

¹⁷⁹ Armaoğlu, a.g.e, s.875.

¹⁸⁰ **Ayn Tarihi**, 24 Temmuz 1985, s.33.

¹⁸¹ Hale, a.g.e, ss.179–180.

¹⁸² **Ayn Tarihi**, 1 Ağustos 1983, s.1.

Enformasyon Bakan Vekili Abdülcabbar Mutusin Ankara'da basın mensuplarıyla yaptığı sohbet toplantısında “İranlıların Kerkük tesislerini ve petrol boru hattını uçuracakları söylentileri hayaldir. Gerçekle ilişkisi yoktur. Buraya yaklaşmaları bile mümkün değildir” dedi.¹⁸³

İran-Irak Savaşı süresince özellikle ekonomik ilişkilerin üst düzeyde sürdürülmesinde, Özal’ın dış politika konularındaki pragmatik yaklaşımlarının oynadığı rol kadar, İran’ın da Türkiye’nin tarafsızlığının kendisi için ne kadar önemli olduğunun bilincinde olmasının etkisi büyüktü.¹⁸⁴

Türkiye’nin bir geçit olması ve ihraç malları, İranlıların Türkleri kendilerinden uzaklaştırmaları için iyi bir nedendi. Irak içinse, Kerkük’ten başlayarak İskenderun yakınlarındaki Yumurtalık limanına kadar devam eden petrol boru hattı hayati önem arz ediyordu. Bu hattın toplam taşıma kapasitesi 1987 yılında günlük 1.500.000 varile çıkarılmıştı. Böylece savaş Türkiye’ye ekonomik kar sağlamıştı. Türkiye’nin iki ülkeye yaptığı toplam ihracat 1981 yılında 220.000.000 dolar iken, 1985 yılında 2.000.000.000 dolara çıkarak, toplam ihracatın dörtte birini oluşturuyordu. Temkinli adımlar atmak ve temkinli bir politika uygulamak karlı olmuştu. Türkiye, İran ya da Irak’ın kesin bir zafer kazanamayacak olmasından dolayı şanslıydı. Mesela İran, 1988 yılında Irak’ın Halepçe şehrini ele geçirdiğinde Ankara, bu ilerlemenin Kerkük’e kadar devam etmesinden ve Kürtlerin Irak’ta özerk bir devlet kurmalarına izin verilerek, Kerkük- Yumurtalık boru hattının kesilmesinden kaygılanmışlardı. Haziran 1988 tarihinde Irak kuvvetleri, şehre zehirli gaz atarak 5.000 kişinin ölümüne sebep olmuşlar ve Halepçe’yi geri almışlardı. Irak’ın karşı saldırıları sonucunda 60.000 Kürt Türkiye’ye iltica etti.¹⁸⁵

1988 yılında Irak bir yandan Sovyetlerden aldığı füzelerle Tahran’ı bombalıyor, diğer yandan da Fransa ve İngiltere’den aldığı kimyasal silahları kullanıyordu. 1988 yılı Halepçe Katliamı¹⁸⁶ dışında, Irak’ın İran petrolü taşıyan

¹⁸³ **Ayın Tarihi**, 4 Ağustos 1983, s.4.

¹⁸⁴ Laçinok, a.g.m, ss.593–594.

¹⁸⁵ Hale, a.g.e, ss.180–181.

¹⁸⁶ William R. Polk, **Irak’ı Anlamak**, NTV Yayınları, İstanbul, 2005, s.151.

tankerlere saldırması, Kuveyt havayollarına ait bir uçağı İran'a kaçması, bir Amerikan muhabirinin mayına basarak yaralanmasına karşılık, ABD'nin İran'a ait iki petrol platformunu vurmasına şahit oldu.1988 yılının ortalarında İran artık bir yandan silah ve teçhizat eksikliği diğer yandan da Amerikan destekli Irak saldırıları karşısında zor durumda bulunuyordu. Irak, bir taraftan sınırda kimyasal silah kullanmaya ağırlık vermiş, diğer taraftan da uzun menzilli patlayıcı özelliği güçlü füzelerle İran'ın büyük şehirlerini hedef almaktaydı. Humeyni 1988 yılının sonlarına doğru BM'nin 598 sayılı kanununu kabul etti ve 25 Ağustos 1988 tarihinde Cenevre'de bir araya gelerek bir ateşkes anlaşmasını görüşmeye başladılar.¹⁸⁷

İran-Irak Savaşı, karşılıklı olarak yıpratma savaşı olarak icra edilen askeri hareket birbirine düşman bu iki devlette, bir milyondan fazla personel kaybına ve en azından 150 milyar dolara mal oldu. Savaş, her iki ülke için de trajedi ile sonuçlanmış, yüz binlerce ölüm ve çok miktarda malzemenin tahribi ve imhası ile sonuçlandı.

Irak, savaş sırasında Humeyni'nin İslam Devriminin yayılmasını önlemeye kararlı olan ABD, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Fransa gibi ülkelere oldukça fazla dış yardım ve destek aldı. Savaş giderleri, Saddam'ın tahminlerini aşan bir seviyeye ulaşması yanında Humeyni'nin de Saddam'ı devirme ve bölgeye hakim olma konusundaki iddiasından da vazgeçmesine neden oldu.

İran-Irak Savaşı, Irak'ın büyük ölçüde ekonomik gücünü ve kaynaklarını yok ederek, Irak halkını refah toplumundan ekonomik güçlükler içinde yaşayan bir toplum haline getirdi. Savaş, İran'ın da ağır malzeme ve insan kayıplarına uğramasına neden oldu.¹⁸⁸

¹⁸⁷ Arı, a.g.e, ss.550–551.

¹⁸⁸ Pehlivanoğlu, a.g.e, ss.188–189.

2.2 TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ

2.2.1 Türkiye-Irak İlişkilerinin Tarihsel Zemini

Türkiye'nin üç Ortadoğu komşusundan biri olan Irak ile olan ilişkileri, her zaman iyi dengelenmesi gereken ilişkilerden biri oldu. Irak içinse Türkiye, Avrupa ile ilişkilerinde önemli bir köprü durumundaydı.¹⁸⁹

Mezopotamya diye tabir edilen bölgenin önemli bir parçası olan toprakların batısına Irakü'l Arab ve günümüzdeki İran'ın bir bölümünü de içeren doğu kesimine Irakü'l Acem denmiş, bölge VII. yüzyılda Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle beraber Irak olarak adlandırılmıştı.

Emeviler, Abbasiler ve Büveyhoğullarının hakimiyetinde kalan Irak, 1055 yılında Selçuklu Türklerinin hükümdarı Tuğrul Bey tarafından Bağdat'ın ele geçirilmesi ile Türk hakimiyetine girdi.

Yavuz Sultan Selim'in Kuzey Irak'ı, Kanuni Sultan Süleyman'ın da 1534 yılında Bağdat'ı almasıyla Osmanlı Devleti'nin bir parçası haline geldi. Osmanlılar, ülkeyi Bağdat, Basra, Musul, Şehrizar ve El-Aksa şeklinde beş farklı eyalete ayırdı, bu durum İngiltere'nin I. Dünya Savaşı sonrası işgaline kadar devam etti.¹⁹⁰

Bölgede petrolün bulunmasından önce, Hindistan ticaret yolunun emniyeti için, Ortadoğu'ya ulaşmaya çalışan İngiltere, Kerkük'te petrolün ele geçirilmesi konusunu, devlet politikası haline getirerek İngiltere'nin güvenliği için hayati önem taşıyan bir konu olarak görmüşlerdi.

1932 yılında, manda rejiminden kurtularak bağımsızlığını ilan eden Irak Krallığı ile imzaladıkları bir anlaşma ile İngiltere, Irak üzerinde “ 25 yıllık bir askeri koruma” görevi üstlendi.

¹⁸⁹ Robins, a.g.e, s.58.

¹⁹⁰ Silileli, a.g.e, ss.15–16.

Türkiye ile Irak Krallığı arasındaki resmi ilişkiler 1932 tarihinden itibaren başlamış olup, bu zamana kadarki ilişkiler İngiltere ile yapılmıştı. Türkiye ile Irak arasında ilk olarak 1932 yılında, dostluk ve iyi ilişkiler üzerine anlaşmalar imzalandı, bu 1946 yılında da devam etti.

1958 yılında Irak'ta General Kasım'ın öncülüğünde yapılan askeri darbe sonrasında, Irak Kralı ile başbakanının öldürülmesi sonrasında Türkiye-Irak ilişkileri için de gergin bir dönem başladı.¹⁹¹

Türkiye ve Irak arasındaki ilişkilere bakıldığında, bu ilişkiler ve sorunlar dört başlık altında toplanabilir. Bunlar, Türkiye-Irak petrol boru hatları ve ekonomik işbirliği, Kürt ayrılıkçı hareketi ve karşı işbirliği, Türkmenler sorunu ve su sorunu.

2.2.2 Petrol Boru Hatları ve Ekonomik İşbirliği

Irak'ın Kerkük petrol bölgesinden Türkiye'nin Yumurtalık limanına uzanan petrol boru hatlarının yapılışı, biri petrol tüketicisi ve bağımlısı, diğeri de petrol üreten ve bunu pazarlayan iki ülke arasındaki ortak çıkarların bir sonucu olmuştur.

Türkiye açısından, petrol boru hatları, petrole bağımlılığının azaltılması ve coğrafya avantajının kullanılması düşüncesinin bir sonucudur. Petrol boru hatlarının yapılış sebeplerinin başında, Türkiye'nin kendi petrol ihtiyacını garanti altına alma isteği gelir.

Türkiye'nin yaşadığı petrol sıkıntısı ve bundan dolayı karşılaştığı sosyo-ekonomik sorunlar, 1970'lerin başlarından itibaren Türk dış politikasının üzerinde oldukça etkili oldu.¹⁹²

Irak da en az Türkiye kadar bir petrol boru hattının varlığına ihtiyaç duyuyordu. Türkiye'nin durumunun aksine Irak için en büyük sorun, ürettiği petrolü

¹⁹¹ A.g.e, ss.77–78.

¹⁹² Gözen, a.g.e, ss.46–48.

dünya piyasalarına çıkarabilmek ve satabilmektir. Petrol, Irak'ın yaşamsal öneme sahip gelir kaynağıydı.

Irak'ın petrol gelirlerine duyduğu bağımlılığı daha da olumsuz hale getiren nokta, içinde bulunduğu coğrafi konum ve bunun jeopolitiğidir. Irak'ın ürettiği petrolü hızlı ve kolay bir şekilde dünya piyasasına ihraç edebilmesi için önündeki alternatifler sınırlıydı. Petrol tankerlerinin sınırlı yük miktarı göz önünde bulundurulduğunda Irak, petrolünü ya güneyindeki küçük bir limandan yapacağı yükleme ile Basra Körfezi üzerinden, ya da petrol boru hatları ile komşuları Türkiye ve Suriye aracılığıyla Akdeniz üzerinden veya Suudi Arabistan ve Ürdün aracılığıyla Kızıl Deniz üzerinden ihraç edebilir. Bu çerçevede, Irak, Basra Körfezi yanında Akdeniz ve Kızıl Deniz avantajlarını kullanabilmek için 1970'lerde dört boru hattı inşa etmişti. Bunlar, Kerkük'ten Yumurtalık'a (Türkiye), Kerkük'ten Suriye üzerinden Tripoli'ye (Lübnan), Kerkük'ten Banais'e (Suriye) ve Basra'dan Minal Bekr ve Kahral Amaya'a (Basra Körfezi) uzanan hatlardır.

Ancak, Irak'ın 1980'ler boyunca İran ile yaşadığı savaş, Suriye ile yaşadığı Baas rejimi arasındaki ideolojik ve siyasi anlaşmazlık, Ürdün ile İsrail dolayısıyla yaşadığı sorunlar nedeniyle geriye sadece Türkiye ve Suudi Arabistan kalmıştı.¹⁹³

Petrol boru hatları sistemi, hem Türkiye hem Irak açısından, ekonomik, stratejik ve siyasi boyutları olan bir yatırımdır. 986 kilometre uzunluğundaki ilk hattın yapımına 1973 yılında başlanmış, 1977 yılında tamamlanmıştı. Bu hat yıllık 35 milyon ton petrol pompalama kapasitesine sahipti. 890 kilometre uzunluğundaki ikinci hattın yapımına ise 1984 yılında başlanmış, 1987 yılında tamamlanmıştı. Bu hattın kapasitesi de 35,9 milyon tondur.

Türkiye, petrol boru hatlarının avantajlarını en iyi şekilde kullanıyor ve petrol ihtiyacının çoğunu Irak'tan karşılıyordu. 1989 yılı itibarıyla Türkiye'nin petrol boru hatları aracılığıyla Irak'tan yaptığı petrol ithalatı, toplam petrol tüketiminin yüzde 63,8'ine ulaşmıştı.

¹⁹³ A.g.e, ss.48-50.

Türkiye'nin petrol ihtiyacını Irak'tan karşılamasının birçok avantajı vardı. Her şeyden önce, petrol boru hatları Türkiye'nin petrol ihtiyacının kesintisiz bir kaynağıydı.

İkinci avantaj, Irak petrolünün daha düşük fiyattan satın alınmasıydı. 1990 yılı itibarıyla Türkiye'ye 2 milyar dolar borçlu olan Irak, bu borcunu düşük fiyatlı petrol ihraç ederek kapatmıştı.

Üçüncü avantaj, Türkiye petrol boru hatlarının işletilmesinden varil başına ücret alıyordu. Bu miktar yıllık 250–300 milyon dolar civarındaydı.¹⁹⁴

Bu hattın toplam kapasitesi 1987 yılında günlük 1.500.000 varile çıkarılmıştı.¹⁹⁵

Ayrıca petrol boru hatlarının varlığı, Türkiye'nin Irak pazarına girişini kolaylaştırıyor, Türk işadamları ve iş gücünün bu pazarda iş bulmasına olanak sağlıyordu.

16 Şubat 1983 tarihinde Başbakan Bülent Ulusu, resmi bir ziyaret için Ankara'da bulunan Irak Başbakan Yardımcısı Taha Yasin Ramazan'ı kabul ederek bir süre görüştü.

İki ülke heyetleri arasında yapılan görüşmelerde, Irak, Türkiye'den acil gıda maddeleri ile tekstil ve benzeri ihtiyaçları kapsayan dışsatımın gerçekleştirilmesini istedi.

Başbakan Bülent Ulusu görüşmeler başlarken yaptığı konuşmada, *“Irak-İran savaşında dar boğazlar ve güçlükler de giderek artmakta ve bugünlüklerin Irak ile ekonomik ilişkilerimizi olumsuz bir şekilde etkilememesi için gerekli tedbirlerin şimdiden alınması önem taşımaktadır. Bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da bu savaşı bir an önce sona erdirmek için gerekli tedbirlerin şimdiden alınması önem*

¹⁹⁴ A.g.e, ss.50–52.

¹⁹⁵ Hale, a.g.e, s.180.

taşımaktadır. Bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da bu savaşı bir an önce sona erdirmek için elimizden gelen her türlü çabayı göstereceğiz” dedi.

Irak Başbakan Yardımcısı Taha Yasin Ramazan da yaptığı konuşmada Türkiye ile Irak arasındaki ilişkilerin sadece ekonomik ve ticari alanlarda kalmamasını istedi.¹⁹⁶

Petrol boru hatlarının tamamlanması ve faaliyete geçmesinden sonra, ekonomik ve ticari ilişkilerde bir artış görüldü. 1984 yılına gelindiğinde Türkiye’nin Irak’a yaptığı ihracatı 934,3 milyon dolara yükselirken ticaret açığı da tamamen kapanmıştı. Irak, 1984 yılı itibarıyla Türkiye’nin toplam ithalatında birinci sırada ve ihracatında da ikinci sırada yer alıyordu. 1982- 1986 yılları arasında Irak, Türkiye’nin ticaret yaptığı ülkeler arasında hep ilk beşte, Ortadoğu ülkeleri arasında ise ilk üçte yer aldı. Yani İran-Irak savaşı dönemi, Türkiye’nin Irak ile olan ilişkilerinde zirveyi yaşadığı bir dönem oldu. Türkiye, tarafsızlık politikası sayesinde, Irak ile ekonomik ilişkilerini arttırmaya ve bu ülkenin ekonomik kaynaklarından faydalanmaya çalıştı.¹⁹⁷

Bunun için, 10 Mart 1984 tarihinde, “Türkiye - Irak Ticaret Protokolü”, Irak’ın başkenti Bağdat’ta, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarı Ekrem Pakdemirli ile Irak Ticaret Bakanlığı Müsteşarı El Haşimi tarafından imzalandı.¹⁹⁸

1990 yılında Irak’a yapılan ihracat, toplam ihracat içinde %8’lik paya ulaştı. İki ülke arasındaki yıllık ticaret hacmi, 2,5–3 milyar dolar civarında seyretti.¹⁹⁹

Ancak, Körfez Savaşı sırasında konulan ambargo nedeniyle, Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı durdurulmuş, böylece iki ülke arasındaki ticaret düzeni bozulmuştu.²⁰⁰

¹⁹⁶ **Ayın Tarihi**, 16 Şubat 1993, s.15.

¹⁹⁷ Gözen, a.g.e, s.55.

¹⁹⁸ **Ayın Tarihi**, 10 Mart 1984, s.17.

¹⁹⁹ Laçınok, a.g.m, s.597.

²⁰⁰ Anıl Çeçen, “ Güney Komşumuz Irak”, **Avrasya Dosyası**, Cilt:6, Sayı:3, Sonbahar, 2000,ss. 13-28, s.24.

2.2.3 Ayrılkçı Kürt Sorunu ve Türkmenler Sorunu

Türkiye ve Irak arasındaki ekonomik ilişkilerdeki bu duruma karşın, Kuzey Irak'taki Kürt varlığı, Irak'ın toprak bütünlüğü ve terör sorunu 1980'li yıllar süresince ve 1990'ların başında Türk dış politikasının en önemli gündem maddesini oluşturdu.²⁰¹

Aslında bu problem, diğer iki bölge ülkesi olan Suriye ve İran'ı da içine alarak geniş bir alanı kapsayan güvenlik kompleksinin genel bir sorunudur. Ayrılkçı Kürt problemi, Kürtlerin yayıldığı bölgedeki dört ülkenin de karşı karşıya bulunduğu ortak bir sorundu. Bölgenin herhangi bir yerinde kurulacak olan olası bir Kürt devleti, bu dört devletin her birinin toprak bütünlüğüne tehdit oluşturacaktı, çünkü Kürt devletinin kurulacağı toprak, bu ülkelerden birisinde olacağı gibi, diğerleri de bu devlete toprak kaybetme riski taşıyacaktı.

Dört ülke arasında en yüksek Kürt nüfusa sahip olan Türkiye, Osmanlı döneminden beri ayrılkçı Kürt ayaklanması ile uğraşıyordu. Türkiye ve Irak, ayrılkçı Kürt ayaklanması bakımından en çok sıkıntı çeken iki ülke olmaları sebebi ile “ülke ve ulus güvenliklerini sağlama konusunda karşılıklı bağımlılık” içinde oldular. İran – Irak savaşı boyunca hem İran hem de Irak birbirlerine karşı üstün duruma geçebilmek için Kürt grupları “beşinci kol” olarak kullandılar.²⁰²

Savaş boyunca, PKK bu durumdan faydalanmış, Türkiye'deki faaliyetlerini arttırmaya ve Kuzey Irak'ta üslenmeye başlamıştı. Türkiye ise Irak hükümetinin kontrolü dışında kalan bu bölgeyi kontrol altına almak istiyordu. Bunun içinde, Irak topraklarına asker göndererek PKK ile mücadele etmesi gerekiyordu. Türkiye'nin teklifi ile Şubat 1983 tarihinde iki ülke arasında, “Sınır Güvenliği ve İşbirliği” anlaşması imzalandı. Bu anlaşmaya göre, her iki devlette, birbirlerine önceden haber vermek koşuluyla birbirlerinin topraklarında sıcak takip²⁰³ yapabilecekti.²⁰⁴

²⁰¹ A.g.m, s.597.

²⁰² Gözen, a.g.e, ss.57–61.

²⁰³ Sıcak Takip: Bir devlet ülkesinde suç işleyen kişilerin ya da grupların takibine, başka bir devletin ülkesinde devam edebilmesi demektir. Takibin hemen suç işlendikten sonra başlaması, gözle

Bu anlaşma ile beraber Türkiye, Kuzey Irak'taki ilk askeri hareketini 26 Mayıs 1983 tarihinde yaptı. Türkiye'nin kuzeyden sıkıştırılmasını fırsat bilen Irak ordusu da güneyden KDP ve KYB'ye dönük bir operasyon başlatmıştı. Bu operasyonda PKK'dan çok KDP ve KYB zarar görmüştü.

Ekim 1984 tarihinde Türkiye, bu operasyondan memnun olmayan İran ile de benzeri bir anlaşma imzalamak istemiş ancak İran bunu kabul etmemişti. Yine de “ *Türkiye'nin tarafsızlığının kendisi için hayati önem arz ettiğini kabul eden İran yönetimi, kendi topraklarında Türkiye'nin güvenliğini rahatsız edecek faaliyetlere izin vermeyeceğinin garantisini vermiş, bu sözünü savaş sonuna kadar tutmuştu.* ”²⁰⁵

PKK'nın 1984 yılında askeri kanadının örgütlenmesini tamamlayarak, Türkiye içinde silahlı eylemlere başlaması, Türk hükümetini harekete geçirmişti. Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu ve Genelkurmay İkinci Başkanı Necdet Öztorun Bağdat'a giderek “ Türkiye-Irak Güvenlik Protokolünü” imzaladılar. Bir önceki anlaşmanın devamı niteliğinde olan bu anlaşma ile iki ülkeye de diğer ülke topraklarında 5 kilometreye kadar sıcak takip hakkı tanıyordu. Bu anlaşmanın bir öncekinden farkı, 5 kilometreye kadar olan sıcak takipler için karşı tarafın onayının alınmasının kaldırılmasıydı. Bu protokol ile Türkiye, “ *Daha sonra yapacağı sınır ötesi hareketler için gerekli hukuksal alt yapıyı tamamlamış oluyordu.* ”²⁰⁶

Irak'ın 1984 tarihli güvenlik protokolünü imzalayarak Türkiye'nin istediği zaman topraklarına girmesine izin vermesinin asıl sebebi, bölgede denetimi elinde tutan Kürt grupları Türkiye'nin yardımıyla kontrol altına almak gibi gözükse de aslında ekonomisinin tek gelir kaynağı olan petrol ihracını Türkiye üzerinden sürdürmektir.

yapılması, kesintiye uğramaması ve takibin yapılacağı ülkenin rızasının varlığı bu hakkın kullanılması için gereklidir. www.sabah.com.tr erişim:(14 Nisan 2008)

²⁰⁴ Akdevelioğlu-Kürkçüoğlu, a.g.m, c: II, s.133.

²⁰⁵ Faruk Sönmezoglu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, İstanbul, 2004, s.225.

²⁰⁶ Akdevelioğlu-Kürkçüoğlu, a.g.m, s.134.

1985 yılında kurulan Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi ile PKK siyasallaşmasını tamamladı. Türkiye içerisinde halkı kazanma çabalarına ağırlık veren ve sınır karakollarına saldırılarda bulunan PKK'ya karşı, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından 15 Ağustos 1986 tarihinde, hava kuvvetlerinin de desteğiyle, komando birliklerinin katıldığı bir kara harekatı düzenledi.²⁰⁷

22 Şubat 1987 tarihinde Hakkari'de bir vatandaşın PKK tarafından öldürülmesinden sonra Türkiye, 4 Mart 1987'de 30 savaş uçağının katılımıyla üçüncü sınır ötesi harekatını yaptı. Bu arada İran birlikleri, Irak'ın kuzeyine doğru ilerlemeye ve Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını tehdit etmeye başladı. Türkiye'nin de Kuzey Irak'a girmesi sonucu gerginleşen ilişkiler, İran'ın KDP' ye verdiği desteği kesmesi sonucu normale döndürülmeye çalışıldı.²⁰⁸

Türkiye ve Irak'ın işbirliği, İran, KDP ve KYB tarafından Türkiye'nin savaşta Irak'ı desteklediği şeklinde yorumlandı.

İran-Irak savaşının sona yaklaştığı günlerde, 1987 yılında Türkiye benimsediği aktif tarafsızlık siyaseti ile arabuluculuk rolünü oynuyordu. Hem savaşın gidişatından hem de Kuzey Irak'taki kaosun artması Türkiye'yi, çözüm için bir şeyler yapmaya zorladı ise de İran tarafından verilen olumlu cevaplara Irak tarafından aynı cevaplar alınamamıştı.²⁰⁹

Bu arada, 23 Haziran 1987 tarihinde, Irak Enformasyon Bakanı ve Dışişleri Bakan Vekili Latf Nisayyif Casim, PKK'nın suçsuz kimselere saldırdığını belirterek, Türkiye'deki kanlı eylemlerini kınadı. Casim ayrıca Talabani ve Barzani'nin Humeyni'den destek gördüğünü belirterek, Humeyni'nin özellikle Türkiye'yi parçalamak amacıyla olduğunu söyledi. Irak'taki özerk Kürdistan bölgesinin Yürütme Konseyi Başkanı Şirvan Abdalla el-Caf'da PKK'nın Türkiye'de

²⁰⁷ Silileli, a.g.e, s.170.

²⁰⁸ Sönmezoğlu, a.g.e, s.226.

²⁰⁹ A.g.e, s.228.

gerçekleştirdiği eylemlere ilişkin olarak yaptığı açıklamada, “PKK kanlı bir terör örgütüdür, Eylemlerini tasvip etmiyoruz, çoluk çocuğa silah sıkılmaz” dedi.²¹⁰

1988 yılında İran, Irak’ın Halepçe şehrini ele geçirdiğinde Ankara, bu ilerlemenin Kerkük’e kadar devam etmesinden ve Kürtlerin Irak’ta özerk bir devlet kurmalarına izin verilerek, Kerkük-Yumurtalık boru hattının kesilmesinden kaygılanmışlardı. Aynı yıl Irak kuvvetleri, şehre zehirli gaz atarak 5.000 kişinin ölümüne neden olmuş ve Halepçe’yi geri almışlardı. Irak’ın karşı saldırıları sonucunda yaklaşık 60.000 Kürt Türkiye’ye iltica etti.²¹¹

Sığınmacıların arkasından gelen Irak kuvvetleri sınıra dayanıp, 1984 yılında imzalanan “Güvenlik Protokolü” gereğince sıcak takip yapacaklardı. Bunun için Türk kuvvetlerinin önlerinden çekilmesini talep etmiş, Türkiye de o güne kadar bu hakkı üç defa kullanmış olmasına rağmen, uluslar arası kamuoyunun da baskısıyla, Irak’tan kaçanların silahtan arındırılarak, Türkiye’ye kabul edildiklerini ve bu kişilerin Türkiye üzerinden Irak karşıtı faaliyet göstermelerine izin verilmeyeceğini bildirerek, Irak’ın bu isteğini geri çevirdi.²¹²

Türkiye’nin bu kararını onaylamayan Irak yönetimi, güvenlik protokolünü tek taraflı olarak iptal etmiş, Türkiye de Irak yönetimini rahatlatacak bir açıklama yaparak, “Iraklı sığınmacılarda kimyasal silah izine rastlanmadığını” açıklamıştı.²¹³

Dünya kamuoyunun bütün ilgisinin Iraklı Kürt sığınmacılar üzerinde olduğu bu dönemde, Türkiye sınır bölgesinde 12 ayrı kamp açmış ve bu kaplarda sığınmacıların insanca yaşamaları için her şeyi yapmaya çalışmış olmasına rağmen, Batı’yı memnun edemedi.

²¹⁰ **Aydın Tarihi**, 23 Haziran 1987, s.22.

²¹¹ Hale, a.g.e, s.181.

²¹² Silileli, a.g.e, s.173.

²¹³ Akdevelioğlu-Kürkçüoğlu, a.g.m, c: II, s.138.

Türkiye’den sonra İran da sınırlarını açtı ise de hiçbir ülke İran’daki sığınmacılarla ilgilenmedi. Yalnızca Türkiye’deki yaklaşık 63.000 sığınmacıyı geri döndürmeye çalışan Irak yönetimi, 6 Eylül 1988 tarihinde bir ay süreyle af ilan etti ancak yine de geriye dönüş başlamayınca bu süreyi biraz daha uzattı. Bu sürede sığınmacıların bir bölümü İran’a yakınlarının yanına giderken, bir bölümü de Irak’a geri döndüler. Ancak yine de, 29 Ekim 1991 itibarıyla Türkiye’deki kamplarda 20 bin sığınmacı kalmaya devam etmekteydi.²¹⁴

Türkiye ve Irak arasında yaşanan sorunlardan bir diğeri de Irak’ta yaşayan Türkmenler²¹⁵ ile ilgilidir. Bilindiği gibi Ortadoğu bölgesi, I. Dünya Savaşı sonrası Batı tarafından paylaşılmıştı. Bu paylaşımda Irak bölgesi İngiliz nüfuz alanına girmiş, böylece bu bölgede yaşayan önemli sayıdaki Türk kitlesi de Türkiye’den ayrılmıştı. İngilizler tarafından işgal edilen Irak’ın Musul bölgesinde yoğun bir Türk nüfusu yaşamakta ve bu bölge de “*Misak-ı Milli*” dahilindeydi. Ancak bu bölgenin zengin petrol rezervlerine sahip olduğunu bilen İngiltere buna hiçbir zaman izin vermedi. Musul sorunu ile ilgili olarak Milletler Cemiyeti, Lahey Adalet Divanı ve ikili Türk-İngiliz görüşmelerinde de devletlerin baskısı üzerine Türkiye, Musul üzerindeki haklarından vazgeçti.

Türkmenler, her zaman için Türklüklerini korumayı başarmalarının yanı sıra, kültürlerini ve akrabalık ilişkilerini korumayı bildiler. General Abdülselam Arif’in, Kasım’ı devirerek yönetime el koyduğu 1963–1968 yılları arasında Türkmenler üzerindeki siyasi baskılar azalmıştı.²¹⁶ Ancak Arap milliyetçilerinin iktidara geldikleri 1968 yılından bu yana; Baas Partisi ideolojisine uygun olarak Türkmenlere yönelik yoğun ve açık bir asimilasyon kampanyası yürütmeye çalışmakta ve

²¹⁴ Silleli, a.g.e, s.174. Ayrıca bkz; Muhteşem Kaynak, **Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye 1988–1991**, Tanmak Yay., Ankara, 1992, s.23.

²¹⁵ Irak’ta yaşayan Türklere, Türkmen adı verilmektedir. Türk soyundan gelen, Türkçe konuşan ve Anadolu insanına kan bağıyla bağlı olan bu insanlara, Irak yönetimlerince özellikle 1958 yılından sonra ki, tüm resmi yazışmalarda, Türkmen denilmeye başlanmıştır. Irak yönetimi böylece, “Türkmenlerin Anadolu’da yaşayan Türklerden ayrı bir soya bağlı olduklarını ve köklerinin Orta Asya’ya uzandığını ispata çalışarak, Türkiye ile bağlarını koparmaya çalışmışlardır. Daha önce, İngilizler de Lozan Konferansı sırasında, Irak’taki Türkleri “Türkmen” olarak adlandırmışlardı.” Suphi Saatçi, **Irak’taki Türk Varlığı**, Tarih Araştırmalar ve Dokümantasyonlar Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s.17

²¹⁶ Sinan Marufoğlu, “Irak Türkleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt:20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.607.

öncelikle Türk bölgeleri Araplaştırmak suretiyle, nüfus çoğunluğu Araplar lehine sağlanmaya, Türkler de bu bölgelerden güneye doğru göçe zorlanarak, Arapların içinde yok edilmeye çalışıldılar.²¹⁷

1932 yılında Türkmen okulları kapatıldı. Buna karşılık Türkmen öğrenciler gösteriler düzenledi. 14 Temmuz 1958 darbesinden sonra etnik milliyetçiliğin gelişimi ve siyasi akımların yayılması ile Türkmenler arasında bilinçlenme süreci başladı. 1959 Kerkük Katliamı yeni bir dönemin başlangıcıdır. Türkmenler artık bir arada ve birlikte hareket etme gereğini hissettiler. Bu süreç gelişerek devam etti. Türkiye'ye öğrenim için gelen öğrenciler 9 Ekim 1959'da Irak Türklerinin ilk kültürel ve sosyal kuruluşu olan Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği (ITKYD)'ni kurmuş, dernek asli fonksiyonu yanında siyasi konularda da faaliyet göstermiştir. Siyasi faaliyetler IMTP' nin kuruluşuna kadar devam etmiştir.

Türkmen Siyasi Hareketi 1970'lerde büyük gelişme gösterdi. Bilinçlenme süreci bu dönemde hız kazandı. Türkiye'ye tahsil için gelen öğrenci sayısında dikkat çekici bir artış gözlemlendi. Bunda elbette ki refah seviyesinin yükselmesinin büyük payı vardır. 1970'lerin başında Türkiye'ye tahsil için gelen Türkmen öğrenci sayısı yılda 10-15 iken, bu sayı 1975'de 80'in üzerine çıkmıştır. 1976 ve 1977 yıllarında ise sayıları katlanarak artmıştır. 1978 yılında Irak Yönetimi, Türkiye'de öğrencilerin tahsil yapmasını yasakladı. Buna mukabil Türkmen öğrenciler, eski sosyalist ülkelere tahsil için gitmeye teşvik edildi.²¹⁸

1978–1980 yılları arasında Türkmenlere karşı baskı ve asimilasyon politikasını uygulama görevini üstlenen Saddam, Türkmenlerin bölgeden uzaklaştırılması ve Türkiye'ye göç ettirilmesinde başarılı oldu. 1979 yılında çeşitli nedenlerden tutuklanan Türkmen Kardeşlik Ocağı'nın Genel Başkanı Emekli Albay Abdullah Abdurrahman, Bağdat Üniversitesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Necdet

²¹⁷ Silileli, a.g.e, s.120.

²¹⁸ <http://www.iraqiturkman.org.tr/siyasiyapilanma.htm>.

Koçak, Binbaşı Halit Akkoyunlu ve müteahhit Adil Şerif, haklarında verilen idam kararı uyarınca, 16 Ocak 1980 yılında idam edildiler.²¹⁹

Irak Türkmenleri 1980’lerde tam anlamıyla insan hakları ihlalleriyle karşı karşıya kaldılar. Artık açık bir şekilde Irak’ta Türkmen yoktur, varsa da yer almayacaktır denilmeye başlandı. Irak’ta Türkmen diye bir halkın olmadığı Anayasa’da belirtilmişti. Irak-İran savaşından sonra çıkan ve Saddam’ın bizzat kendisinin televizyon ve radyolarda okuduğu anayasada “*Irak halkı Arap ve Kürtlerden oluşmuştur*” denilmekteydi.²²⁰ Ayrıca Devrim Komite Konseyi, 1980 yılında almış olduğu bir kararla, Türkmenleri topluca güneye Araplar arasındaki üç ayrı bölgeye (Kut, Al-Imara ve Samava) yerleştirme kararını almıştı.²²¹

1981 yılında aldığı 1391 sayılı karar uyarınca, Irak’ın güneyinde Türkler için 20.000 konut yaptırılmış, Kerkük’ten buraya Türklerin göç ettirilmesi planlanmıştı. Ancak, 1980 yılının sonlarında çıkan İran-Irak savaşı sebebiyle bu plandan vazgeçilmiş, yapılan bu konutlara Basra’da savaştan kaçan Araplar yerleştirilmişti.

Irak yönetimi, 1980’li yılların başından itibaren, Kerkük’teki Türk nüfusunun azalması için bütün yollara başvurdu, 27 Eylül 1984 tarihinde 1081 sayılı kararla, istimlak ettiği Türkmenlere ait arazileri, güneyden getirilen Araplara dağıtılmaya başlandı. Ayrıca, Türkçe konuşmak tamamen yasaklanmış, insanların kendi aralarında bile Türkçe konuşması suç sayıldı.

12 Ekim 1987’de yapılan nüfus sayımında Türkmenlere etnik köken olarak Arap yazmaları konusunda baskı yapılmıştı. Sayım listelerinde Arap’tan başka alternatif olarak yalnızca gayri-Müslim ve Kürt seçeneği bulunuyordu. Sayım

²¹⁹ Mahir Nakip, “ Irak Türklerinin Meselesine Nasıl Bakmalı?”, **Avrasya Dosyası**, Cilt:3, İlkbahar, 1996, s.38.

²²⁰ Aydın Marufselim, **Türkiye ve Irak İlişkilerinde Türkmenler: Körfez Savaşı Sonrasında Günümüze**, Gazi Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, s.66.

²²¹ Marufoğlu, a.g.e, s.608.

sonucunda Arap seçeneğini işaretlemeyen köyler, tek tek tespit edilerek zorunlu göçe tabi tutulmuşlardı.²²²

1991 öncesi Kuzey Irak Kürt liderlerinden Talabani, Saddam’la işbirliği içinde olmakla birlikte bu yıldan itibaren Saddam yönetimine karşı tavır aldı. Talabani’ye bağlı silahlı birlikler, bölgedeki diğer Kürt lider Barzani’nin adamları ile birleşerek, 17 Mart 1991 tarihinde Kerkük şehrine girerek devlet daireleri ve hükümet binalarını işgal ettiler. Bu eylemler sırasında özellikle bölgedeki Türk varlığına ait verileri ortadan kaldırmak amacıyla yaktılar. Ayrıca 28 Mart 1991 tarihinde Altınköprü’de 87 Türkün kurşuna dizilerek öldürülmeleri, yine aynı yıl İstanbul’da Irak konsolosluk yetkililerinin sessiz bir protesto eylemi yapan bir grup Türkmen gencine ateş açması sonucu iki kişinin ölmesi gibi olaylar yaşandı.²²³

Irak yönetiminin bu tutumu karşısında yerlerinden olarak, kuzeye doğru ilerleyen Türkler, Altınköprü’den sonra Erbil’e kaçtılar. Irak ordusunun Erbil’de de katliamlarına devam etmesi üzerine, kendileri gibi Irak ordusundan kaçan yüz binlerce Kürt ile birlikte Türkiye ve İran sınırlarına dayanmışlardı. Türkiye ve Fransa’nın baskıları sonucu alınan BM’nin 5 Nisan 1991 tarihli 688 sayılı kararı ile Kuzey Irak ile Türkiye sınırına yığılan insanların can güvenliklerini sağlamak ve insani yardımda bulunmak amacıyla ABD’nin öncülüğünde “ Huzur Operasyonu” başlatıldı. 17 Nisan 1991 tarihinde de ABD, Hollanda, İspanya, İtalya, İngiltere ve Fransa’ya ait güçler Kuzey Irak’ta konuşlandırıldı, Irak halkını korumak amacıyla Kuzey ve Güney Irak’ta “Güvenli Bölge” ilan edilerek Irak silahlı kuvvetlerinin bu bölgelere girişi yasaklandı. Kuzey’de ise 36. paralelin kuzeyi güvenli bölge sınırı kabul edildi. Ancak, doğuda Süleymaniye bölgesi 36 .paralelin güneyinde olmasına rağmen güvenli bölgeye dahil edilmiş, batıda Musul, 36.paralelin kuzeyinde kalmasına rağmen güvenli bölgeye alınmamıştı.

36. Paralel, Kürt bölgelerini özenle güvenli bölgeye dahil ederken, Türk bölgelerini de aynı özenle güvenli bölge dışında bırakmıştı. Erbil, Kürt

²²² Güçlü Demirci, “ Irak Türkmenlerinin Demografik Yapısı”, **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara, 2002, s.50–51.

²²³ Erşat Hürmüzlü, **Türkmenler ve Irak**, Kerkük Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s.40.

Federasyonu'nun başkenti olarak görüldüğü için güvenli bölgeye dahil edilmiş ve burada yaşayan Türkmenler de bu yüzden güvenli bölgeye dahil olmuşlardı.

Bu uygulamanın en büyük nedenlerinden biri, Türkiye'yi petrol bölgesinden uzak tutmak idi. Kuzey Irak olarak adlandırılan bölgenin Irak hükümetinin denetiminin dışına çıkarılması, Türkiye açısından çok büyük sorunları da beraberinde getirmişti.

Güvenli bölge ilanından sonra Türkiye, Kuzey Irak'ta faaliyetlerine ağırlık vermeye ve Türkmenlerle daha fazla ilgilenmeye başlamıştı. Türkmenlere yönelik, 1991 yılından itibaren faaliyetler yoğunlaşmış, ancak bu faaliyetler genellikle eğitim ve kültürel alanlar ile Kızılay'ın gıda yardımları ile sınırlı kalmıştı.²²⁴

2.2.4 Su Sorunu

Türkiye ve Irak arasındaki diğer bir sorun da aslında tüm Ortadoğu bölgesini ilgilendiren su sorunudur.

Bilindiği gibi su, doğadaki tüm canlıların yaşamında vazgeçilmez bir yere sahiptir. Su kaynaklarının talep karşısında yetersiz kalması ise su paylaşımına yönelik sorunların ortaya çıkmasına neden olur.

Türkiye açısından su, Türkiye'nin Ortadoğu politikasında çok önemli bir yer tutar. Bu doğrultuda Dicle ve Fırat suları, ulusal ve bölgesel oranda güvenliğin sağlanmasında stratejik bir değerdedir.

Dicle nehri, Doğu Anadolu'da Hazar Baba Dağı'nın güney eteklerinden kaynaklarının birleşmesinden meydana gelerek, Maden Dağları'nı aşp Güneydoğu Anadolu bölgesine girer. Anbar, Batman, Garzan ve Botan gibi birçok çayla beslenerek Habur kavşağı mevkiinde sınırlarımızı aşarak Irak topraklarına girmektedir. Dicle Nehri'nin, Basra Körfezi'ne kadar olan toplam uzunluğu 1920

²²⁴ Silleli, a.g.e, ss.147–148.

km'dir. Türkiye sınırları içerisindeki uzunluğu ise Irak sınırına kadar 523 km'dir. Nehrin Türkiye topraklarındaki toplam havzası 38.280 kilometrekaredir. Dicle Nehri ortalama 629 metreküp/ sn su miktarıyla terk eder.

Fırat Nehri ise, batıda Karasu, doğuda Murat suyunun Keban yakınlarında birleşmesiyle meydana gelir. Türkiye'deki uzunluğu 1263 km'dir. Erzurum'un kuzeydoğusundaki Dumlu Dağı'ndan doğarak Erzurum, Erzincan Ovaları ve Munzur kuzeyindeki dar boğazlardan geçen Karasuyla, Van gölü kuzeydoğusundan doğup Karaköse, Malazgirt ve Muş ovalarından geçen Murat suyu, Fırat nehrinin en önemli iki koludur.

Toplam 366.471 kilometrekare olan Fırat havzasının %28'i Türkiye, %17'si Suriye, % 40'ı Irak ve %15'i Suudi Arabistan sınırları içerisinde. Nehre kaynak sağlayan alanların %62'si Türkiye'de, %38'i Suriye'dedir.²²⁵

Toplam olarak Nil nehrine yakın bir su potansiyeline sahip olan Fırat ve Dicle Kuzey Doğu Anadolu'nun yüksek dağlık kesimlerinden doğar ve Güney Anadolu, Suriye ve Irak topraklarını güney istikametinde kat ederek, Basra Körfezine ulaşmadan önce birleşip Şat-ül Arap adını alır ve 180 km kat ettikten sonra Basra Körfezi'ne dökülür. Türkiye'nin toplam su potansiyeli iklime bağlı olarak 1/3'e varan değişkenlik gösterebilmektedir. Yıllık ortalama su miktarı 31 milyar 580 milyon metreküp olan Fırat Nehri'ne Suriye topraklarının katkısı 3,4 milyar metreküp civarındayken Irak topraklarının katkısı yoktur.

Fırat ve Dicle nehirlerinin su potansiyelinin %88'i Türkiye'den, kalan %12'lik bölümü aşağı havza, Suriye topraklarından beslenmektedir. Aşağı havzada yer alan Irak topraklarından Fırat'a su desteği yoktur.²²⁶

²²⁵ Hakan İlker Öz, **Ortadoğu'da Su Sorunu ve Türkiye'nin Güvenlik Politikası**, Dokuz Eylül Üniversitesi S.B.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2005, ss.43-44.

²²⁶ Pehlivanoglu, a.g.e, ss.130-131.

İki ülke arasındaki sorunu daha iyi anlayabilmek için, bu nehirlerin hem Türkiye'nin hem de Irak için önemine bakmakta fayda vardır.

Dicle ve Fırat nehirleri, Türkiye'nin yerüstü suları içinde toplam %28,5'lik paya sahip, en çok akış hacmini içeren nehirlerdir. Türkiye, sahip olduğu su kaynaklarının büyük bölümünü tarım alanında değerlendirmesine rağmen ancak 28 milyon hektarlık ekilebilir alanın, sadece 3,3 milyon hektarlık kısmında sulama yapabilmektedir.

1990 yılında kişi başına yıllık su tüketimi Türkiye'de 1830 metreküp civarında olmasına rağmen, Irak'ta bu miktar 5192 metreküp civarındaydı. Irak'ın kuzey bölgeleri dışında akarsu kaynakları neredeyse hiç yoktur. Bu nedenle bu iki nehir Irak için hayati öneme sahiptir. Irak'ın bütün şehirleri ve yerleşim birimleri bu iki nehrin kıyısında ya da arasında olduğu görülür. Dolayısıyla bütün tarıma elverişli toprakları da aynı bölgededir.

Irak'ın topraklarının Fırat nehrine bir katkısı olmasa da, Dicle'nin %48,1'lik kısmı bu ülkeden beslenir. Türkiye gibi Irak'ta da suyun önemli bir kısmı sulamada kullanılır.

Irak, Dicle ve Fırat'ın arasına 565 kilometrelik üçüncü bir nehir inşa etme projesini Thartar Kanalı'nın yapımı ile tamamladı. Irak bu kanal ile iki nehri birleştirerek, topraktaki tuzluluk oranını azaltmayı ve yeni tarım arazileri kazanmayı hedeflemişti.

Körfez Savaşı'ndan önce, tarıma elverişli tüm toprakların 2000 yılına kadar sulanması ve tarıma açılması planlanmıştı. İran ile savaştan sonra ülkesinin imarına ağırlık veren Saddam Hüseyin, Dicle ve Fırat üzerinde uzun dönemli su koruma barajlarının inşasına girdi. Ancak Körfez Savaşı nedeniyle bu projeler tamlanamadı.²²⁷

²²⁷ Silleli, a.g.e, ss.90-92.

Irak'ın hem Suriye üzerinden Fırat suyunu ve hem de Türkiye üzerinden doğrudan Dicle suyunu almasıdır. Bu bakımdan Irak, su kaynakları bakımından diğer ülkelere göre suya en bol sahip olan ülke konumuna gelmektedir. 1950'li yılların ortalarına kadar su kullanımı önemli bir sorun yaratmamış, ancak zamanla artan nüfus ve sanayileşmenin etkileri ve politik tutumların da etkisiyle, suların ortak kullanımında uyuşmazlıklar gündeme geldi. Türkiye'nin Fırat ve Dicle nehirlerinin kaynaklarına büyük oranda sahip olması, adı geçen uyuşmazlıkların çözümünde anahtar rol oynamasına neden oldu.

Türkiye ve Irak arasında sınır aşan suları kapsayan ilk uluslararası anlaşma, Lozan Anlaşması'dır.

Lozan Anlaşması'nın 10. maddesinde, anlaşmanın imzalandığı tarihte yeni bir hudut çizilmesi yüzünden bir devletin su sistemi, diğer bir devletin ülkesinde yapılacak işlere bağlı kaldığı veya bir devletin ülkesinde, harpten önceki teamül gereğince diğer bir devletin ülkesinde bulunan sular veya su kuvveti kullandığı takdirde, ilgili devletler arasında birbirinin menfaatlerini ve müktesep haklarını muhafaza edecek bir anlaşma yapılması gerektiği belirtilmektedir. Ancak, bugüne kadar böyle bir anlaşma imzalanmadı.²²⁸

Fırat ve Dicle nehirlerinden faydalanma konusunda, Türkiye Irak ile üç anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmalardan ilki 29 Mart 1946 yılında imzalanan "*Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması'dır*". Bu anlaşmanın bir numaralı eki olan "*Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması*" protokolü ise 1947 yılında imzalandı. 7 Şubat 1976 tarihinde de iki ülke arasında "*Ekonomik ve Teknik İşbirliği*" anlaşması imzalandı.²²⁹

1946 yılında imzalan anlaşmanın 6. maddesine ek olarak " Dicle, Fırat ve kolları sularının düzene konması" protokolü imzalandı. Anlaşmada, nehirlerden düzenli su alınması ve taşkınların önlenmesi için Türkiye'de akış gözleme

²²⁸ Orhan Tiryaki, **Sınırşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu**, Hak Yayınları, İstanbul, 1994, s.16.

²²⁹ Vedat Durmazuçar, **Ortadoğu'da Suyun Artan Stratejik Değeri**, IQ Yayınları, İstanbul, 2002, s.59.

istasyonları kurulması ve masrafların yarı yarıya paylaşımı, gözlem verilerinin Irak’a bildirilmesi, gibi hususlar yer almaktaydı. Ancak, Irak günümüze kadar protokolde öngörülen harcamalara katılma konusunu gündeme getirmedi.²³⁰

Fırat suyunun paylaşımı konusunda, Suriye ve Irak arasında da gerginlik yaşanmıştı. 1973–1974 yıllarında, yaşanan gerginlik ile Irak ve Suriye savaşın eşiğinden döndüler. Türkiye, 1974 yılında, Fırat suyu rejimine istikrar kazandıracak Keban barajını inşa ettirince, Suriye de 1974 yılında SSCB’nin maddi desteğiyle Fırat suyu üzerinde Tabqa barajını inşa ettirdi. Suriye’nin Tabqa barajını inşası sırasında, Irak topraklarının sulanmasını engelleyeceği gerekçesiyle Irak, Suriye’deki baraj inşaatını protesto etti, aynı yıl sonunda hem Keban hem de Tabqa barajında su tutulmaya başlanınca, gelişmeler Türkiye ve Suriye’yi karşı karşıya getirdi ve Suriye ile Irak arasında da büyük bir krize neden oldu.²³¹

1980 yılına gelindiğinde, Türkiye sınır aşan suların hakça ve makul olarak kullanılmasını sağlayacak esasları belirlemek için, üç ülkenin uzmanlarından oluşan bir Ortak Teknik Komite (OTK) kurulmasını kabul etti. Türkiye ile Irak arasında 1980 yılında imzalanan Karma Ekonomik Komisyon protokolüne göre oluşturulan OTK’ ye “ her ülkenin sınır aşan sulardan ihtiyacı olan makul ve uygun su miktarının tanımlamasını sağlayacak metodu kararlaştırmak” görevi verildi.

Belirtilen görev tanımı çerçevesinde, OTK ilk toplantısını 1982 yılında, Türkiye ve Irak’ın katılımı ile yaptı, bu toplantıda Irak’ın Fırat nehrinin kullanımının belirlenmesi yönündeki talebi tekrar gündeme geldi. Heyetler arasında yapılan görüşmeler sonucu, sınır aşan sular konusunun, hazırlanan toplantı tutanağında ifade edilmesi kararlaştırıldı. Bu mutabakat sonrasında OTK toplantısının her üç ülkenin de katılımı ile gerçekleştirilmesi için Suriye ile yapılan görüşmede, Suriye tarafının henüz Irak ile üçlü müzakerelere hazır olmadığı görüldü. Suriye’nin Irak’a yönelik tutumu nedeniyle gerçekleştirilemeyen OTK toplantısı sonrasında, OTK

²³⁰ Vefa Toklu, **Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye**, Turhan Kitapevi Yayınları, Ankara, 1999, s.107.

²³¹ Mine Eder, Ali Çarkoğlu, “ Su İhtilafı: Fırat-Dicle Havzası”, **Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası**, Derleyenler: Barry Rubin, Kemal Kirişçi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, içinde, ss.355–356.

toplantılarının geleceğini belirleyen girişim, Türkiye başbakanının başkanlığındaki bir heyetin 15–17 Mart 1982 tarihindeki Irak ziyaretinde Irak’ın ikna edilmesinde yaşandı. Alınan kararda, üç devletin de katılımıyla gerçekleştirilmesi planlanan OTK toplantılarına Suriye’nin yeniden davet edilmesi, Suriye’nin olumlu yanıt vermemesi durumunda, iki devletin olumlu cevap vermemesi halinde iki devletin katılımıyla 1982 yılı içerisinde Ankara’da toplanılması kararlaştırıldı.²³²

Ancak Suriye’nin olumsuz tavrı sebebi ile 17–27 Mayıs 1982 tarihleri arasında, sadece Türk ve Irak’lı yetkililerin katılımıyla toplantı yapıldı. Toplantıda Türkiye’nin Dicle ve Fırat nehirlerinin kullanımına yönelik politikasını resmi düzeyde Irak tarafına ilettiği ve karşılıklı bilgi alışverişinin gerçekleştiği bu ilk OTK toplantısında, Irak tarafı, her iki nehir havzasının ayrı ayrı ele alınmasını ve önceliğin Fırat nehri havzasına verilmesi gerektiğini ileri sürerek kendi politikalarını açıkladılar. Bu toplantıda her iki taraf da, toplantılara devam edilmesi ve bir sonraki toplantının Irak’ta yapılmasını kararlaştırdı.

29 Kasım- 2 Aralık 1982 tarihleri arasında yapılan ve Suriye’nin katılmadığı 2. OTK toplantısında, Irak halen devam eden ve planlanan projeler hakkında Türk tarafına bilgi verdi, Yusufiye ve İskenderiye projelerini Türk heyetine gezdirerek yerinde gösterdi.

15–17 Şubat 1983 tarihleri arasında Ankara’da yapılan “Türkiye- Irak Ekonomik ve İşbirliği Karma Komisyonu İkinci Dönem Arası Olağanüstü Oturumu”nda sınır aşan sular konusu da görüşüldü.

Türkiye ortaya koyduğu “ Üç Aşamalı Plan” ile suyun dağıtımını belirlemek amacıyla yapılan tahminlere eklenecek, yıllık ve mevsimlik değişikliklerin, bilgi alışverişinin yapılmasını ve toparlanmasını sağlayacak ortak bir kurumun oluşturulmasını teklif etti. Ancak bu teklif, Irak tarafından kabul edilmedi.²³³

²³² Silleli, a.g.e, ss.106–107.

²³³ A.g.e, ss.107–109.

1983 yılında GAP projesinin başlaması, Irak'ı daha da endişelendirdi. Keban ve Karakaya barajları yalnız hidroelektrik enerji üretimi amacıyla kullanılacakken, 14'ü Fırat üzerinde olmak üzere, 22 baraj ve 11'i yine Fırat üzerinde olmak üzere 19 hidroelektrik santral, 47 depolama tesisi ve sulama tesisleri için gerekli tesisi ve sulama tesisleri için gerekli 86 pompa istasyonunun yapımını öngören GAP, bölge kalkınmasına da büyük imkanlar sunan geniş bir proje olup, sadece tarımsal sulama ve enerji değil, pek çok sosyal gelişmeyi de içeren bir projedir.²³⁴

GAP'ın başlaması üzerine Türkiye Dünya Bankasından kredi almak istiyordu ancak su yollarını barajlama işleminde dış kredi alabilmek için aşağı havza ülkelerinin onayı gerekiyordu. Irak bu onayı vermeyi reddetti.

Su sıkıntısının hayati boyutlara ulaştığı Ortadoğu bölgesine, dışarıdan su aktarma tekliflerinin en önemlisi Özal tarafından ortaya atılan Türkiye'nin Barış Suyu Projesidir. Fikir olarak, 1986 yılında ortaya çıkan projeye göre, tamamıyla denize dökülen Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin kullanım dışı suların su kıtlığı çeken Ortadoğu ülkelerine, boru hatları ile aktarımı öngörüldü. Fizibilite çalışmaları, Dışişleri Bakanlığı Ekonomik İşler Müdürlüğü ve ABD'li bir mühendislik firmasınınca yapılan projeye göre, boru hattının, doğu ve batı hattı olarak iki bölümden oluşması tasarlandı. Batı hattı su projesi, Seyhan nehrinin Akdeniz'e akan sularının, İslâhiye- Kilis- Hama- Musul- Halep- Şam- Amman- Yambu- Medine- Mekke- Cidde güzergâhını izlemesi planlandı.

Doğu hattı ise, Ceyhan nehrinin Akdeniz'e dökülen sularının, Ceyhan- Kilis- Suriye- Ürdün- Suudi Arabistan- Kuveyt- Bahreyn- Katar- BAE'ne kadar uzanan 3900 km uzunluğunda oluşması düşünüldü.

Fizibilite çalışmalarını yürüten firmaya göre, Türkiye projeyi gerçekleştirmekle, yılda 15 milyar dolar gelir elde edebilecekti.²³⁵

²³⁴ Mehmet Tomanbay, **Dünyada Su Bütçesi ve Ortadoğu Gerçeği**, Gazi Kitabevi, Ankara, 1998, s.143.

²³⁵ A.g.e, s.143.

Türkiye, ayrıca bu projenin Ortadoğu ülkelerini birbirine yaklaştırarak, barış çimentosu görevi yapacağını düşünmüştü. Ancak, Ortadoğu gibi siyasal yapısı oldukça karışık bir bölge için, geleceği belli olamayan projeye Ürdün çok sıcak yaklaştı, Suriye ise prensipte evet dedi ise de, Kuveyt ve Suudi Arabistan başlangıçta reddettiler. Suriye, projeye aslında olumlu baktığını; Arap ülkelerinin, İsrail'in bu sudan yararlanacağı endişesi ile karşı çıktıklarını savunmuştur. Aslında Suriye projenin açıklandığı yıllarda, Türkiye'den gelecek Barış Suyu karşılığında, doğal gaz vermeyi bile teklif etmiştir. Şam yönetimi ayrıca, 1987'deki Su Protokolünde projenin Suriye kısmı ile ilgili fizibilite çalışmalarına kolaylık göstermeyi de taahhüt etmiştir.²³⁶

Projenin reddedilmesinin başlıca nedeni, bölgede hakim olan güvensizlik duygusudur. Türkiye'nin Ortadoğu'da nüfuzunun artacağı endişesiyle, Arap devletleri tarihsel komplekslerini bir kez daha gösterdiler.

Bölge ülkelerinin resmi tepkilerinde, projenin yüksek maliyetini vurgulamış iseler de asıl sebep, Türkiye'nin yaptığı barajlarla suyu depolayıp daha sonra pazarlaması, böylelikle Mısır hariç, tüm bölge devletlerinin su kaynağının Türkiye tarafından denetlenir konuma gelecek olması gösterildi.

Barış suyu projesi, *“Türkiye su satmayı düşüneneğine önce Arap ülkelerinin Fırat suları üzerindeki haklarını tanısin ve Suriye ile Irak’a daha çok su bıraksın”* biçiminde tartışmalara konu olunca, Türkiye öneriyi geri çekmemekle birlikte bir süre için ertelemeyi tercih etti.²³⁷

Bu arada Türkiye ve Irak arasında devam eden ve Suriye'nin de daha sonradan katıldığı OTK çalışmaları karşılıklı görüş alışverişi şeklinde, bir proje üretmeden, bir yöntem üzerinde anlaşılmadan devam ederken, Türkiye'nin 17

²³⁶ Esra Bilgiç, **Su Sorunu: Fırat, Dicle ve Asi Nehirleri Örnekleri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, 2006, s.120.

²³⁷ Öz, a.g.t, ss.135–136.Ayrıca bkz; Gün Kut, “Ortadoğu’da Su Sorunu ve Türkiye”, (Ed.), Haluk Ülman, **Ortadoğu Sorunları ve Türkiye**, İstanbul: Tüses Yayınları, Aralık 1991, s.117

Temmuz 1987 tarihinde Suriye ile imzaladığı “*Ekonomik İşbirliği Protokolü*” Türkiye-Irak ilişkilerini ciddi boyutta etkiledi.

Bu tarihten sonra Türkiye-Irak ilişkileri, su ve sınır güvenliği konularında olumsuz olaylara sahne oldu. Irak’ın, bu dönemden sonra özellikle su konusunu bahane ederek sınır güvenliğinin sağlanmasında yeterince çaba göstermediği görüldü. 1988 yılında, Irak’ı ziyaret eden Başbakan Turgut Özal’a, Irak Başbakan Birinci Yardımcısı Taha Ramazan tarafından bu konudaki sıkıntıları bildirildi.

1987 Protokolünün arkasından Irak, yeni projeler üreterek Fırat’tan daha fazla su alabilmek için projeler geliştirmiş ve bunları uygulamaya koymuştu. Bu politikasındaki amacını, Türkiye ve Suriye’de yapılan barajlara karşı kendi ülkesinde de su depolayabilecek ve tarımı geliştirecek tesisler yapmak, su konusunda dışarıya olan bağımlılığını azaltabilmek olarak görülebilir.

Irak geliştirdiği projeleri hayata geçirebilmek amacıyla, 16 Nisan 1990 tarihinde Suriye ile Türkiye tarafından bırakılan Fırat nehri sularının paylaşımı konusunda bir anlaşmaya vardı. Bu anlaşmaya göre, Suriye, Türkiye’den bırakılan Fırat suyunun %58’ini Irak’ın kullanması için bırakmayı kabul etti.²³⁸

Türkiye’nin Atatürk Barajı dolumu sebebiyle 13 Ocak 1990 ile 12 Şubat 1990 tarihleri arasında Fırat’ın sularını tutma kararı²³⁹, Irak’a verilen garantilere rağmen Irak tarafından tepkiyle karşılandı.²⁴⁰

Irak, “zirai felaket” olarak değerlendirdiği hem kendi ülkesinde hem de Arap kamuoyunda Türkiye’ye karşı bir propagandaya giriştiği bu dönemde, Türkiye’yi resmi düzeyde tehdit etti. 1990 yılında Başbakan Yıldırım Akbulut’un Bağdat’ı ziyaretinde aradaki gerginlik iyice ortaya çıktı. Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin tarafından gündeme getirilen ilk konu su sorunu oldu. Saddam Hüseyin’in 700

²³⁸ Silleli, a.g.e, ss.111–112.

²³⁹ Özden Bilen, **Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye**, Tesav Yayınları, İstanbul, 1996, s.93.

²⁴⁰ Özhan Uluatam, **Damlaya Damlaya Ortadoğu’nun Su Sorunu**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998, s.68.

metreküp saniyelik su talebinin Başbakan Akbulut tarafından kabul edilmemesi üzerine 1984 yılında imzalanan Güvenlik Protokolü yenilenmedi.²⁴¹

Türkiye ve Irak su konusundaki genel görüşlerine bakıldığında; Türkiye, Fırat ve Dicle nehirlerini, Suriye ve Irak tarafından iddia edildiği gibi “ uluslar arası akarsular” olarak değil, “ sınır aşan akarsular” olarak kabul etmektedir.

Türkiye’nin, Irak’la ihtilafı, aslında komşusunun, Dicle ve Fırat’ın kaynağından itibaren paylaşılması isteğine dayanmaktadır. Ortak egemenlik anlamına gelen bu çözümü, Türkiye reddetmektedir. Türkiye’nin teklifi ise paylaşma değil, tahsis ilkesidir. Türkiye, ayrıca tahsis edeceği su üzerinde hakkaniyet ilkesine bağlı kalacağını önemle vurgulamıştı.²⁴²

Türkiye, iyi niyetinin göstergesi olarak ve Ortadoğu’da tesis edilecek kalıcı bölgesel barışa katkıda bulunmak maksadıyla, ihtiyaç duyulan suyu aşağı- kıyıdaş ülkelere bırakmaktadır.

Türkiye- Suriye ve Irak arasında, su sorununu çözmek üzere oluşturulan üçlü teknik komitenin 14. toplantısında, Türkiye tarafından gündeme getirilen plan şöyledir;(üç aşamalı plan)

Fırat ve Dicle nehirleri, bir havzayı oluşturan nehirler olarak birlikte ele alınmalı, tek bir sınırı aşan su sistemi veya ortak bir havza olarak değerlendirilmelidir.

Tarafların bütün bölgesel su kaynaklarının ortak envanteri çıkarılmalı, havzada tarıma elverişli topraklar gözden geçirilerek sınıflandırılmalıdır.

Arazi kullanımı ile ürün desenine bağlı olarak havzanın ortak toplam su tüketim ihtiyacı belirlenmelidir.

²⁴¹ Silileli, a.g.e, s.113

²⁴² Öz, a.g.t, s.131.

Havzanın su ve torak kaynaklarının birlikte değerlendirilmesiyle, hangi tarımsal projelerin nerelerde ve hangi sulama koşullarıyla, en rasyonel biçimde uygulanabileceği tespit edilmelidir.

Ortaya konan verilerin ışığında, her ülkenin su ihtiyacı belirlenmeli, su kaybını en aza indiren tedbirler alınmalıdır.²⁴³

Türkiye'nin bu önerisi, Irak tarafından Fırat'taki su talebini büyük oranla engelleyeceği gerekçesi ile kabul edilmedi.

Paylaşma yerine, bölgesel planlama ve etkin su kullanımı yoluyla, su kıtlığı sorununa çözüm bulmayı amaçlayan bu plan, uluslar arası sular üzerinde aşağı çığır ülkelerinin haklarını tanımadığı, Dicle ve Fırat'ı tek havza olarak ele aldığı ve devletlerin tarım politikaları üzerinde diğer devletlerin söz sahibi olmasının egemenlik ilkesiyle bağdaşmayacağı gerekçesiyle kabul edilmedi.²⁴⁴

Türkiye soruna böyle bakarken, Irak su sorununa “ kazanılmış hak ya da tarihi hak” olarak bakar. Irak'ın iddiası, binlerce yıldır iki nehrin sularını bölge halkının kullandığı savından yola çıkarak, tarihi kazanılmış haklarının olduğudur.

Irak'a göre, bu kazanılmış hakların iki boyutu vardır. Birincisi, binlerce yıldır bu nehirler, Mezopotamya'da yerleşime hayat vermiştir ve buralarda yaşayan halkların, bu nehirler üzerinde kazanılmış hakları vardır. Bu nedenle hiçbir memba ülkesi, bu halkların kazanılmış haklarını elinden alamaz. Kazanılmış hakların ikinci boyutu, su ve sulama şebekelerinin varlığından ileri gelmektedir. Irak, Fırat havzasında, 1,9 milyon hektar tarımsal alana sahip olduğunu iddia ederek, Sümerler zamanından kalma eski sulama sistemlerinin halen kullanıldığını ve Irak'ın da bu tarihsel hakla, bu bölgede sulama şebekesi kurma hakkı olduğunu ileri sürmektedir.²⁴⁵

²⁴³ Cemal Zehir, **Ortadoğu'da Su Medeniyetlerinden Su Savaşlarına**, Su Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s.189.

²⁴⁴ A.g.e, s.191.Ayrıca bkz; Lütfi Şehsuvaroğlu, **Su Barışı, Türkiye ve Ortadoğu Su Politikaları**, Ankara, 2000, ss.135-136.

²⁴⁵ Yavuz Gökalep Yıldız, **Global Stratejide Ortadoğu**, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s198.

Irak’a göre Atatürk barajının ilk doldurulması aşamasında Türkiye uluslar arası hukuk kurallarını çiğneyerek bu konuda Irak’a zamanında bilgi vermediği gibi, su miktarını taahhüt ettiği miktarın altına düşürerek Irak halkını zor durumda bırakmıştı.

Fırat ve Dicle suları matematiksel formülle bölüşülmelidir. Bunun için her ülkenin ihtiyacı olan su miktarı her proje için ayrı ayrı ve projenin işletmede, inşa halinde veya planlanmış olduğu belirtilerek bildirilmeli, her iki akarsu için ayrı ayrı hidroelektrik verileri teati edilmelidir.²⁴⁶

Irak, GAP’ı Türkiye’nin sömürgeci amaçlarının bir aracı olarak gören Suriye ile aralarındaki tüm soğuk ilişkilere rağmen su konusunda tam bir işbirliği yaparak, Türkiye’ye karşı birlikte hareket etme stratejisi uyguladı.

Irak’a göre, Dicle ve Fırat nehirleri uluslar arası akarsulardır, bu nedenle Türkiye, bu nehirler üzerinde tam egemenlik hakkına sahip değildir. Uluslar arası hukukun öngördüğü esaslar çerçevesinde, üç ülke arasında yapılacak bir anlaşma ile adil ve eşit bir şekilde su paylaşılmalıdır.

Irak için Dicle ve Fırat, olmazsa olmaz niteliktedir. Bu nehirler, tek bir su sistemi olarak veya havza olarak kabul edilmemeli, görüşmelerde ayrı ayrı ele alınmalıdır. Irak’a göre, Türkiye, bölgede su kaynakları açısından en zengin ülkedir. Türkiye, suyu bir politika aracı olarak kullanmamalıdır.²⁴⁷

Sonuç olarak, dünya toplam su rezervinin ancak binde beşi oranındaki sınırlı su potansiyeline rağmen, su tüketiminde yakın dönemde görülen artışın gelecekte de devam edeceği ve yaşam için vazgeçilmez bir madde olan suyun yakın gelecekte uluslar arası çatışmaların sebebi ve kaynağı olabileceği değerlendirilmelidir.

²⁴⁶ Akdevelioğlu- Kürkçüoğlu, “ Irak ve Suriye’yle Sorunlu İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, Baskın Oran (Ed.) , Cilt:2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, içinde, ss.145–147.

²⁴⁷ Silileli, a.g.e, s.95.

Tüketimi hızla artan su ihtiyacının karşılanmasındaki güçlükler ile su sıkıntısı gelecek 20–25 yıl içinde su krizine dönüşme beklenti ve endişesi konusunu son yıllarda dünya kamuoyunun ve Birleşmiş Milletler dahil uluslar arası ve bölgesel örgütlerin gündeminin ön sıralarına yerleşmiştir.

Bu durumda krizin sınır aşan suları Türkiye’yi de yakından ilgilendirmesi ve etkilemesi kaçınılmaz görünmektedir. Yani Fırat ve Dicle suyunun paylaşımı geçmişte olduğu gibi gelecekte de bölge ülkeleri Türkiye, Suriye ve Irak arasında anlaşmazlık sebebi olmaya aday görünmektedir.

Türkiye’nin suya dayalı projelerini bir an önce tamamlaması, su konularında uluslar arası platformlardaki gelişmeleri yakından izlemesi ve su politikasını yeni gelişmeler ışığında gözden geçirmesi giderek artan bir önem kazanmaktadır.²⁴⁸

2.2.5 Birinci Körfez Savaşı ve Türk Dış Politikası

2.2.5.1 Körfez Savaşı’nın Nedenleri

İran-Irak savaşının arkasından kısa bir zaman sonra, Irak’ın Kuveyt’e saldırması ile meydana gelen Körfez Savaşı, dünyanın yeniden yapılanmasında önemli bir yer oluşturur. Çünkü bu savaş ve sonuçları ile Ortadoğu’nun bütün yapısı değişmeye başlarken, savaşın bitmesinden kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği’nin dağılması ile dünya yeni bir yapılanma sürecine girdi. Böylece, uluslararası politikanın, kuvvet merkezlerinde bir değişim süreci başladı.²⁴⁹

8 Ağustos 1988 tarihinde İran-Irak Savaşı sona erdi, aslında bu tarih Körfez Savaşı’nın gerçek başlangıcı idi.

İran-Irak savaş döneminde ağır askeri harcamaları sebebiyle bütçesi açık veren Irak, başta Suudi Arabistan ve Kuveyt olmak üzere Arap ülkelerinden ekonomik yardım yapmalarını, bu mümkün olmadığı takdirde, Irak petrol satışlarının artırılması için tedbir almaları talebinde bulunmuştu. Irak, Kuveyt’i ve diğer Körfez

²⁴⁸ Pehlivanoğlu, a.g.e, s.142

²⁴⁹ Armaoğlu, a.g.e, s.877.

devletlerini, İran'ın emperyalist emellerine karşı koruduğunu iddia ederek, Körfez ülkelerinin yaptığı savaş harcamalarına katkıda bulunmalarını, ekonomik yardım olarak kredi vermelerini veya borçlarının silinmesi gerektiğini düşünüyordu. Ayrıca, Saddam'a göre, İran-Irak savaşı sırasında Suudilerin ve Kuveyt'in yaptığı para yardımları borç olamazdı.

Irak, Kuveyt'ten 10 milyar dolar kredi veya borçlarından aynı miktarın silinmesi talebinde bulundu. Irak'ın savaş nedeniyle oluşan ağır borçlarını hafifletmek amacıyla yaptığı talepler reddedildi. Saddam'ın Kuveyt ve diğer Arap ülkeleri hakkında ileri sürdüğü iddialardan bir diğeri de, bu ülkelerin petrol üretimlerinde OPEC'in tespit ettiği günlük varil kotalarını aşmaları dolayısıyla, petrol fiyatlarının, dünya pazarlarında düşmesine neden oldukları ve bundan da Irak'ın büyük zarar gördüğü idi.²⁵⁰

İstekleri kabul edilmeyen Saddam, 1990 yılında Kuveyt'i işgali hedeflemişti ancak işgale başlamadan önce, İran-Irak savaşı boyunca kendisini destekleyen ABD'ye yaklaşarak nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda görüş almak istedi, bu amaçla da ABD büyükelçisini saraya davet etti. Saddam Hüseyin, ABD Bağdat Büyükelçisi April Glespie ile 25 Temmuz 1990 tarihinde görüştü. April Glespie, Saddam'a “ *Kuveyt ile aranızdaki sınır anlaşmazlığı gibi, Arap ülkeleri arasındaki ihtilaflar hakkında bir fikrimiz yok*” demişti.

ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından Saddam Hüseyin ile ilgili bir rapor hazırlanmıştı. Bu raporda; Saddam Hüseyin, Arap dünyasının gerçek efendisi olma arzusu ve kapasitesindeydi, kendisini özdeşleştirmeye bayıldığı eski Mısır lideri Cemal Abdül Nasır'ın saygınlığına ve söz geçiriciliğine duyduğu hayranlık, son olarak da Doğu ile yakınlaşması vurgulanıyordu.

Daha sonra ABD Dışişleri Bakanlığı, Saddam'a; “ *Washington'un Kuveyt ile özel güvenlik ve savunma güvenlik anlaşması yoktur*” mesajını gönderdi. ABD, Saddam'a yeşil ışık yakmak istememesine rağmen, bu mesaj Saddam'ı

²⁵⁰ Pierre Sallinger, Eric Laurent, **Körfez Savaşı: Gizli Dosya**, E Yayınları, İstanbul, 1991, ss.9-11.

cesaretlendirmişti. İstekleri Arap devletlerince reddedilen, ABD'den de olumsuz bir tepki almayan Saddam, Irak'ın bir parçası olduğunu, Basra vilayetinin sınırları içinde bulunduğunu iddia ettiği Kuveyt'i, 2 Ağustos 1990 tarihinde işgal etti.²⁵¹

Irak, 8 Ağustos tarihinde Kuveyt'in kendi parçası olduğunu ve hatta 19 uncu ili olduğunu ilan etti. Saddam Hüseyin tüm Arap dünyasının kendi yanında savaşa girmesini istedi. Bu arada Saddam Hüseyin yapılacak müdahaleye karşı geniş çaplı tedbirler alırken Kuveyt'te bulunan basta Amerikan vatandaşları olmak üzere yabancı devlet vatandaşlarını, stratejik ve ekonomik hedeflere kalkan yapmak için toplamaya başladı.²⁵²

Kuveyt'in işgali başta ABD olmak üzere birçok ülke tarafından protesto edildi. Başkan George Bush, Amerikan kamuoyunun desteği bakımından, barışçı yolların kullanılmasına da önem vermiş, ancak sonuç alınamamıştı. Mesela B.M. Genel Sekreteri Perez de Cuellar Irak nezdinde barış girişiminde bulunduyorsa da sonuç alınamadı.

2.2.5.2 Körfez Savaşı'nın Hedefleri

2.2.5.2.1 Siyasi Hedefler

Dünya petrolünün %35'ini üreten ve dünya petrol rezervlerinin %60'dan fazlasına sahip olan Ortadoğu ülkelerinin, bu ülkelerin Irak tarafından tehdit, şantaj ve askeri baskı ile yönetilmesine engel olmak; ABD, Avrupa ve Japonya'nın ortak bir milli hedefi olmuştu. Bu bakımdan Ortadoğu'da meydana gelen kaos, ABD ile birlikte diğer hür dünya ülkelerinin güçlerini birleştirerek ve işbirliği içinde hareket etmeleri ile kontrol altına alınabilecekti. Ortadoğu'da ortaya çıkan bunalımı sona erdirmek üzere, ABD'nin dünyadaki siyasi sistemleri harekete geçirmesi ve ortak çıkarların korunması için, dost ülkelerin koalisyonu ile siyasi, ekonomik ve askeri bir gücün meydana getirilmesi birinci derecede öncelik taşıyan bir hedefti.

²⁵¹ Pehlivanoğlu, a.g.e, s. 193.

²⁵² Alptan Ulutaş, **I. ve II. Körfez Savaşı'nın Türkiye'ye Etkileri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, D.E.Ü.A.İ.İ.T.E, İzmir, 2006, s.51.

Körfez Savaşının en önemli siyasi hedeflerinden biri de, Irak'ın İsrail'i savaşın içine çekme teşebbüslerini sonuçsuz bırakmak ve İsrail'in Müttefikler safında savaşa girmesini önleyerek ABD ile Arap ülkeleri arasında kurulan ittifakın zarar görmesine fırsat vermemekti.

2.2.5.2.2 Ekonomik Hedefler

Ortadoğu'da ortaya çıkan krizin bir savaşa dönüşmesi halinde, savaş masraflarını ABD tek başına karşılayacak durumda değildi. Savaşın asgari masrafla bitirilmesi, en kısa sürede ve azami bir kazançla sonuçlandırılması, buna paralel olarak koalisyona katılan ülkelerin ekonomilerinin bu savaşta asgari zarar görmesi, hareketin planlanmasında etken bir hedefti.²⁵³

4 Ağustos'ta ABD Genelkurmay Başkanı Colin Powel üst düzeydeki danışmanlara Amerika'nın olası hal tarzları ile imkan ve kabiliyetleri hakkında brifing sunarken, ABD donanmasına ait 50 savaş gemisine Körfez bölgesine intikal emiri verildi. Körfez bölgesinden sorumlu Merkez Kuvvetleri Komutanlığı'na da askeri hazırlıklara başlanması bildirildi.²⁵⁴

Tüm dünyanın tepki gösterdiği bu işgali, Türkiye de onaylamamıştı. İşgalin hemen arkasından MGK, Irak'ın bir an önce Kuveyt'i boşaltmasını isteyen kararını açıklaması üzerine, Irak Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Taha Yasin Ramazan, 5 Ağustos 1990 tarihinde Ankara'ya gelerek Türkiye'den destek istedi. İran savaşında tarafsızlığını ilan eden Türkiye, bu defa Irak'ın beklentisinin aksine bir karar alarak Irak'ın karşısında yer aldı. Taha Ramazan, “ Türkiye'den çıkacak olan ambargo kararına uymamasına, boru hattını kapatmamasını ve Türkiye-Irak dostluğunun devam etmesi gerektiğini belirtmişti”. Bu görüşmelerde Türkiye, Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesi gerektiğini belirterek çekilme için gereken her yardımın yapılabileceğini, ancak işgal ettiği devam ettiği sürece Türkiye'den bir şey beklememesi gerektiğini belirtti.²⁵⁵

²⁵³ Doğanay- Atun, a.g.e, ss.60-61.

²⁵⁴ **Hürriyet**, 3 Ağustos 1990.

²⁵⁵ Silileli, a.g.e, s.176.

6 Ağustos 1990 tarihinde BM Güvenlik Konseyi, 661 sayılı Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesini ve Irak'a ambargo konulmasını isteyen kararını çıkarttı ve tüm ülkeleri bu karara uymaya çağırdı. Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Türkiye'nin bu karara uyduğunu ve petrol boru hattını kapattığını açıkladı.

Irak, Türkiye'nin, İran-Irak savaşında tarafsız politika izlemesi nedeniyle ve arasındaki ticari ilişkileri de düşünerek Kuveyt'in işgalinde de aynı politikayı izleyeceği beklentisi içinde bulunmuştur. Ancak 3 Ağustos 1990 günü Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Kurulu Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesini istemiştir.

BM Güvenlik Konseyi, Irak'a ekonomik ambargo uygulamasını öngören karar aldıktan sonra henüz karar metni resmi olarak Türkiye'ye ulaşmadan Yumurtalık boru hatlarından birisi kapatıldı, diğerinin de geçişi % 30 kapasite oranında azaltıldı. Türkiye, 7 Ağustos 1990 günü aldığı bu kararla Irak'a uygulanacak ekonomik ambargoyu ilk uygulayan devletlerden birisi olmuştur ve Yumurtalık boru hattını tamamen kapatmıştır.²⁵⁶

Bu kararın arkasından Türkiye'nin petrol boru hattını kapatmasıyla Irak'ın günde 1,5 milyon varillik petrol ihracı engellendi.

Ayrıca, Kuveyt'in Irak işgalinden kurtarılması konusunda başı çeken ve Türkiye'den istediği desteği alan ABD yönetimi, 3 istekte bulunmuştu: “ Birinci istek, Türkiye'deki üslerin Irak'a yönelik hava harekatı sırasında kullanılması, ikincisi, Saddam Hüseyin'in Kuveyt cephesindeki askerlerini azaltması için Türkiye'nin Irak sınırına asker kaydırması, üçüncü ise, Suudi Arabistan'da üslenen çok uluslu güce Türkiye'nin de kuvvet göndermesiydi. Türkiye, bu isteklerden ilk ikisini kabul etti, üçüncüsünü reddetti.²⁵⁷

²⁵⁶ Aykut Direzinci, **1990-2004 Yılları Arasında Türkiye ile Ortadoğu Ülkelerinin Ekonomik İlişkileri**, Gaziantep Üniversitesi, S.B.E. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2005, s.86.

²⁵⁷ A.g.e, ss.176-177.

Bu arada, Irak'ı destekleyen Arap ülkelerinin başında bulunan(Ürdün, Cezayir, Libya, Yemen ve FKÖ) Ürdün Kralı Hüseyin'in, Avrupa'da yaptığı görüşmelerden de bir sonuç alınamadı. Hatta ABD Dışışleri Bakanı James Baker'ın, çözüm amacı ile 9 Ocak 1991 tarihinde Cenevre'de Irak Dışışleri Bakanı Tarık Aziz ile görüşmesi de olumlu bir sonuca varamadı.²⁵⁸

Irak'ın Kuveyt'ten çekilmemesi üzerine, Çöl Fırtınası harekatı denen, bu savaşın birinci aşamasını oluşturan hava bombardımanları, (çağın en üstün silah teknolojisini kullanarak) 24 Şubat 1991 tarihine kadar devam etti. Bu harekatın ardından;

- 1- Bölgede kullanılan 45 Irak tümeninden 41 adeti Muharebe dışı bırakıldı. Bu 41 tümeninden 29 tümen tamamen imha edildi.
- 2- 4.000 ana muharebe tankından 3.000 adeti, 2.870 adet zırhlı muharebe aracından 1.900 adedi, 3.110 adet toptan 2.100 adeti tahrip edildi, böylelikle Irak ağır silahlarının %80'nini kaybetti.
- 3- Müttefik komutanlıklarının resmi açıklama yapmamasına karsın tahminen Irak'a ait personel zayıyatının 100.000 olduğu ifade edildi;
- 4- Irak tarafından Kuveyt'teki petrol kuyularından 590 adedi yakıldı,
- 5- Koalisyon kuvvetleri savaş bitimine kadar toplam 115.000 sorti gerçekleştirildi,
- 6- Koalisyon güçlerinin zayıyatı 138 ölü, 56 yaralı ve 13 esir kayıp olarak rapor edildi.²⁵⁹

Bu tarihten sonra ABD'nin devam eden saldırıları sonucu Birinci Körfez Savaşı, Irak'ın ağır personel, silah ve malzeme kaybı ve sivil ölümleri ile sonuçlandı.

Türkiye, Saddam'a karşı diğer Ortadoğu ülkelerinin ve Batılı ülkelerin oluşturduğu koalisyona destek vermiş ve Çöl Fırtınası operasyonunda topraklarını ABD'ye açmıştı. Türkiye, yıllık 2,5 milyar dolarlık bir ticaret hacmine sahip olduğu Irak'a karşı BM'nin ambargo kararına katılmış ve bu doğrultuda Kerkük-Yumurtalık

²⁵⁸ Armaoğlu, a.g.e, s.882.

²⁵⁹ **Sabah**, 1 Mart 1990, s.2.

boru hatlarının faaliyetlerini durdurmuştu. Ayrıca Türkiye, üs ve tesislerini ABD ve NATO'nun kullanımına tahsis etmişti. Irak ve Kuveyt'e her türlü mal, hizmet ve sermaye alışverişi durduruldu. Bu iki ülke ile ticaret yapan iş adamları ve taşımacıların faaliyetleri durduruldu. Türkiye'nin bu tutumunun nedeni Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle bölgede hegemonik bir konuma yükselerek başka sorunları da güç yoluyla çözme eğiliminde olmasından kaynaklanıyordu. ABD ve Batılı ülkelerin tutumunda, bölgedeki petrol kaynaklarının Irak'ın eline geçmesi ve petrolün Batıya güvenli ve devamlı transferinin kesileceği düşüncesi önemli rol oynadı.²⁶⁰

2.2.5.3 Körfez Savaşı'nda Turgut Özal'ın Politikası

Aslında, bu politikasında, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın kişisel görüş ve düşüncelerinin çok büyük etkisi vardı. Özal'a göre, Türkiye, Ortadoğu'nun bir parçasıydı ve bu bölgede rol oynamaktan kaçınmamalıydı.²⁶¹ Yine Özal'a göre Körfez Savaşı, hem bölge hem de dünya politikası açısından iki büyük savaş kadar ciddi ve hayati bir öneme sahipti. Bu yüzden eskiden yapılan hatalar tekrarlanmamalıydı. Özal'ın Körfez Savaşına yaklaşımının oluşmasında özellikle ABD'nin savaşa karşı tutumu, katılımı ve gücü büyük rol oynadı. Özal, işgalin ilk günlerinden itibaren yaptığı açıklamalarda “ *ABD'nin bu kez çok kararlı olduğu, ABD savaş makinesinin hızlı bir şekilde Körfez bölgesine yığılmakta olduğu ve Irak'a karşı muhakkak bir savaşın çıkacağını*” belirtiyordu. Ancak Özal, Türkiye ile ABD'nin Ortadoğu politikaları konusunda farklılıklarının olduğunu ve ABD'nin Türkiye'yi kendi amaçları doğrultusunda kullanamayacağı beyanlarında da bulunmuştur.²⁶²

Özal'ın işaret ettiği bir diğer nokta, ABD'nin bu müdahalesine ve Irak karşıtı politikasına muhalefet edebilecek bir güç yoktu. Özal, ABD'nin Soğuk Savaş dönemindeki gibi bir Sovyet rekabeti ile karşılaşmadığını, hatta destek gördüğünü, Avrupa ülkelerinin de ABD'nin yanında yer aldıklarını, Ortadoğu'nun önemli

²⁶⁰ Arı, a.g.e, ss.579–580. Ayrıca bkz; Pehlivanoglu, a.g.e, s.198.

²⁶¹ *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1984, s.3.

²⁶² *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1986, s.3.

lkeleri olan Suudi Arabistan, Mısır ve Suriye'nin de ABD'ye desteklerini fark etmişti.

zal'a göre “ Irak, tüm dünyayı karşısına almıştı” ve bu koşullar altında Türkiye'nin başka bir şansı yoktu.

Bazılarına göre Türkiye, Batılı lklere karşı mücadele etmeli ve Batı karşıtı bir kamp içinde yer almalıydı, bazılarına göre de, Türkiye bu savaşa ve sorunlara doğrudan müdahale etmemeli ve tarafsız kalmalıydı. Ancak zal bu iki seçeneği de hiçbir zaman kabul etmedi. zal için, Körfez Savaşı'nda Türkiye'nin geleneksel tarafsızlık politikasının uygulanması imkansızdı. Ona göre, savaşta iki taraf vardı. Ya ABD nderliğindeki BM ile birlikte hareket edecekti ya da Irak'a destek verecekti. Tarafsızlık adı altında izlenecek bir politika da Irak'a destek olacaktı.

zal'a göre, Türkiye'nin politikası, savaşı kazanması muhtemel olan tarafında yer alacak şekilde belirlenmeliydi.

zal'ın Körfez krizi dönemi boyunca ileri sürdüğü görüşler ve sergilediği tutum dikkatli incelendiğinde, savaş-barış konusundaki yaklaşımının “barışın korunması gerekir ve kriz barışçı yollardan çözülmelidir” isteminden, “ savaş çıkabilir” ihtimaline ve nihayet “sıcak savaş kaçınılmazdır” söylemine doğru bir dönüşüm geçirdiği görülür.²⁶³

zal'ın kriz dönemindeki tavırları ve görüşlerinin dönüşümünde  önemli tarihin belirleyici rol oynadığı görülür. 2 Ağustos ile Ekim başına kadar olan dönemde, sıcak savaşın çıkmaması gerektiğini ve Irak'ın ekonomik ve diplomatik yollardan sıkıştırılarak geriye adım atmaya zorlanmasının mümkün olduğunu savundu.

zal, Eylül sonunda BM'nin yıllık toplantısına katılmak üzere Washington'a ęitmesi ve burada ABD Başkanı George Bush'la yüz yüze görüşmesinin ardından,

²⁶³ Ramazan Gözen, “ Turgut zal ve Körfez Savaşı”, **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet**, Editörler: İhsan Sezal-İhsan Dağı, Boyut Kitapları, İstanbul, 2003, içinde, ss.319–326.

yani ekim ayının başından itibaren daha çok sıcak savaştan bahsetmeye başladı. Özal'ın sıcak savaşla ilgili görüşlerinin dönüşümünde rol oynayan etken, BM Güvenlik Konseyinin 678 sayılı kararı ve sonrasındaki gelişmeler oldu.²⁶⁴

Türkiye, 5 Eylül 1990 tarihinde, TBMM'den “ *Körfez Krizi sebebiyle, TSK personelinin yabancı ülkelere gönderilmesine ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’de bulunmasına, anayasanın 92. Maddesi uyarınca izin verilmesine dair*” 108 sayılı bir Meclis kararı çıkartmıştı.²⁶⁵

İkinci dönem, 2 Ekim 1990- 17 Ocak 1991 tarihleri arasındaki dönemdir. 17 Ocak 1991 tarihi, savaşın başlama tarihidir. Bu dönemde, özellikle Özal, sorunun barışçı yollardan çözümlenmesi ile ilgili tercihlerini belirtmekle birlikte, eğer Irak BM kararlarına uyararak Kuveyt’ten çekilmezse, tek alternatifin savaş olduğundan söz etmeye başladı.

Üçüncü dönem, 17 Ocak 1991- 3 Mart 1991 tarihleri arasına rastlar. 7 Ağustos’ta petrol boru hatlarını kapatarak Batının yanında yer alan Türkiye’nin politikası sıcak savaş döneminde de devam etti.²⁶⁶

11 Ocak 1991 tarihinde, Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Washington Times gazetesine ve CNN televizyonuna verdiği demeçlerde, Körfez krizi konusundaki görüşlerini açıkladı. Özal, Körfez’de kötü bir barışın savaş getireceğini, iyi bir barış elde edilmesi ve Irak’ın sınırlarının değişmemesi gerektiğini, bu yöndeki istemlere Türkiye’nin izin vermeyeceğini söyledi. Saddam Hüseyin’e doğru mesajlar gönderilmesi gerektiğini belirten Cumhurbaşkanı Özal, Irak ordusundan 800 askerin Türkiye’ye sığındığını, Irak’ın gücünün abartıldığını ve Türkiye’nin Amerikan üslerinin kullanımı konusunda henüz, bir karar vermediğini bildirdi. Özal; Körfezde savaş çıkma ihtimalinin yüzde 80 olduğunu belirterek Irak’ın saldırmaması durumunda Türkiye’nin ikinci cephe olmayacağını söyledi.²⁶⁷

²⁶⁴ A.g.m, s.328.

²⁶⁵ Hasan Yılmaz, “ Irak’ta Muhalefet ve ABD’nin Irak Politikası”, **Avrasya Dosyası**, Cilt:6, Sayı:3, Sonbahar 2000 66-96, s.75.

²⁶⁶ Gözen, a.g.e, ss.263–267.

²⁶⁷ **Ayın Tarihi**, 11 Ocak 1991, s.5.

Körfez Savaşı sonrasında Kürtler, ABD'nin ve müttefik ülkelerin yardım edeceği beklentisiyle otorite boşluğundan yararlanarak, diğer etnik gruplar ile birlikte ayaklanmaya başlamışlardı. 1991 Mart ayında ciddi boyutlara ulaşan Kürt ayaklanması üzerine Irak kuvvetleri ile Kürtler arasında çatışmalar şiddetlenmiş, Nisan ayının başında Irak hükümetinin saldırısından kaçan Kürtler, Türkiye ve İran sınırına doğru akın etmişti.²⁶⁸

2 Nisan 1991 tarihinde, Türkiye'ye sığınan sığınmacıların sayısı 246.000 olmuştu. Başta ABD olmak üzere Müttefik kuvvetlere bağlı devletlerce Kuzey Irak'ta kamplar kurularak bu insanların öncelikle bu kamplara taşınması ve arkasından eve dönüş yapılması kararlaştırılmıştı. Kuzey Irak'ta kamplar kurulması için Akdeniz'de bulunan ABD'ye ait gemilerden, İskenderun Limanına Amerikan askerleri ile beraber çeşitli malzeme ve mühimmat Habur sınır kapısına gönderildi. İncirlik ve Batman'daki üslerin kullanıldığı bu yardım hareketinde 8.000'den fazla Amerikan askeri Türkiye'ye geldi. Türkiye'nin lojistik üs olarak destek verdiği ve adına “ **Huzur Operasyonu**” denilen bu harekatta Amerikan askerleri ile birlikte toplam 10.000'den fazla İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan, İspanyol, Kanadalı ve Hollandalı askerler Türkiye üzerinden Kuzey Irak'a geçti. Türkiye, ilk olarak 30 gün süreyle yalnızca insani yardım maksadıyla topraklarının kullanılmasına izin verdiği bu operasyonu daha sonra iki kez 30 gün süreyle uzattı.²⁶⁹

Huzur Operasyonu, savaş sonrası Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı mülteci sorununu çözmek için tasarlanmıştı. Aslında Türkiye, Huzur Operasyonu'nu isteksiz bir şekilde onaylamıştı. Mültecilere, iki Kürt topluluğu arasında bir bağlantı ve çok sayıda kişiye bakmanın getireceği ekonomik yük sebebiyle, Gazze tipi sürekli mülteci kampları yaratılacağı endişesi ile Türkiye'ye giriş izni verilmedi. Bu nedenle Huzur Operasyonu, sığınmacıların Türk topraklarını terk etmeleri ve geri dönmeleri konusunda ikna edilmeleri için tek yoldu. Ayrıca, bu sığınmacıların içinde bulunduğu kötü şartlar, genel olarak dünyanın ilgisini Kürtler üzerine çekti.²⁷⁰

²⁶⁸ Yılmaz, a.g.m, s.71.

²⁶⁹ Silileli, a.g.e, ss.184–185.

²⁷⁰ Henri J. Barkey, “ Koşulların Zorladığı İlişki: Körfez Savaşı'ndan Bu Yana Türkiye ve Irak”, **Avrasya Dosyası**, Cilt:6, Sayı:3, Sonbahar, 2000 29-49, s.50.

ABD Başkanı Bush'un 10 Nisan tarihinde yaptığı açıklama ile 36.paralelin kuzeyi Irak uçakları için "uçuşa yasak bölge" ilan edildi. Böylece Irak hükümetinin kurtarma ve yardım operasyonunun yapıldığı Kuzey Irak'tan askerlerini çekmesi ve 36.paralelin kuzeyine uçak ve helikopterlerini sokmaması istendi.²⁷¹

1991 Mart-Nisan aylarında meydana gelen mülteci krizine çözüm bulmak amacıyla oluşturulan " güvenli bölgeler" fikri, aslında Özal'a aitti. Özal, Türkiye'nin sınırına yığılan ve sayısı 500.000'i aşan mültecilerin Türkiye'ye yerleştirilmelerinin Türkiye'nin güvenliği açısından olumsuz bir durum olduğunu düşünüyordu. Bu durumun bir an önce sona ermesi için mültecilerin kendi ülkelerine geri gönderilmeleri gerektiğini ve tekrar saldırıya uğramamaları için Kuzey Irak'ta "**Güvenli Bölgeler**" oluşturulmasının şart olduğunu ileri sürdü. Özal'ın bu projesi, Kuzey Irak'ta yeni bir bakış açısı geliştirme sürecini beraberinde getirdi. ABD'nin de bu öneriyi kabul etmesinden sonra gerçekleştirilen huzur operasyonu ile mülteciler geri döndü. Daha sonra bu güvenli alanları korumak için Çekiç Güç denen askeri birlik oluşturuldu. İlk başta Kuzey Irak'a yerleşen Çekiç Güç, Amerikan, İngiliz, Fransız ve Hollanda askerleri ve silahlarından oluşuyordu. Ancak daha sonra Amerikan, İngiliz ve Fransız askeri güçleriyle sınırlandırıldı ve Kuzey Irak'tan İncirlik'e kaydırıldı.²⁷²

Böylece Güvenlik Konseyi'nin 688 sayılı kararı ile yapılan huzur operasyonunun birinci Temmuz 1991'de sana ermiş ve bundan sonra 1996 yılına kadar sürecek olan ikinci aşaması başlıyordu. **Çekiç Güç** adı altında oluşturulan birliğe, Kuzey Irak halkına karşı Bağdat yönetiminin girişeceği bir saldırıyı önleme görevi verilmişti. Temmuz ayında yerleşen Çekiç Güç'ün süresi 1996 yılına kadar 11 defa uzatıldı.²⁷³ 1991-93 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla konuşlandırılmasına izin verilen Çekiç Gücün görevleri şöyleydi:

²⁷¹ Arı, a.g.e, s.2.

²⁷² Gözen, a.g.m, s.340.

²⁷³ Arı, a.g.e, s.583.

1- 36.paralelin kuzeyinde Irak kuvvetlerinin faaliyetlerini hava keşfi ile saptamak, keşif sırasında yalnızca meşru savunma gerektiğinde silahlı çatışmaya girmek, keşif sonuçlarını Pirinçlik ve Zaho'da kurulmuş bulunan ve Kuzey Irak'taki gelişmeleri günlük olarak izleyen Askeri Eşgüdüm Merkezi'ne bildirmek ve verilecek karara göre hareket etmek.

2- Diyarbakır ve Zaho sınırında helikopter ulaşımı sağlamak

3- İleri bürosu Zaho'da bulunan Askeri Eşgüdüm Merkezi aracılığıyla;

4- Bölgede askeri gelişmeleri izlemek ve ilgili makamlara rapor vermek

5- İnsani yardım veren kuruluşlarla eşgüdümü sağlamak

6- Güvenli sığınma bölgesinde hükümet dışı yardım kuruluşlarıyla eşgüdümü sağlamak.²⁷⁴

Özal'ın Çekiç Gücün oluşumunda doğrudan bir rolü yoktu, Özal Kuzey Irak üzerinde bir askeri güç oluşturulmasını ima etmiş ama bununla ilgili bir fikir ortaya atmamıştı. Önce Kuzey Irak'a yerleşen Çekiç Gücün daha sonra İncirlik'e yerleştirilmesi sürecinde Turgut Özal değil Mesut Yılmaz hükümeti rol oynamıştı ancak Özal da buna itiraz etmemişti. Özal'a göre, Çekiç Gücün İncirlik'e yerleşmesi Türkiye'nin çıkarları açısından da faydalıydı. Çekiç Gücün Türkiye'de olması, en başta ABD'nin bölgeye yönelik politikasını etkilemek açısından bir araçtı. Türkiye, bu yolla Kuzey Irak üzerindeki denetim ve kontrolünü de devam ettirebilirdi.²⁷⁵

İncirlik Hava Üssü'nün kullanılması ülke içinde siyasi ve politik karışıklıklara sebep oldu. Tüm Amerikan kaynakları ve Genelkurmay Başkanlığı İncirlik Hava Üssü'nün kullanılmaya başladığını belirtirken Hükümet bunu kabul etmedi.²⁷⁶

Çekiç Güç'ün konuşlandırılmasına karşı olanlar için Özal, “ *Amerika süper güç olmuş, ne diye kavga edelim. Onlarla iyi geçinmenin yollarını aramak lazım.*

²⁷⁴ Baskın Oran, **Kalkık Horoz Çekiç Güç ve Kürt Devleti**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1996, s.98.

²⁷⁵ Gözen, a.g.m, ss.340–341.

²⁷⁶ **Cumhuriyet**, 20 Ocak 1991 s.3.

Irak eninde sonunda bir noktaya gelecektir. O zaman da Çekiç Güç gidecektir.” açıklamasında bulunmuştur.²⁷⁷

Özal’ın aslında Kuzey Irak’a yönelik bu yaklaşımı Türkiye’de bulunan Çekiç Güç sayesinde, Kuzey Irak halkı ile iletişim kurmak ve onların Türkiye’ye olan bağlılıklarını arttıracak ekonomik, ticari, sosyo-kültürel adımlar atmak düşüncesine dayanıyordu. Özal’ın Körfez Savaşına yaklaşımı ile Kuzey Irak sorununa yaklaşımı tam olarak birbirine paraleldi. Yani Çöl Fırtınası operasyonundan hemen sonra gelişen Özal Planı uzun vadede Türkleştirme siyasetini andırmakta olan, kademeli ve geniş bir zamana ihtiyacı olan bir plandı. Ayrıca Özal, yaptığı açıklamalarda bu planın hedefinin sadece Irak’ta konfederasyon kurulması olmadığını, projenin sadece Irak Türkmenleri ile sınırlı bulunmadığını da belirtiyordu.²⁷⁸

Özal için Kuzey Irak sorunun birçok boyutu vardı ve hepsi birbiriyle ilişkiliydi. Türkiye açısından, Kuzey Irak sorunun temelinde Irak’ın parçalanması ve bu parçalardan biri olan Kuzey Irak bölgesinde bir Kürt devletinin kurulması ihtimali ile, kurulacak Kürt devletinin Türkiye’deki Kürtleri de içine alma kaygısı vardı. Ayrıca, İran, Suriye ve Ortadoğu ülkelerinin içinde yer alacağı daha büyük bir savaşın ortaya çıkması tehlikesi, Kürt devletinin kurulmasını destekleyen Batı ülkelerinin bu yolla Türkiye’nin yeniden Sevr sendromunu yaşaması ihtimalleri, Özal’ın Körfez Savaşı ve Kuzey Irak sorununun temelini oluşturdu.

Özal’ın Irak’ın geleceği konusundaki bir diğer kaygısı, Irak’taki yönetim şekli ile ilgiliydi. Özal, Saddam’ın Baas yönetiminin Irak halkından ayrı tutulması gerektiğini belirtmiş ve Saddam yönetimine karşı oldukça sert görüşler ileri sürmüştü.

Savaş sırasında tartışılan başka bir konu da, ikinci cephe tartışması idi. Türkiye’nin Körfez Savaşı’nda Irak’a kuzeyden gireceği söylentileri hızla yayılıyordu. Bu sıralarda Özal, ikinci cephe senaryoları içerisinde savaşa giden yolda Türkiye lehine adımlar atmaya çalıştı. Bu amaçla, Kuzey Irak bölgesine sınır olan

²⁷⁷ **Cumhuriyet**, 16 Aralık 1992, s.3.

²⁷⁸ İzzeti, a.g.e, s.45.

Güneydoğu Anadolu’da askeri hazırlıklar yapıldı, belli bir miktar NATO askeri gücü bölgeye konuşlandırıldı. Özal, ABD ile işbirliği yaparak ileride çıkabilecek sorunları önlemeye çalışıyordu. Yani eğer Türkiye ABD’ye yardım edecekse, savaş sonrasında ABD de bunu unutmamalıydı. Bu da Kuzey Irak’taki Musul ve Kerkük’ün yeniden Türkiye’ye verilmesi idi.²⁷⁹

2.2.5.4 Körfez Savaşı’nda İktidar-Muhalefet İlişkileri

Körfez Savaşı ile beraber sadece dış politika açısından değil, Türk iç politikasında da birçok sorun gündeme geldi. Savaş sırasında kazanan tarafa oynayan iktidardaki Özal ve muhalefet (özellikle Ecevit, Erbakan ve İnönü) arasındaki ilişkilerde tansiyon yükseldi.

Türkiye’nin savaşa katılması her şeyden önce anayasamıza göre, TBMM’nin kararına bağlıydı. Bu sebeple, ANAP iktidarı ile muhalefet arasında bir mücadele ortaya çıktı. Bu şartlar altında, 12 Ağustos’ta Özal, meclisten “savaş açma izni” çıkarmayı başardı. Ancak, bu iznin kullanılma şartı, “Türkiye’ye bir saldırı yapılması hali” idi.²⁸⁰

Özal’ın aktif dış politika anlayışına tepkiler, hükümetten önemli bakanların istifa etmesiyle daha da keskinleşti. Birinci Körfez Harekâtı’nın başlamasından 16 saat sonra TBMM hükümete, yabancı “ülkelere asker gönderme” ve Türkiye’ye “yabancı asker çağırma yetkisi” verdi.²⁸¹ Önce, 11 Ekim 1990 tarihinde Dışişleri Bakanı Ali Bozer istifa etti, arkasından 18 Ekim tarihinde Savunma Bakanı Sefa Giray, Körfez’e asker gönderme fikrine karşı en büyük tepki 3 Aralık 1990 tarihinde Genel Kurmay Başkanı Necip Torumtay’ın istifası oldu.

²⁷⁹ Gözen, a.g.m, ss.330–336.

²⁸⁰ Armaoğlu, a.g.e, s.888.

²⁸¹ **Milliyet**, 17 Ocak 1991

Cumhuriyet Gazetesi 28 Ağustos 1990 günü “Özal konuşursa biz yokuz”²⁸² başlıklı haberini yayınladı, buna göre, “Sosyal Demokrat Halkçı Partisi (SHP) Cumartesi günü açılacak” TBMM’ye Cumhurbaşkanı’nın bir konuşma yapmaya gelmesi durumunda SHP’nin oturumu terk edeceğini yazıyordu.” 2 Eylül tarihli Sabah gazetesinde ise “Özal Meclisten gönderme izni istedi”²⁸³ başlıklı yazısı yayımlandı, bu yazıya göre, Cumhurbaşkanı’nın konuşma yaptığı birleşime SHP ve DYP katılmadı. Cumhurbaşkanı Turgut Özal ise hükümete, Anayasanın 92. maddesinde yer alan savaş ilanı dışındaki haller için yetki kullanma izni vermenizi tavsiye ederim demektedir. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Şevard Nadze NBC televizyonuna Körfeze BM bayrağı altında asker göndermeye hazırlandıklarını söyledi. Bu açıklamadan bir kaç gün sonra İsrail askerlerinin Doğu Kudüs’teki gösteriler sırasında 22 Filistinli arabı öldürmesi Saddam Hüseyin’in İsrail’e büyük tepkisine sebebiyet vermiş, olayı bir katliam olarak değerlendiren Saddam Hüseyin misilleme tehdidinde bulunarak İsrail’in Filistin’i terk etmesi çağrısında bulunmuştur.

Ocak 1991 tarihinde, Cumhurbaşkanı Turgut Özal, TBMM’de bazı ANAP milletvekillerini kabul ederek, parti içi sorunları dinledi ve Körfez savaşı ile ilgili son gelişmeleri anlattı. Cumhurbaşkanı Turgut Özal, savaş sonrasında bölgeyi kontrol altında tutacak güçlere ihtiyaç duyulabileceğini belirterek "Bu güç de Türkiye'dedir" dedi.

Bu dönemde, Washington Post Gazetesi, Cumhurbaşkanı Turgut Özal' ın bir makalesini yayımladı. Özal, "Kaçınılmaz Savaş" başlıklı makalesinde, Körfez bunalımının savaşı zorunlu kıldığını ancak, Ortadoğu’da kalıcı bir barışın sağlanması için çaba harcanması gerektiğini belirtti.²⁸⁴

ANAP grup toplantısında bir konuşma yapan Başbakan Yıldırım Akbulut, Türkiye’deki üslerin kullanıldığını ancak askeri bilgilerin ve askeri hareketin kamuoyuna aktarılmasının uygun olmayacağını söyledi. ABD’nin bile askeri bilgileri

²⁸² Cumhuriyet, 28 Ağustos 1990, s.3.

²⁸³ Sabah, 2 Eylül 1990.

²⁸⁴ Ayın Tarihi, 22 Ocak 1991, s.24.

iletmekten kaçındığını vurgulayan Başbakan Akbulut, şu anda Türkiye'de savaş hali ilanına gerek olmadığını sözlerine ekledi. İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu da toplantıda yaptığı konuşmada, sivil savunma önlemlerine ilişkin bilgiler verdi.

Eski Cumhurbaşkanı Kenan Evren bu dönemde, Körfez savaşına ilişkin bir değerlendirmesinde, Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi kararlarına uyarak Irak'a ambargo uygulamasını yerinde bir davranış olarak gördüğünü belirtti. Evren, Türkiye ile ABD arasındaki anlaşmalar konusunda titizlik gösterilmesi gerektiğine değinerek, *"Böyle anlaşmalar yapılmışsa, bunlara belgelerle güvenlik kazandırılmalıdır"* dedi.

SHP Genel Başkanı Erdal İnönü ise, partisinin grup toplantısında yaptığı konuşmada, Türkiye'nin kendi kaderine hakim olamadığını söyledi. İnönü, yurttaşların Körfez'deki gelişmeleri yabancı ajanslardan izlemek zorunda bırakıldığını, üstelik bu ajanslarla hükümetin verdiği bilgilerin birbirini tutmadığını belirtti. SHP Genel Başkanı Erdal İnönü, İngiliz BBC televizyonuna da Körfez krizi ilgili bir demeç verdi.²⁸⁵ Ayrıca İnönü, Özal'ı *"Kişisel reklamı ile devletin itibarını birbirine karıştırdı"* gerekçesiyle suçladı.²⁸⁶

TBMM Genel Kurulu'nda, gündem dışı konuşmalarla Körfez savaşı tartışıldı. HEP Genel Başkanı ve Bursa milletvekili Fehmi Işıklar, savaşta emperyalist güçler dışında hiç kimsenin çıkarı olmadığını belirtirken, ANAP adına konuşan Sivas milletvekili Mükerrer Taşcıoğlu, muhalefetin Körfez savaşı ile ilgili tutumunu eleştirdi. Hükümet adına bir konuşma yaparak eleştirileri yanıtlayan Dışişleri Bakanı Ahmet Kurtcebe Alptemoçin, Türkiye'nin bölgeye asker göndermediğini, topraklarında da savaş olmadığını belirterek, halkın paniğe kapılmasına yol açacak konuşmaların yarar getirmeyeceğini söyledi.

SHP Hakkari milletvekili Cumhur Keskin, TBMM Başkanlığı'na Başbakan Yıldırım Akbulut tarafından yanıtlanması istemiyle verdiği soru önergesinde, savaş sonrasında Ortadoğu'da yeni düzenlemelere gidilip gidilemeyeceği ve bu konuda

²⁸⁵ **Ayın Tarihi**, 22 Ocak 1991, s.25.

²⁸⁶ **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1990, s.3.

Türkiye ile başka ülkeler arasında bir anlaşma olup olmadığına açıklama getirilmesini istedi.

DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel partisinin TBMM grup toplantısında, Körfez savaşı ile ilgili son gelişmeleri değerlendirerek, Türkiye'deki üslerden kalkan uçakların Irak'ı bombalamasından duyduğu endişeleri dile getirdi.²⁸⁷

Demirel'e göre, “ *Türkiye, Irak'ın komşusudur. Arap dünyası ile geçmişi vardır. Onunla manevi bağları vardır. Tabi ki Türkiye'nin Kuveyt'in böylece işgalini kabul etmesi söz konusu olamaz. Tabii ki, Türkiye'nin BM'nin ekonomik ambargo kararına uymaması da söz konusu olamaz. Sayın Özal'ın bu krizde takındığı tavır, Ortadoğu'da Türkiye'nin oynayabileceği rolün elinden alınmasına sebep olmuştur. Türkiye savaş davulları çalanların arasına girip ne yapıyorsunuz deme imkanını kaybetmiştir. Türkiye'de halk ülkenin savaşa sürüklenmesine razı değildir. Biz de değiliz. Bir ay evvel kimsenin aklından geçmeyen bir savaş tehlikesi gelip yakınımıza oturmuşsa, hemen paçaları sıvayıp onun içine dalmanın bir gereği yoktur. Türkiye kendi menfaatlerini düşünecektir. Her ülke gibi, taahhütlerine uymak gayet tabii ki Türkiye'nin menfaati gereğidir. Ancak üstüne farz olmayanı taahhüt saymaksa, işgüzarlık olur. Ne olacağımız meçhulken, varımızı yoğumuzu onun uğruna sarf etmek, maceradır. Türkiye, zaten meşru olmayan hiçbir menfaatin de peşinde değildir.*”²⁸⁸

Demirel ayrıca, Özal'ın hükümete yurt dışına asker gönderilmesi konusunda eleştirilerde bulunmuştur, Demirel'e göre, “ *yetkiyi hükümete istemesi aslında bir örtüdür. O yetkiyi Özal'ın kendisi kullanacaktır. Çünkü verdiği sözler vardır*” demiştir.²⁸⁹

Hem Körfez Savaşı'nda sergilenen tutuma hem de huzur operasyonu yönetiminin yenilenmesine karşı mücadelenin başını çekenler görünüşte siyasi spektrumda karşıt taraflarda yer alan iki partiydi. Bülent Ecevit'in başında olduğu

²⁸⁷ **Ayın Tarihi**, 22 Ocak 1991, ss.25-28.

²⁸⁸ **Cumhuriyet**, 3 Eylül 1990, s.3.

²⁸⁹ **Cumhuriyet**, 4 Eylül 1990, s.3.

merkez-sol milliyetçi çizgideki DSP ve İslamcı lider Necmettin Erbakan'ın başında olduğu Refah Partisi. Her ikisi de geleneksel olarak Amerikan karşıtı politikaları desteklemekteydiler. Henri Barkey'e göre, Ecevit'in, ABD'nin Irak politikasına karşı olmasının temelinde yatan esas neden, Kürt milliyetçi taleplerinin Irak'ta olduğu gibi Türkiye'de de ortaya çıkmasından korkmasıdır. Ecevit, her zaman Kürt meselesini etnik bir meseleden ziyade ekonomik bir mesele olarak değerlendirmişti.

Erbakan ve Refah Partisi'nin itirazları ise daha şiddetli idi. Onlara göre, Huzur Operasyonu bir işgal gücü idi. Erbakan, Huzur Operasyonu'nun PKK'yı desteklediğini, Ermenistan'ın nükleer güç fabrikalarına teçhizat gönderdiğini ve ABD'nin dayatması nedeniyle halkın, parlamentonun ve ordunun ortak direnişe rağmen, ayakta kaldığını iddia etmekteydi.²⁹⁰ Özal'ın asker gönderme talebini Erbakan “ Harp Kışkırtmacılığı” şeklinde yorumlamıştır.²⁹¹

Savaşın sonunda Özal'a yapılan eleştirilerin arkası kesilmemiştir. Özellikle yazılarında Özal'ı eleştiren Uğur Mumcu, “*Cumhurbaşkanı TBMM'yi, TBMM Başkanını, Hükümeti ve ana muhalefet partisini dışlayarak Türk milletinin birliğini*” Talabani ve Barzani ile birlikte ABD damgalı Yeni Dünya Düzeni ve serbest Pazar ekonomisine uygun olarak, “*mili birlik ve beraberlik ruhu içinde işte böyle temsil ediyor ve devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını da işte böyle gözetiyor*” şeklinde açıkladı.²⁹²

2.2.5.5 Körfez Savaşı'nın Sonuçları

1991 Körfez Savaşı'nda, Irak ve diğer Ortadoğu ülkelerinin sınırlarında ve rejimlerinde herhangi bir değişiklik gerçekleşmemiştir. Savaşın gelişiminde belirleyici olan etmen, ABD'nin Saddam Hüseyin'e verdiği mesajın aksine hareket ederek savaşta taraf olarak yer alması olmuştur. Irak'ın, petrol fiyatlarının yükselmesinden ve işgal ettiği Kuveyt'in doğal kaynaklarından faydalanarak dış borcunu kapatma ve mali durumunu düzeltme senaryosu gerçekleşmemiştir.

²⁹⁰ Barkey, a.g.m, ss.36-37.

²⁹¹ *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1990, s.3.

²⁹² *Cumhuriyet*, 4-5 Eylül 1992, s.17.

Kuveyt topraklarında Saddam Hüseyin'in işgal ettiği petrol kaynakları ile Irak'ın kaynakları birleştirildiğinde, dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %25'ine denk gelen bir miktara ulaşılmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal ederek Ortadoğu'nun en önemli bölgesel gücü olmayı hedeflediği anlaşılmaktadır. Bu şekilde Irak'ın gerek Arap Devletleri gerekse İsrail ile ilişkilerinde bölge dengelerini değiştirebilecek düzeyde etkinlik sağlaması olasılığı, koalisyon güçleri tarafından dikkate alınmıştır. Savaş sonunda Kuveyt ile ABD, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında olası Irak saldırısına karşı savunma amaçlı antlaşmalar imzalanmıştır. Bununla birlikte, Mısır ve Suriye, Kuveyt'in askeri savunmasını üstlenmiştir. 1991 Körfez Savaşı'nda savaşın maliyetini büyük ölçüde Suudi Arabistan, Kuveyt, Almanya ve Japonya gibi ülkeler karşılamıştır. ABD ise, savaş ekonomisinin iç piyasada yarattığı canlanmadan fayda sağlamıştır. Diğer taraftan, ABD'nin muhtemel siyasi rakipleri savaş harcamalarının kendi ekonomilerine getirdiği ek yük nedeniyle, ABD politikalarına dolaylı yoldan bağımlı hale getirilmiştir. Irak'ın başta ulaştırma ve iletişim alanlarında olmak üzere altyapısı büyük ölçüde çökmüştür. Irak'ın savaşta 200 milyar dolarlık bir kaybı olan Irak'ın ordusunun 2/3'ü yok edilirken, 200.000'den fazla Iraklı asker de esir alınmıştır. Arap devletleri artık büyük bir aktörün müttefikliğine doğrudan bel bağlanmayacağı çıkarımını yapmıştır. Savaştan sonra Irak'a uygulanan uluslararası yaptırımlar sonucu UNICEF'in kayıtlarına göre 500.000'i beş yaşın altında çocuklardan oluşan 1,4 milyon Iraklı ölmüştür. Kuveyt'te yedi ay süren Irak işgali maddi ve manevi kayba yol açmıştır. Kuveyt'in savaşta maddi kaybı 60 milyar dolar olmuştur.

Koalisyon güçlerinin bombardımanı neticesinde denize dökülen petrol, yanmaya başlayan petrol kuyuları, zehirli gaz üretim ve saklama yerlerindeki patlamalar ağır çevre sorunlarına yol açmıştır. Bu çevresel sorunlar, Kuveyt'in yanı sıra Suudi Arabistan'ı da etkilemiştir.

Savaş sonrasında Irak toprakları üç idari bölüme ayrılmıştır. Bunlar, Saddam Hüseyin'in doğrudan kontrolünde bulunan 36. ve 38. paraleller arasındaki merkezi alan, bunun kuzeyinde yer alan Kürt özerk bölgesi ve güneyinde yer alan merkezi otoritenin etkisiz kaldığı topraklar olarak belirlenmiştir. Nisan 1991'de Irak'ın,

Kuveyt'in savaş zararlarını ödemeyi, kimyasal ve biyolojik silahlarını imha etmeyi taahhüt etmesi sonucu ateşkes imzalanmıştır. Savaştan sonraki yıllarda BM gözlemcileri, Saddam Hüseyin'in alınan kararları yerine getirmesi için çeşitli denetimler yapmıştır.²⁹³

2.2.5.6 Körfez Savaşı Sonrası Türkiye-Irak İlişkileri

Körfez Savaşı'ndan sonra, Phebe Marr, “ *Türkiye'nin jeostratejik ve ekonomik çıkarlarının, Saddam başta olsa bile, ilişkilerin kademeli olarak yeniden normalleşmesini sağlayacağını göstermektedir. Saddam'ın yerine, yeni bir yönetim gelmesi durumunda ise bu süreç, daha da hızlanacaktır.* ” diye yazmıştı.²⁹⁴

Türkiye'nin Körfez Savaşı'nın ardından Irak politikası şu şekilde sıralanabilir; ABD ile ilişkiler, Irak'ın toprak bütünlüğü ve Kuzey Irak'ta Kürt varlığının kurumsallaştırılması, PKK ile sürdürölen mücadele ve PKK'nın kuzeydeki varlığı, Devam eden ambargonun Türkiye'ye ekonomik maliyeti.²⁹⁵

Körfez Savaşı sonrasında, Çekiç Gücün Kuzey Irak'ta gösterdiği faaliyetler sonucunda yaşama imkanı bulan ve bunu iyi değerlendiren Iraklı Kürt liderler, bölgedeki otorite boşluğundan yararlanan Kürt örgütlerinin başında olan PKK terör örgütü de, KDP ve KYB kadar yer almıştı.

PKK terör örgütü, Körfez Krizinden en avantajlı çıkan örgüt olmuştu. Osman Öcalan'ın, 8 Haziran 1991 tarihinde kurduğu PAK güdümünde hareket ediyordu. PKK, bu parti aracılığıyla Saddam Hüseyin yönetimiyle iletişimi sağlıyordu. Saddam yönetimi, PKK'yı destekleyerek hem Körfez Krizinde Irak'a karşı hareket eden Türkiye'yi cezalandırmış hem de PKK'nın güçlenmesi yoluyla, KPD ve KYP arasına PKK'yı yerleştirerek bölgedeki Kürtleri üçe ayırmış olacaktı. Saddam'a göre, güçlü bir PKK bölgede yerleşmek isteyecek, buna KDP ve KYB izin vermeyecek, Kürt

²⁹³ Dilek Özcan, **1991 Körfez Savaşı Dönemi İsrail ve İran'ın Dış Politikaları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, ss.16-17.

²⁹⁴ Phebe Marr, “ Turkey and Iraq”, **Reluctant Neighbor: Turkey's Role in the Middle East**, ed. Henri Barkey, United States Institute of Peace, Washington DC, 1996, içinde, s. 67.

²⁹⁵ Barkey, a.g.m, s.35.

gruplar kendi aralarında anlaşamayacaklar ve bölgede otorite oluşmayacak, Irak hükümeti de bu durumdan faydalanacaktı.

Kuzey Irak'taki otorite boşluğundan yaralanan PKK, Türkiye sınırından 10–15 km. güneye kadar olan bölgedeki Saddam yönetimi tarafından daha önce zorla boşaltılan köylere ait bölgelerde, bir karşıt yerel güç olmamasından da yararlanarak çeşitli kamplar kurmuştu.

PKK'nın Kuzey Irak'taki faaliyetleri bu şekilde devam ederken, Türkiye bölgedeki diğer Kürt gruplarla (KDP ve KYB) ilişkilerini üst düzeye çıkarmak zorunda kalmıştı.²⁹⁶

Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması için çaba sarf ederken, Kürt liderlerden Talabani'nin ABD'yi ziyaret ederek bağımsız bir Kürt devleti için destek araması ve bazı ABD'li yetkililer ile görüşmesi üzerinde Türkiye, Kuzey Irak'taki gelişmeleri kontrol altında tutmak için harekete geçmişti. 20 Şubat 1991 tarihinde Barzani ve Talabani'ye mesaj gönderen Cumhurbaşkanı Özal, Körfez Krizinde olduğu gibi bu konuda da hükümetten onay almadan yine kendi politikalarını uygulamak istiyordu. İlk resmi görüşme, 8 Mart 1991 tarihinde, KDP' nin bir temsilcisi, KYB lideri Talabani ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Tugay Özçeri arasında Ankara'da yapıldı. Talabani ile yaptığı görüşmeyi 11 Mart tarihinde açıklayan Özal, “ *Yanlış mı olur onlarla konuşmamız? Kuzey Irak'ta olan her şey bizi çok daha yakından ilgilendiriyor. Dost olmamız lazım. Biz onlara düşman olursak başkaları bizim aleyhimize kullanırlar.*” demiştir.²⁹⁷

Mart ayında Irak ordusunun ayaklanan Kürtlere karşı yaptığı operasyon sonucunda, yarım milyon Kuzey Iraklının Türkiye'ye sığınması ve sonucunda BM'in araya girerek yaptırımlar uygulamasıyla Kuzey Irak'ı boşaltmak zorunda kalan Irak yönetimi, sınır bölgesini bölgenin yerli unsuru olan KDP' ye bırakmak yerine, dışarıdan gelen ve gözü Irak topraklarında olmayan PKK'nın bölgeye yerleşmesine izin vermişti. Türkiye'nin PKK sorununa çözüm bulmak isteyen Özal, 14 Haziran

²⁹⁶ Silileli, a.g.e, ss.192–194.

²⁹⁷ **Cumhuriyet**, 12 Mart 1991, s.1.

1991 tarihinde Ankara’da Talabani ile görüştü.²⁹⁸ Bu görüşmenin ardından, Celal Talabani’nin “ *Biz yalnız Özal’ı tanırız. Bizim için Mesut Yılmaz’ın değil, Özal’ın söyledikleri önemlidir*” sözleri basına yansıdı.²⁹⁹

19 Mayıs 1992 tarihinde yapılan seçimlerde Barzani’nin KDP’si %44,58, Talabani ve KYB ise %44,33 oy aldı.³⁰⁰

Kuzey Irak seçimlerinden sonra, 9 Haziran 1992 tarihinde Türkiye’ye gelen Talabani, Özal ile tekrar görüştü. Türkiye, kendi iradesi dışında gerçekleşen seçim sürecinin dışında kalmamak, Talabani ve Barzani ise, Türkiye’nin Federe devlet ilanına karşı çıkmasını engellemek ve bu konuda Ankara’nın desteğini almak istiyordu.³⁰¹

1992 yılında Kürtçe televizyon tartışması gündemi meşgul etmiştir. Bu sorun karşısında Özal, GAP televizyonunda, “*Kürtçe yayınlara izin verilmesinin anayasaya aykırı bir yön içermediğini, anayasa da buna engel açık bir hüküm bulunmadığını belirtmiş, bu yayınlar sayesinde Kürt kökenli vatandaşların azınlık olmadıklarını aksine milletin ayrılmaz bir parçası olduğunu*” açıklamıştır.³⁰²

1993 yılında, Irak’ın Ankara Büyükelçisi Mijwel El Tıkriti, Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin’i ziyaret ederek, Bağdat yönetiminin bölgedeki gerginlikle ilgili olarak destek isteyen mesajını ilettili. Tıkriti, görüşmeden sonra yaptığı açıklamada, bir saldırı durumunda Irak’ın bağımsızlığını ve egemenliğini sağlamak için direnmeye hazır olduklarını söyleyerek, Türkiye’den ülkesinin maruz kaldığı saldırgan tutuma karşı dayanma göstermesini ve bu tutumunu kınamamasını talep ettiğini belirtti.³⁰³

²⁹⁸ Laçınok, a.g.m, s.605.

²⁹⁹ **Cumhuriyet**, 2 Eylül 1991, s.3.

³⁰⁰ Tuncay Özkan, **CIA Kürtleri, Kürt Devletinin Gizli Tarihi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s.96.

³⁰¹ Silileli, a.g.e, s.198.

³⁰² **Milliyet**, 22 Nisan 1992, s.3.

³⁰³ **Ayın Tarihi**, 9 Ocak 1993, s.7.

Mart 1993 tarihinde PKK'nın ateşkes ilanı ile başlayan dönemde, Özal'ın çözüm arayışları da hızlandı. Özal'ın PKK'ya af formülü olarak adlandırılan önerileri şu şekildedir: Oluşturulacak tarafsız bir birim dağdan inen PKK'lıların yazılı itiraflarını alacak, eylemlere katılmayanlar silahlarını bırakarak normal hayata dönecek, eylemlere katılanlar ise seçme ve seçilme dahil her türlü vatandaşlık hakkından faydalanacaktı.

Sonuç olarak, Körfez Krizi ile beraber Özal, dış politikanın oluşum sürecinde aktif rol üstlendi. Bu dönemki Türk dış politikası, Özal ve onun etkisi altında olan Anavatan Partisinin yönlendirmesine açık bir durumdaydı. Türkiye'nin savaş politikasının oluşumunda rol oynayan etkenlerden biri de Özal'ın dış politika vizyonu ve bu vizyonun uygulanmasında destek veren bir iç politika mekanizmasının bulunmasıydı. Özal'ın bir yandan ABD yanlısı diğer yandan da zengin Arap ve Müslüman ülkelere sempati ile yaklaşan bir dış politika anlayışına sahip olması, onun ABD ile beraber Irak'a karşı tutum sergileyeceğinin işaretiydi. Ayrıca, Irak'ın Kuveyt'i işgali dünyada o döneme kadar görülmemiş bir koalisyon oluşturdu. Türkiye'nin bunun dışında kalma şansı yoktu. Emin Gürses bu konuda, "Soğuk savaş yeni bitmiş, Türkiye'de henüz ABD merkezli sistemdeki yerini sorgulayacak bir süreç yok. Bu süreçte ABD'nin bölgesel operasyonunda Ankara'nın tam Washington'un yanında yer alıp süreçten karlı çıkmak olmuş. Özal bunun için yoğun çaba sarf etmiş fakat engelleri aşmakta başarılı olamamıştır. Sonradan yaşanan süreç Türkiye'nin ABD yanlısı politikalara yeşil ışık yakan yönetimlere teslimiyle ABD'nin özellikle Kuzey Irak konusundaki isteklerine uygun politikalar izlendi" demektedir.

Türkiye'nin Körfez Savaşı politikasının güvenlik, ekonomik ve siyasi açıdan üç önemli sonucu vardır. İlk olarak Körfez Savaşı nedeniyle büyük ekonomik sıkıntılara maruz kalmıştır. Irak'a karşı uygulanan ambargo sonucunda, Türkiye'nin Irak ile olan bütün ticareti durdu. Petrol boru hatlarının kapatılması sonucu hem boru hatlarının çalışmasından elde edilen ücret ortadan kalkmış, hem de Türkiye önemli bir petrol kaynağından mahrum kaldı. Irak'ta çalışan çok sayıda işadımı ve müteahhit ve işçiler işlerini bırakmak zorunda kaldılar. Türkiye'nin kayıplarını

karşılması amacıyla Körfez Koalisyonun zengin Arap ülkeleri tarafından Türkiye'ye bir miktar dış yardım verilmiş ancak bu Türkiye için yeterli olmamıştı.

İkinci olarak Kuzey Irak sorunu ortaya çıktı. Kuzey Irak sorunu, Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden bir duruma dönüştü. PKK terörü sorunu, Kuzey Irak'ta düzenlenen askeri operasyonlar ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde terörle mücadele için yapılan askeri faaliyetler ve bundan dolayı Batılı ülkelerle çıkan krizler Türkiye'nin Körfez Savaşı politikasının sonucunda ortaya çıkmıştır. Emin Gürses'e göre de; *“Türkiye'nin Irak politikası daha ziyade Kuzey Irak'taki gelişmelere odaklanmıştır. Amacı ABD işgalinden sonra Kuzey Irak'ta ABD kontrolünde bir bölgesel operasyon merkezi olarak düzenlemeye çalışılan Kürdistan bölgesinin Türkiye'ye olası etkileriyle ilgilidir. Ankara, bunun Türkiye'ye zarar vereceğini düşünerek engelleme yoluna gitmişti. Fakat yeni süreç Ankara'nın tavır değiştirmekte olduğunu göstermektedir. Ankara'nın bu bölgedeki Türkmenleri bir denge unsuru olarak öne çıkarmaya çalışması çabaları sürmektedir.”*³⁰⁴

Üçüncü olarak da savaş sonrası Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerinde iyileşme beklenirken tam tersi olmuştur. Türkiye'nin Kuzey Irak'ta PKK terörüne karşı yaptığı askeri operasyonlar, zaman zaman Batı tarafından eleştirilmiş ve Türkiye'ye ekonomik ambargo uygulanmıştır.³⁰⁵

Özal'ın ardından Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanlığı döneminde de Irak ve Ortadoğu ile ilişkiler önemli oldu. Demirel'in 1 Eylül 1994 meclis açılışında yaptığı konuşma da bunun örneklerinden biridir. Demirel, “Ortadoğu barış sürecinde meydana gelen olumlu gelişmeleri büyük memnuniyetle izliyoruz. Yarım asra yaklaşan bir süre devam eden Ortadoğu ihtilafının, nihayet barışçı yollardan giderilebileceği gibi bir fırsat ortaya çıkmıştır. Türkiye, bu süreci başından beri aktif şekilde desteklemiştir. Geleneksel iyi ilişkiler sürdürdüğümüz bölge ülkelerinin hepsiyle -bunlara İsrail de dahildir- yaptığımız istişarelerde de bu ülkelerin barışa yönelik tutumlarına daima destek vermekte, tüm ülkeleri bu sürece katkıda bulunmaya teşvik etmekteyiz. Ortadoğu barış sürecini desteklemeye, kırk altı yıllık

³⁰⁴ Prof. Dr. Emin Gürses ile 8 Şubat 2008 tarihinde yapılan görüşme sonucunda hazırlanmıştır.

³⁰⁵ Gözen, a.g.e, ss.382–384.

ihtilafın sona ermesi ve bölgede barışın tesisi için elimizden gelen her türlü katkıyı sağlamaya devam etmeliyiz. Barış görüşmelerinde Ürdün-İsrail kanadında meydana gelen gelişmeleri de memnuniyetle karşıladık. Temennimiz, aynı olumlu sonuçların İsrail-Suriye ve İsrail-Lübnan kanatlarında da alınmasıdır. Ortadoğu barış sürecinin başarıya ulaşması halinde, bölgede imar, inşa ve kalkınma hareketleri bakımından Türkiye'nin çok önemli katkıları olacaktır. Komşumuz Irak'ın, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin kararlarının gereklerini yerine getirmesini, uluslararası toplumla yeniden bütünleşmesini ve dost Irak halkının çektiği sıkıntıların son bulmasını içtenlikle arzu ediyoruz. Türkiye, Irak'a uygulanan ambargo nedeniyle büyük ekonomik zararlara uğramıştır. Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının durumu bu zararların bariz bir örneğidir. Boru hattının, daha bir süre boşaltılmadan bekletilmesi çürümesine sebep olacaktır. Böylesine önemli bir yatırımın kaderine terk edilmesine Türkiye razı değildir. Onun için, önümüzdeki günlerde boru hattının boşaltılmasıyla ilgili müzakerelerin, muamelelerin tamamlanmasını beklemekteyim. Öte yandan, Körfez Savaşı sonrasında, Kürt, Türkmen ve Arap halkların Kuzey Irak'ta maruz kaldıkları zulme Türkiye'nin hiçbir zaman bigâne kalması söz konusu olamazdı. Bugün de, bu kardeşlerimizin selameti için uğraşmaya devam ediyoruz. Kuzey Irak'ta meydana gelen, ülkemize de, teröre kaynaklık ederek zarar veren yönetim boşluğunun ne gibi bir seyir alacağını dikkatle izliyor, yeni istikrarsızlıklara sebebiyet vermemesi için gerekli uyarılarda bulunuyoruz.”³⁰⁶ açıklamasında bulundu.

2.3 TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİ

Asya Kıtasının batısında bulunan Suriye, kuzeyden Türkiye, doğudan Irak, güneyden Ürdün, güneybatıdan Filistin ve batıdan Akdeniz ile çevrilidir.³⁰⁷

Suriye'nin coğrafi açıdan oldukça stratejik bir konumda bulunmasının nedenlerine bakıldığında, ilk olarak mihver bir coğrafi konuma sahip olması yani kuzeyden güneye Türkiye ve petrolce zengin Arap yarımadası arasındaki başlıca bağlantıyı oluşturması ve doğudan batıya ise Irak ile Mısır arasındaki doğal koridoru

³⁰⁶ TBMM Tutanakları, 19. Dönem, 1. Birleşim, 1 Eylül 1994.

³⁰⁷ Kırkık, a.g.e, s.8.

meydana getirmesidir. İkinci olarak da, Suriye Arap ve İslam Dünyasında, dini, kültürel ve entelektüel bir merkez ve politik fikir ve akımların kaynağıdır.³⁰⁸

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, büyük bölümü Osmanlı İmparatorluğu toprakları içinde olan Ortadoğu, savaşın sonunda İngiltere ve Fransa tarafından paylaşılmış ve Lübnan'ı da içine alan Suriye, Fransa'nın işgali ve manda yönetimi altında bir devlet olarak kurulmuştu.³⁰⁹

İkinci Dünya Savaşının başında, Suriye Almanya'ya teslim olan Vichy Hükümetinin denetimine geçti ancak 1941 yılında ortak bir hareket düzenleyen İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin ortak bir hareketi sonrasında, Suriye'nin bağımsızlığı ilan edildi.³¹⁰

Bağımsızlığını kazanmasıyla beraber, istikrarsızlığın hakim olduğu Suriye'de 1970 yılında Hafız Esad'ın iktidara gelmesiyle birlikte ülkede göreceli bir istikrar gerçekleşti.³¹¹

Hafız Esad ile birlikte Suriye'nin dış politikasının ideolojik temeli, Arap milliyetçiliği üzerine kuruldu. Hafız Esad'ın ölümünün ardından yerine geçen oğlu Beşşar Esad ile birlikte Suriye tarihinde yeni bir dönem başladı. Beşşar Esad, Soğuk Savaş dönemi politikalarını devam ettirmedi. Esad, babasının dış politikasının devamı olarak ağırlığı Golan tepeleri ve Lübnan ile olan ilişkilere verdi. Soğuk Savaş dönemi yöneticisi olan Hafız Esad ülkede baskıya dayalı bir rejim kurmuş ve şahin politikalar uygulamıştı, yerine geçen Beşşar Esad ise ılımlı politikalara daha yakındı.³¹²

Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasıyla başlayan Türkiye-Suriye ilişkilerine bakıldığında, Hatay sorunu, Suriye Türkleri sorunu, su sorunu ve terör sorunu göze

³⁰⁸ Ömer Faruk Abdullah, **Suriye Dosyası**, Akabe Yayınları, İstanbul, 1985, s.22. Ayrıca bkz; Erciyes, a.g.e, s.36.

³⁰⁹ Pehlivanoglu, a.g.e, s.88.

³¹⁰ Abdullah, a.g.e, s.49.

³¹¹ Oytun Orhan, "Suriye Arap Cumhuriyeti", **Stratejik Öngörü**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2006, s.7.

³¹² Erciyes, a.g.e, ss.46–55.

çarpar. Milli Mücadele döneminde Misak-ı Milli sınırları içinde kalan Hatay, 1939 yılında Türkiye'ye katılmış ve Hatay sorunu bu şekilde hallolmuştu.

Suriye Türkleri sorunu ise geçmişten günümüze devam eden bir sorundur. Günümüzde bölgede yaklaşık 500.000 ile 1.500.000 civarında Türk olduğu tahmin edilir. Yıllarca Suriyeli yönetimler tarafından tehdit olarak algılanan Suriyeli Türklere sistemli bir asimilasyon politikası uygulanmaktadır.³¹³

Türkiye açısından Suriye ilişkileri her zaman yürütülmesi en zor ilişkilerden biri oldu. Hatay ve su sorunu politikasında istediğini alamayan Suriye, 1980'ler süresince, Türkiye'nin Güneydoğusunun PKK çatışmaları sebebiyle hem mali açıdan hem de siyasi olarak zor durumda kalmasını sağladı. 1980'ler boyunca Türkiye, Kürt nüfusun çoğunlukta bulunduğu üç sınır komşusu ile sorunlar yaşadı. Bunlar, İran, Irak ve Suriye'dir. Ama bu devletler arasında 1980'ler ve 1990'larda Türkiye'yi uğraştırmış olan, PKK'ya en çok destek olan, hatta PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yıllarca Şam'da oturmasına izin veren Suriye'dir.³¹⁴

1986 yılında Suriye'nin Akdeniz Oyunları sebebiyle hazırlattığı haritada Hatay'ı kendi sınırları içinde göstermesine Özal, “ Güçleri varsa gelsinler alsınlar, görelim” şeklinde tepki gösterdi.³¹⁵

Suriye, PKK lideri Abdullah Öcalan'a barınak sağlayarak destek vermiş ve ayrıca Suriye işgali altındaki Lübnan'da lojistik ve eğitim desteği sağlamıştı.³¹⁶ Özellikle Körfez Savaşı'nın en önemli sonuçlarından biri, Suriye ile yakından ilgiliydi. Suriye savaşın ardından hem uluslararası hem bölgesel arenada konumunu sağlamlaştırdı. Bu savaşta Suriye, ABD'nin başını çektiği Batı-Arap koalisyonu

³¹³ Erciyes, a.g.e, s.61.

³¹⁴ Halit Çağrı Seçilir, **Soğuk Savaş Dönemi ve 1990-2001 Döneminde Türkiye-Ortadoğu İlişkilerine ABD Etkisi**, Kadir Has Üniversitesi, S.B.E.,Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004, s.99.

³¹⁵ **Hürriyet**, 19 Kasım 1986, s.2.

³¹⁶ Hale, a.g.e, s.181.

içinde yer aldı. Irak’a karşı kurulan ittifak için çok önemli olan bu destek, 1987-88 yıllarında Suriye dış politikasında yaşanan stratejik değişimin bir sonucuydu.³¹⁷

2.3.1 Suriye’nin Suya Karşı Terör Politikası

Türkiye ve Suriye arasındaki sorunların en önemlisi su sorunu ve Suriye’nin su sorununa karşılık terör kartını kullanarak çıkardığı terör sorunudur. Ortadoğu Bölgesinin dışında kalan ülkeler açısından petrol nasıl vazgeçilmez bir kaynaksa, bölge ülkeleri açısından da su o kadar büyük önem taşır.³¹⁸

Fırat, Dicle ve Asi nehirlerinin su kapasitesi, iki ülkenin talep ettiği oran arasındaki fark ve suyun paylaşımı konusundaki fikir ayrılığı iki ülke arasında, sınır aşan suların paylaşımındaki anlaşmazlığı yaratmaktadır. Fırat ve Dicle sularının paylaşımı konusunda yaşanan anlaşmazlık, Türkiye’yi 1960’lı yıllardan itibaren Suriye tarafından uygulanan suya karşı terör politikası ile karşı karşıya bıraktı.³¹⁹

Türkiye’nin Keban ve Karakaya barajlarının yapımıyla başlattığı Güneydoğu Anadolu kaynaklarını kullanarak, bölge kalkınmasını hedefleyen faaliyetleri soruna yeni bir boyut getirdi. 1980 yılında hayata geçirilen GAP özellikle Suriye ile olan sorunları zirveye çıkardı. Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde yapılacak 22 baraj, 19 hidroelektrik santral, iki büyük sulama kanalı yapımını öngören projenin tamamlanmasıyla 1,7 milyon hektar arazinin sulaması ve yılda 27 milyar kilovat elektrik enerjisinin üretimini sağlayacaktı. GAP, bölge kalkınmasına da büyük imkanlar sunan geniş bir proje olup sadece tarımsal sulama ve enerji değil pek çok sosyal gelişmeyi de içeren bir projedir.³²⁰

1964 yılında başlayan ve 1965 yılında da devam eden Keban Barajı finansman temini çalışmalarında Suriye, barajın doldurulması sırasında mansıba bırakılacak su miktarı konusunda garanti istedi ve finansman teminini önlemek için

³¹⁷ Oytun Orhan, “ Ortadoğu’nun Düşman Kardeşleri Suriye ve Irak”, **Avrasya Dosyası**, c.6, s.3, Sonbahar 2000, s.192.

³¹⁸ Robins, a.g.e, s.87.

³¹⁹ Pehlivanoglu, a.g.e, s.133.

³²⁰ Tomanbay, a.g.e, s.143.

uluslararası düzeyde girişim ve baskılarda bulundu. Suriye'nin sürdürdüğü baskılar sonuç verdi ve finansman görüşmelerinde ilgili kuruluşlar, Türkiye'ye kredi vermek için Suriye ile anlaşılması gerektiğini belirttiler. Sonuç olarak Türkiye, Keban Barajı rezervuarının ilk dolduruluşu sırasında, Keban'dan mansıba 350 metreküp/saniye su bırakılması taahhüdünde bulundu. Aynı durum, Karakaya Barajı finansman çalışmaları sırasında da ortaya çıktı ve Türkiye'nin Suriye'ye tek taraflı garanti vermesi konusunda anlaşma sağlandı.

Ayrıca 1965 yılında Irak'ın Türkiye ve Suriye ile ortak bir toplantı teklifine Türkiye, bu toplantıda yalnız Fırat ve Dicle nehri sularının değil, üç ülkeyi ilgilendiren tüm akarsuların ve Lübnan ve Suriye topraklarını aşarak Hatay vilayetinden denize dökülen Asi nehri sularının tabi olacağı rejimin de görüşülmesi gerekeceği önerisiyle ortaya çıkınca bu toplantı bir türlü yapılamadı. Suriye, bu dönemde Türkiye'yi politik bir koz olarak barajlar sayesinde suyu kesip, Ortadoğu'da hakimiyet kurmaya çalışmakla suçladı.³²¹

1966 tarihli Ankara Anlaşmasında, Keban barajında su tutulmaya başlamasıyla mansap ülkelerine önce 350 daha sonra 450 milyar metreküp/saniye su bırakılması hükme bağlandı.

GAP'ın başlamasıyla zirveye ulaşan gerginliğin temelinde Suriye'nin ihtiyacından fazla su talebi ve bunu garantiye alma çabası vardı. Fırat nehrinin toplam debisine sadece %11 oranında katkıda bulunan Suriye, bu nehrin sularının 11,50 milyar metreküp/saniye kısmını talep etmekte, debinin %88,7'si kendi topraklarında oluşan Türkiye ise toplam debinin 18,42 milyar metreküp/saniye yıllık kısmını kullanmak istemekteydi. Dicle'nin toplam debisine %51,9 oranında katkısı bulunan Türkiye 6,87 milyar metreküp/saniye yıllık kısmını, nehrin debisine hiçbir katkısı bulunmayan Suriye ise 2,6 milyar metreküp/saniye kısmını kullanmak istemekteydi.³²²

³²¹ Öz, a.g.t, s.67.

³²² Durmazuçar, a.g.e, s.118. Ayrıca bkz; Mustafa Uçak, **Türkiye'nin Sınır aşan suları ve Ortadoğu Su Sorununun, Bölgedeki Uluslararası Politikasını Belirleyen Bir Faktör Olması Nedeniyle Önemi**, Hak Yayınları, İstanbul, 2002, s.61.

Türkiye'nin Fırat ve Dicle nehirlerinin suyunun kullanımı konusunda savunduğu ilkelere karşı Suriye, terör kartını kullanmayı tercih etti ve Türkiye'ye karşı terör örgütlerini gizli ve açık bir şekilde destekledi. Suriye, 1960'lı yıllardan 1998 yılına kadar Türkiye'nin sınır aşan sular politikasına karşı terör örgütlerine üs sağlayarak, suya karşı terör politikası takip etti. Suriye, PKK terör örgütünü destekleyerek, teröristleri ülkesinde barındırdı ve Lübnan'ın Bekaa Vadisinde binlerce teröristin yetişmesine yardımcı oldu.³²³

Fırat Nehri üzerinde Atatürk Barajı inşaatına, 1980 yılında ve bu barajdan alınacak suyla 476.000 hektar alanın sulanmasını temin edecek Urfa Tünelleri inşaatına ise 1977 yılında başladı. Ayrıca Dicle Nehri'nin geliştirilmesi ile ilgili çalışmalar 1980'li yıllardan itibaren arttı.³²⁴

1982 yılına gelindiğinde Türkiye, Fırat ve Dicle havzasının sınır aşan sularının eşit kullanımı için üç aşamalı plan olarak adlandırılan “ Havza Projesi”ni gündeme getirdi. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun raporlarını da dikkate alan Türkiye, üç aşamalı plan teklifini 26 Haziran 1990 tarihindeki üçlü karma toplantıda önerdi, aynı öneri 1993 yılında Irak ve Suriye ile yapılan ikili görüşmelerde tekrarlandı ise de sonuç alınamadı.³²⁵

1980'li yıllarda Türkiye, Irak ve Suriye arasında yapılması gereken Ortak Teknik Komitesinin toplantılarına Suriye sürekli katılmayı reddetti. Suriye ile 3–9 Şubat 1983 tarihleri arasında Ankara'da yapılan görüşmelerde “ *Tarafların su kaynaklarını en iyi şekilde kullanmak amacıyla*” Suriye Tarım Bakanlığı ile DSİ arasında, hidrolik bilgi alışverişi konusunda direkt temaslar kurulması kabul edildi ise de Suriye'nin üçlü toplantılara bakış açısı değişmedi.

Ancak 1983 yılında Suriye'nin üçlü toplantıya katılması ile toplantı amacına uygun bir şekilde yapıldı. Devam eden toplantılarda Suriye, Fırat nehri suyunun ayrı olarak ele alınması talebinde bulundu. Türkiye ise Dicle ve Fırat'ın tüm kolları ile

³²³ Tomanbay, a.g.e, ss.148–150.

³²⁴ Silileli, a.g.e, s.105.

³²⁵ Durmazuçar, a.g.e, s.134.

birlikte ortaklaşa değerlendirilmesini savunduğu için kalıcı bir anlaşma sağlanamadı.

326

Suriye, Türkiye'nin Atatürk Barajı'nın inşasına başlamasıyla birlikte mevcut tepkisini daha da arttırdı. Türkiye, Suriye tarafından desteklenen ve Suriye adına girişilen operasyonlardan büyük ölçüde endişe duymaya başladı ve 1986 yılında Suriye Başbakanı Abdulrauf Kasım'ın Ankara'yı ziyareti sırasında konuyu gündeme getirerek Suriye'nin terörü desteklememesini talep etti. Suriye Başbakanı Kasım, Suriye'nin Türkiye'deki terörist faaliyetleri desteklemediğini iddia etmesine rağmen, PKK Suriye topraklarından Türkiye'ye yönelik saldırılarına devam etti.³²⁷

Terörist saldırıların ve öldürme olaylarının artması sonucunda dönemin Başbakanı Özal'ın Temmuz 1987 tarihinde Şam'a gerçekleştirdiği ziyaret sırasında, Ekonomik İşbirliği Anlaşması ve Güvenlik Protokolü imzalandı.

İmzalanan bu protokol çerçevesinde, Suriye'ye Fırat nehrinden saniyede 500 metre küp su verilmesi taahhüt edildi.³²⁸ Su protokolünün yanı sıra bir de güvenlik protokolünün imzalanması, su ve güvenlik ilişkisinin ön plana çıkmasına yol açtı.³²⁹

Yine bu protokolde tarafların Irak ile birlikte Dicle ve Fırat nehirlerinin sularının nihai tahsisi için en kısa sürede çalışmaya başlayacağı, OTK' nin çalışmalarını hızlandırması gibi konular karara bağlandı. Ayrıca Suriye'nin “ barış Suyu Projesi”ni prensip olarak kabul ettiği ve ekonomik-teknik fizibilite çalışmalarına kolaylık sağlayacağı ifade edildi.³³⁰

Ayrıca protokole göre, her iki ülkede bulunan şahıs ve grupların karşılıklı olarak diğer ülke aleyhine faaliyet göstermelerine mani olunacak, bu yönde suç işleyenler varsa istihbarat birimleri bilgi alışverişinde bulunacak ve gerekirse

³²⁶ Silleli, a.g.e, ss.106–108.

³²⁷ Pehlivanoglu, a.g.e, s.135.

³²⁸ İbrahim Erdoğan, “ Su Sorunu, Ortadoğu ve Türkiye: Bölgesel Bir Analiz”, **Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim**, Derleyen: İhsan Dağı, Siyasal Yayınları, Ankara, 1998, içinde, s.171.

³²⁹ Zehir, a.g.e, s.158. Ayrıca bkz; Bülent Aras, **Ortadoğu ve Türkiye**, Q-Matris Yayınları, İstanbul, 2003, ss.132-133.

³³⁰ Tiryaki, a.g.e, s.118.

istihbarat birimleri kanalıyla bu kişilerin iadesi sağlanacaktı. Ancak protokolün güvenlik maddeleri genel nitelikli olup, PKK'dan söz edilmemişti.³³¹

23 Kasım 1989'da, 13 Ocak-13 Şubat 1990 tarihleri arasında Atatürk Barajının rezervlerini doldurmak üzere su tutmaya başlayacağı konusunda Türkiye'nin yaptığı bildirim³³², Suriye tarafından tepkiyle karşılandı. Su tutulması döneminde 1987 Protokolünde belirtilen su miktarına uyulacağı konusundaki güvenceye rağmen, Suriye olayı protesto etti ve Arap dünyası, Türkiye karşıtı tavır aldı. Barajda suyun tutulduğu 13 Ocak- 13 Şubat 1990 tarihleri arasında Suriye'ye bırakılan su ortalama saniyede 509 metreküpe çıktı. Bu seviye, Türkiye'nin verdiği taahhütlere uyma çabası ve iyi niyetini göstermiş olmasına rağmen Suriye, Türkiye'nin suyu, komşularına karşı siyasal baskı aracı olarak kullandığını ileri sürerek kamuoyunu etkilemeye çalıştı. Türkiye'yi "*İyi Komşuluk İlkeleri*"ne aykırı davranışta bulunmakla suçlayan Suriye, PKK terör örgütüne desteğini devam ettirdi. Türkiye, Suriye'nin bu desteğini kırmak ve ilişkilerinin gereğini yapmak adına siyasi ve ekonomik yaklaşımını sürdürdü.

Mart 1991'de Ankara'yı ziyaret eden Suriye Dışişleri Bakanı Faruk el Şara Fırat suyu ile ilgili endişelerini ifade ederek, suyun adil paylaşımını talep etti ve yapılacak bir anlaşmanın iki ülke arasındaki ilişkilere ve gelecekteki işbirliğine de katkıda bulunmasını belirtti. Faruk el Şara'yı kabul eden 1987 Protokolünün mimarı Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Türkiye, Suriye ve Irak arasında üçlü bir anlaşma yapılması konusundaki niyet ve beyanlarına rağmen Suriye'nin terör konusunda devam eden tutumu nedeniyle anlaşma gerçekleşmedi.³³³

17 Nisan 1992 tarihinde İçişleri Bakanı İsmet Sezgin, Şam'a gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Suriye ile Güvenlik Anlaşması imzaladı, 3 Ağustos 1992 tarihinde ise Şam ziyaretinde bulunan Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Suriye'nin imzalanan

³³¹ Laçinok, a.g.m, s.595.

³³² Konuralp Pamukçu, "Su Sorunu ve Türkiye/Suriye/İrak İlişkileri", **Türk Dış Politikasının Analizi**, Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1998, içinde, s.181.

³³³ Pehlivanoglu, a.g.e, ss.136-137.

güvenlik anlaşmasına bağlı kaldıkça, Türkiye'nin de Fırat suları konusundaki taahhütlerine bağlı kalacağını açıkladı.³³⁴

Sezgin, gezi sırasında ayrıca Türkiye'ye Suriye sınırından sızmaları önlemek ve ülkenin bütünlüğünü korumak amacıyla Suriye'nin uluslararası hukuk ve iki ülke arasında terörist eylemleri engellemek üzere imzalanan Güvenlik Anlaşması çerçevesinde üzerine düşeni yapması konusunda Türk talebini tekrar etti.³³⁵

Eylül 1992'de tekrar bir araya gelen Suriye, Irak ve Türk yetkilileri sınır güvenliği konusunda üzerlerine düşen yükümlülükleri yerine getirmek için iyi niyetlerini tekrarladılar.

20 Ocak 1993 tarihinde iki ülke başbakanları nezdinden Suriye'de yapılan görüşmelerden sonra imzalanan ortak bildiride, 1993 yılı bitmeden önce Fırat nehri sularından taraflara ayrılacak miktarın tespiti konusunun sonuçlandırılacağı hususunda tarafların kararlı oldukları açıklandı.

Ancak, 1993 senesinde Birecik Barajının yapımıyla ilgili olarak Suriye'nin yine itirazları olmuştur. Suriye Fırat'ın sularının kirletildiğini ve Birecik Barajının inşasıyla, Suriye'ye ulaşan suyun debisinin azalacağını belirtti.³³⁶

Kasım 1993 tarihinde, Türkiye ile başbakanlar düzeyinde toplantıya, Suriye başbakanı, “ *Fırat sularının paylaşımı konusunda bir anlaşma yapılmadığı*” gerekçesi ile katılmadı, ertelenen toplantı daha sonra 5 Şubat 1994 tarihinde İstanbul'da yapıldı. Görüşmeler sırasında Faruk el Şara'nın açıklamasına rağmen, Türkiye Suriye'deki PKK ile ilgili endişelerini dile getirmeyi sürdürdü.

³³⁴ Silleli, a.g.e, s.113.

³³⁵ Pehlivanoglu, a.g.e, s.137. Ayrıca bkz; Özlem Tür, “Türkiye-Suriye İlişkileri: Su Sorunu”, (Der.) Meliha Benli Altunışık, **Türkiye ve Ortadoğu, Tarih, Kimlik, Güvenlik**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, içinde, s.116.

³³⁶ Orçun Şakar, **1990-2000 Yılları Arasında Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve ABD'nin Rolü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi S.B.E, 2006, s.53. Ayrıca bkz; Yakup Şalvarcı, **Pax Aqualis Türkiye-Suriye İsrail İlişkileri, Su Sorunu ve Ortadoğu**, İstanbul: Zaman Kitap, 2003, s.302.

Su sorunu karşısında Türkiye'nin genel politikasına bakıldığında;

Türkiye'ye göre, Suriye tarafından iddia edilen “ **tarihi ve kazanılmış haklar**” düşüncesi, sınır aşan suların hakça kullanılması için açıklayıcı olmaktan uzaktır. Aşağı mansap ülkeler tarafından suyun önce kullanılması o ülkeye kullanımda öncelik kazandırmamaktadır. Bu yüzden, Suriye'nin iddiası olan “ *tarihi ve kazanılmış haklar*” yaklaşımı uluslararası hukuk açısından kabul edilemez bir durumdur.

Fırat ve Dicle nehirleri tek bir havzadan oluşmaktadır. Çünkü bu iki nehir Basra Körfezi'ne ulaşmadan önce birleşerek Şat'ül Arap nehrini oluşturmaktadır.

Türkiye, Fırat ve Dicle nehirlerini Suriye'nin tanımı olan “ *uluslararası sular*” olarak değil de “ *sınır aşan sular*” olarak tanımlamaktadır. Bundan dolayı Türkiye'nin topraklarında aktığı sürece Türkiye'nin olduğunu düşünmektedir. Türkiye bu nehirleri ihtiyaçları doğrultusunda kullanma hakkına sahiptir.

Suriye'nin Atatürk Barajı'nın dolumu ile ilgili suçlamaları tamamen temelsizdir. Türkiye, Suriye ile 1987 yılında imzalamış olduğu protokol kurallarına uyarak saniyede 500 metreküp suyun akışını sağlamıştı. Atatürk Barajının doldurulmasından önce Türkiye, Suriye'yi haberdar etti. Böylece Türkiye, Suriye'ye kendi rezervuarını doldurma imkanı verdi.³³⁷

Su sorunu karşısında Suriye'nin ileri sürdüğü tezlere bakıldığında;

Suriye, Fırat ve Dicle'nin antik çağlardan beri Suriye topraklarından geçtiğini ileri sürerek, bu konuda kazanılmış haklarının olduğunu iddia etmektedir.

Her kıyıdaş ülke her nehir için taleplerini kendisi belirlemelidir.

Her nehir için toplam potansiyel su arzı hesaplanmalıdır. Eğer toplam talep, toplam arzdan fazla olmazsa, su belirlenen isteğe göre paylaşılmalıdır.

Kıyıdaş ülkeler tarafından talep edilen su miktarının nehirlerinin su potansiyelini aşması durumunda, fazla miktar her kıyıdaş ülkenin isteğinden azaltılmalıdır.

³³⁷ Mehmet Şahin, “ Suriye'nin Sorunu”, **Ortadoğu Siyasetinde Suriye**, Derleyenler: Türel Yılmaz-Mehmet Şahin, Platin Yayınları, Ankara, 2004, içinde, ss.106–107.

Suriye resmi yetkililerine göre, Türkiye “ *Barış Suyu Projesi*” ve diğer su satış projeleri ile Ortadoğu’da lider bir konuma gelmek istemektedir. Ayrıca, Türkiye suyu kullanarak bölge ülkelerini hem ekonomik hem de politik olarak etki altına almak istemektedir.³³⁸

Asi Nehri de Türkiye ile Suriye arasında var olan anlaşmazlıkların ve karşılıklı güvensizliklerin önemli nedenlerinden birisidir. Nehir Suriye’nin batısındaki Hama ve Humus şehirleri için büyük bir önem taşımakta, nehrin sularından Türkiye sulama, Suriye ve Lübnan hem sulama hem de elektrik üretmek amacıyla yararlanmaktadırlar. Asi Suriye için o kadar önemlidir ki Şam yönetimi Asi nehrinin önemi nedeniyle etkisiyle Lübnan’da uzun yıllar boyunca askeri varlığını sürdürme gereğini hissetmiştir. Asi Nehri’nin toplam yıllık su miktarının % 6’sı Lübnan, % 92’si Suriye ve % 2’si Türkiye’den kaynaklanmaktadır. Bu suların % 98’i Suriye ve Lübnan, % 2’lik kısmı ise Türkiye tarafından kullanılmaktadır. Türkiye ile Suriye arasında Asi nehrinin problem oluşturmasının asıl nedeni Sam’ın Hatay’ı kendi toprağı gibi görmesinden kaynaklanmaktadır. Suriye, Türkiye-Suriye sınırının Hatay’ın kuzeyinden geçmekte olduğunu, buna sebep olarak da; Fransa’nın 1939 yılında Hatay’ı Türkiye’ye savaşta kendi müttefiklerinin yanında yer alması karşılığı verdiğini ileri sürmektedir. Bu nedenle Asi Nehri’ni sınır aşan sulardan saymamaktadır Suriye Asi Nehri’ni kendi topraklarında denize dökülüyormuş gibi görmektedir. Bu şartlar altında, Sam yönetimi Asi konusunda Türkiye ile müzakerelere girmek istememiştir. Türkiye ise Hatay halkının kendi isteğıyle ülkesi topraklarına katıldığını ve Suriye’nin tutumunun temelsiz olduğunu savunmuştur.³³⁹

Türkiye-Suriye ilişkileri, Doğu Akdeniz jeopolitik dengeleri ve Türkiye’nin, İran ve Arap (özellikle de Irak ve Mısır) ülkeleriyle olan ilişkileri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Düzenli diplomatik kanalların olmayışı, üçüncü ülkelerin Suriye ve Türkiye ile olan ilişkilerinden faydalanmalarına ve bölgesel rakiplerine zorluk çıkarmalarına neden olmaktadır.³⁴⁰

³³⁸ A.g.m, ss.105–106.

³³⁹ Abdullah Demir, **Türkiye- Suriye- Irak Arasında Sınır Aşan Sular Sorunu Çerçevesinde Türkiye’nin Su Politikası**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, S.B.E., 2006, ss.67-68.

³⁴⁰ Aras, a.g.e, s.139.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN İSRAİL VE FİLİSTİN İLE OLAN İLİŞKİLERİ

3.1 TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ

David Ben Gurion başkanlığında 14 Mayıs 1948 günü Tel-Aviv’de toplanan Yahudi Milli Konseyi tarafından kurulduğu ilan edilen İsrail Devleti, kurulur kurulmaz kendini Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Irak orduları ile bir savaşın içerisinde buldu.³⁴¹

1948 yılından günümüze kadar çeşitli aralıklarla devam eden Arap-İsrail savaşları süresince Türkiye-İsrail ilişkileri inişli çıkışlı bir şekilde devam etti.

Dov Waxman’a göre, Türkiye-İsrail ilişkilerinden, çok güçlü bir müttefiklik yaratılabiliyordu.³⁴²

Birleşmiş Milletler taksim planının onaylanması ile Türkiye’nin Ortadoğu politikasında bir dönüm noktası yaşandı. Bu zamana kadar Türkiye, İkinci Dünya Savaşı’nın ardından kendi güvenliğini düşünüyordu. Bu planın onaylanması ile, Türkiye sürdürdüğü “ Bölgesel çatışmalardan kendini uzak tutma” politikasından vazgeçti.³⁴³ Aslında Türkiye’nin İsrail’i tanınması, ani bir karar değildi. İsrail Devletinin kurulmasından sonra Arap muhalefetini önlemek için uluslararası arenada hızlı bir lobi faaliyetine girdi. Bu sebeple Türkiye ile de çeşitli ilişkilere girdi. 14 Mayıs 1948 tarihinde Dışişleri Bakanı Sharett Türkiye’ye gönderdiği mektubunda; İsrail devletinin Birleşmiş Milletler Taksim Planı çerçevesinde kurulduğunu, bu bağlamda Türkiye ve İsrail arasında ekonomik ve politik işbirliği imkanlarını belirterek, İsrail devletinin Türkiye tarafından tanınmasını istedi.

³⁴¹ Armaoğlu, a.g.e, s.486.

³⁴² Dov Waxman, “ Turkey and Israel: A New Balance of Power in the Middle East”, **The Washington Quarterly**, Winter-1999, s.26.

³⁴³ Özmen, a.g.e, s.181.

İsrail açısından Türkiye önemliydi. Öncelikle, Türkiye bölgenin en güçlü ülkesiydi. Ayrıca, jeopolitiği ve Batı ülkeleri ile ilişkileri iyi olan Arap olmayan bir Müslüman devletti ve Müslüman bir devlet tarafından tanınan İsrail'in pozisyonu, uluslararası arenada hoş karşılanacaktı. İsrail bu amaçla 1948'de yayınlamaya başladığı ve Türkiye'de önemli devlet adamlarına gönderdikleri “*İsrail Devletinden Haberler*” adlı Türkçe bültenlere ek olarak haftada üç defa İsrail radyosunda Türkçe programlar yayınlamaya başladı. Sonunda 28 Mart 1949 tarihinde, Türkiye, İsrail'i de facto tanıdığını ilan etti.³⁴⁴

Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişiminde özellikle 1970'ler boyunca görülen soğukluk 1980'lerde de devam etti. Bu durumun başlıca iki nedeni vardı: İsrail'in bölgedeki tek taraflı eylemlerinin Ankara'da doğurduğu rahatsızlık ve Filistinlilerin 1987'de başlattığı İntifada hareketinin Türk kamuoyunda yakından takip edilmesi.

Camp David anlaşmasından sonra Ortadoğu'daki anlaşmazlıkların çözülme yoluna girdiğinin sanıldığı bir dönemde, İsrail'in giriştiği, bölgesel istikrarı tehdit edici eylemler tüm dünyada tepki aldı.

Doğu Kudüs'ün ilhakı ve Kudüs'ün başkent ilan edilmesi BM Güvenlik Konseyinin 476 ve 478 sayılı kararıyla hükümsüz bir eylem olarak nitelendi. Türkiye ise kınamanın dışında, ilişkilerdeki soğukluğu güçlendiren iki önemli hamleyle İsrail'e tepkisini gösterdi. 28 Ağustos 1980'de Kudüs başkonsolosluğunu kapattı ve 2 Aralık 1980'de Tel-Aviv'deki maslahatgüzarlığını ikinci katip düzeyine indirdi.³⁴⁵

1980'li yıllarda Özal hükümetleri, Arap ülkelerinin desteğini almak için İsrail'e karşı mesafeli davrandı. Özal verdiği bir beyanda, “*İsrail ile ilişkiler ne iyileşecek ne kötüleşecek. Aynı şekilde kalacak*” demiştir.³⁴⁶

³⁴⁴ A.g.e, ss.279-286.

³⁴⁵ Akdevelioğlu-Kürkçüoğlu, “Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, Baskın Oran(Ed.), c.II, s.149.

³⁴⁶ **Cumhuriyet**, 20 Şubat 1984, s.3.

Özal açısından Ortadoğu'daki uyuşmazlığın özünde Arap-İsrail anlaşmazlığı vardı. 1985 yılında İsrail uçaklarının FKÖ karargahlarını bombalaması üzerine Özal, İsrail Başbakanı Şimon Peres ile görüşmekten vazgeçmiş ayrıca bu olayı “ Herkes kendini başka bir memleketi bombalamakta serbest mi zannediyor” şeklinde kınamıştır.³⁴⁷

1986 yılından sonra, ABD Kongresi'yle yaşadıkları problemleri aşabilmek için, Washington'da bulunan İsrail lobisinin desteğini almanın önemini kavrayan Türkiye'nin, İsrail'le ilişkileri belirgin bir şekilde gelişmeye başladı. Washington'dan gelen baskılarla 1986 yılında İsrail ilişkilerini geliştiren Türkiye, Tel-Aviv'de bulunan ikinci derecedeki elçiliğine tecrübeli bir diplomat olan Ekrem Güvendiren'i atamıştı. Bu yakınlaşmaların sonucunda, Arap-İsrail barış süreci başlamış ve FKÖ, 1988'de İsrail'in varlığını ve Filistin'de “iki devletli çözüm” ilkesini kabul etmişti.

Bu gelişmelerle aynı süreç içinde Soğuk Savaş'ın etkisini kaybetmesiyle Türkiye gerek batıyla gerekse Sovyetler Birliği'yle iyi ilişkiler geliştirme imkanı bulmuş ve böylece Ortadoğu ilişkilerinde gerek Araplarla gerek İsraillilerle dostluk ilişkilerini korumaya başarabilmişti.³⁴⁸

1990 yılında Türkiye, Tel- Aviv'deki diplomatik temsilciliğini tekrar büyükelçilik düzeyine yükseltti. 1980'den beri kapalı olan Kudüs'teki Türk başkonsoloslugu da 1992 yılında yeniden açıldı.

İlişkilerdeki bu canlanmanın beş temel nedeni vardı:

1- Filistinliler ve İsrail arasında temkinli bir havada da olsa başlatılmış bulunan diyalog süreci, adil ve kalıcı bir Ortadoğu barışı için ümitleri artırmıştı. Türkiye, böyle bir ortamda, resmen tanıdığı her iki tarafla da ilişkilerini geliştirerek ileride ortaya çıkabilecek yeni Ortadoğu coğrafyası için sağlam dostluklar kurmak istiyordu.

³⁴⁷ **Cumhuriyet**, 3 Ekim 1985, s.3.

³⁴⁸ Hale, a.g.e, s.179.

2- Türkiye, Avrupa ile bozulan ilişkilerinin yeniden rayına oturması için Yahudi lobilerinin desteğine ihtiyaç duymaktaydı.

3- PKK eylemlerinin Suriye, İran ve Irak tarafından desteklenmesi, Türkiye ile Suriye arasındaki su sorunu ve İran rejiminin Türkiye’de neden olduğu rahatsızlık, Türkiye’yi bölgede işbirliği yapabileceği ülkeler aramaya yöneltti.

4- 1949 yılında İsrail’in resmen tanınmasından önce olduğu gibi, çeşitli uluslararası platformlarda Türkiye’yi yalnız bırakan İslam ülkeleriyle yoğunlaştırılan ilişkiler yerine resmi ve gayri resmi yollardan Türkiye’ye destek veren İsrail’le üst düzey ilişki kurmanın gerekli olduğunun vurgulanması.

5- Sonuncu ve en önemlisi, kurmaya çalıştığı yeni dünya düzeni için ABD’nin bölgede sağlam müttefiklere ihtiyacı vardı. Bu noktada ABD, Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin yoğunlaştırılmasını istiyordu

Türkiye-İsrail ilişkilerindeki canlanma 1992 yılından itibaren hızlandı. Türkiye’den İsrail’e ilk üst düzey ziyaret Turizm Bakanı Abdülkadir Ateş tarafından Haziran 1992 tarihinde yapıldı. Bu ziyaret sırasında iki ülke arasında Turizm İşbirliği Anlaşması imzalandı.³⁴⁹

Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin’in Kasım 1992’de İsrail’i ziyareti, artırılması planlanan işbirliğinin temel yapısının oluşturulduğu, “*Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğinin İlkeleri Muhtırası’nın*” imzalanmasına sahne oldu.³⁵⁰

1990’lı yıllar İsrail ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin büyük artışına sahne oldu. İkili ticaret 1987 yılında 54 milyon doları bulurken, 1991 yılında bu rakam 100 milyon dolara ulaştı.

Türkiye ve İsrail arasındaki bu ilişkiler, ortak stratejik kaygılar etrafında daha da gelişti.

³⁴⁹ Efraim Inbar, “ Türk-İsrail İlişkilerinde Stratejik Unsur”, **Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası**, Derleyenler: Barry Rubin-Kemal Kirişçi, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2002, içinde, s.181.

³⁵⁰ Akdevelioğlu-Kürkçüoğlu, a.g.m, ss.568–569. Ayrıca bkz; Özmen, a.g.e, s.327.

Özellikle Suriye, Türkiye ve İsrail'in ortak komşusu ve rakibiydi. Suriye'nin Türkiye ve İsrail ile savaşı terörist örgütlere olan desteği her iki ülke açısından sorundu. Michael Eisenstadt'a göre, Türkiye'nin Suriye'ye karşı İsrail'i desteklemesi, ona kazanç sağlayabilirdi.³⁵¹ Ayrıca Alan Makovsky'a göre, hem Türkiye hem de İsrail, Arap olmadığı için Arap Dünyası'nda yabancı olarak görülüyordu ve bu durumda işbirliği yapmaları gerekirdi.³⁵²

Güneydoğu Anadolu'daki ayrılıkçı Kürt eylemlerine yardım etmeyi keseceğine dair yinelenen sözlerine rağmen Suriye hem PKK lideri Abdullah Öcalan'a, hem de PKK karargahlarına ev sahipliği yapmış ve Suriye'nin gayri resmi bir şekilde koruması altındaki Lübnan'da örgütün eğitim yapmasına izin vermişti. Uluslararası topluluğun 1991 yılında Kuzey Irak'ta, PKK'ya büyük ölçüde imkanlar veren bir otonom Kürt bölgesini oluşturmasının ardından Kürt sorunu, Türkiye için daha ciddi bir hale gelmişti. Suriye, ayrıca Filistin'in Kurtuluşu için Demokratik Cephe ve Filistin'in Kurtuluşu için Halk Cephesi gibi birçok sol Filistinli muhalif grupların merkezlerine de ev sahipliği yapmakta ve Hamas ve İslami Cihat'a destekte bulunmaktaydı.

Son olarak Suriye ile İsrail için bir sorun oluşturan su konusunda, İsrail de Türkiye de sorun yaşıyordu.

Genel olarak 1990'larda canlanan Türkiye-İsrail stratejik ilişkisi, önemli ölçüde Türkiye'nin İsrail devleti ile ekonomik ve güvenlik ilişkilerini geliştirme çabasına bağlıydı. Türkiye-İsrail ilişkisi potansiyel birçok zorluğun üstesinden gelmişti. Ankara-Kudüs yakınlaşması, Türk dış politikasının yeniden tanımlanması ve ortak bir stratejik gündeme dayanır. Suriye, İran, Irak'ın tehlikeli olduğu, radikal İslam'ın bölgesel istikrarı tehdit ettiği, kitle imha silahlarının yayılmasının tehlikeli olduğu fikirlerini her iki ülke de paylaşıyordu.³⁵³

³⁵¹ Michael Eisenstadt, " Turkish- Israeli Military Cooperation: An Assessment Policywatch", **Washington Institute for Near East Policy**, No.262, July 1997.

³⁵² Alain Makovsky, " Israeli-Turkish Relations: A Turkish Periphery Strategy", in Henri Barkey, ed. **Reluctant Neighbor: Turkey's Role in the Middle East**, Washington D.C. United States Institute of Peace, 1996.

³⁵³ Inbar, a.g.m, ss.182-199.

3.2 TÜRKİYE-FİLİSTİN İLİŞKİLERİ VE FİLİSTİN SORUNUNA TÜRKİYE’NİN YAKLAŞIMI

İkinci Dünya Savaşı ncesinde İngiltere tarafından yönetilen Filistin, İkinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru, bir yandan sürekli artan insan göçü, diğer yandan da hızla tırmanan şiddet sebebiyle İngiltere tarafından büyük bir sorun haline geldi. Bu nedenle, büyük boyutlara ulaşıan yönetim problemleri sorunun uluslararası bir hale gelmesine yol açtı ve İngiliz hükümeti sorunu 1946 yılında bir Soruşturma Komitesine devretti.³⁵⁴

BM’nin 29 Kasım 1947 tarihinde aldığı Taksim Planına göre, iki devlet uluslararası statüdeki Kudüs şehrinin sınırlarını çizdi ve İngiliz mandasını sona erdirdi. Plana göre ayrıca, 1 Ekim 1948’den geç olmamak üzere Arap ve Yahudi devletleri kurulacaktı. Karara göre ilave edilen dört belgede iki devletin kurulmasından önce vatandaşlık, ulaşım, sınırlar ve ekonomik birlik gibi konularda yapılması gerekenler belirlendi.³⁵⁵

Bundan sonraki yıllar Filistin’in uluslararası arenada tanınma çabalarına sahne oldu.

Türkiye’nin 7 Kasım 1947’de taksim planı için ret oyu vermesine kadar geçen süre zarfında, Arapların yanında yer alması, Arap lkeleri arasında sevinç yaratmıştı.

1964 yılında Filistin milliyetçi hareketini kontrol etmek amacıyla FK kuruldu. Örgüt, toprakları ellerinden alınan ve bölgeden ıkarılan Filistinlilerin haklarını elde etmelerini sağlamak amacıyla kuruldu. FK, kuruluşunun ardından Arap devletleri tarafından tanındı. Arap devletleri, FK’nn kendi kontrollerinde kalmasını istemelerine rağmen, Filistinliler rgt bağımsız hareket edebilecek bir yapıda görmek istiyorlardı.

³⁵⁴ Bernard Lewis, **Ortadoğu**, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2007, s.454.

³⁵⁵ Aras, **Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye**, s.15, Ayrıca bkz; zmen, a.g.e, s.187.

Filistin haklarını savunmak için silahlı mücadeleye başlayan FKÖ'nün lideri Arafat, bir yandan da barışçıl çözümleri savunuyordu.

1976 yılında FKÖ'nün savunduğu iki devletli çözüm, uluslararası destek kazanmaya başlamıştı.

Lübnan'ın İsrail tarafından 1982 yılında işgalinden sonra, Lübnan'da mülteci kamplarında yaşamakta olan Filistinlilerin büyük kısmı 1985 yılında ülke dışına çıkarılarak Tunus'a göç etmek zorunda kalmıştı. Filistin topraklarında, Filistinlilere karşı uygulanan baskı, şiddet ile İsrail yerleşim bölgelerinin inşası Filistinliler arasındaki hoşnutsuzluğun artmasına neden olmuştu.³⁵⁶

Böylece Araplar ile İsrail arasında yaşanan en uzun savaş başladı. 79 gün süren savaşta Filistinliler ve Lübnan direniş güçleri İsrail'e karşı ortak savaştı.

Filistin Ulusal Kurtuluş hareketinde parçalanmanın ilk basamağı Lübnan'dan çıktı. Çıkış ve tasfiye sürecinin başlamasının ardından, Filistinli güçler iki merkez etrafında toplandılar. Biri, ABD patentli Kahire- Amman- Arafat mihveri, diğeri ise Sovyetler Birliği destekli Suriye-Libya- Enkaz Cephesi mihveri. Suriye'nin Arafat'a karşı kurdurduğu El-Fetih de bu mihver içindeydi. Bu iki mihver arasında başlayan sonuca varamayan çatışmalar, dağılma ile beraber gelen otorite boşluğu, işgal topraklarında canlanmaya karşı bir tepki olarak hızlandırdı. Daha sonra kendisini Hamas ve İslami Cihat gibi örgütlenmelerde ve FKÖ dışı yapılarda bulacak olan bu canlanma, bir bakıma 1987 intifadasının habercisiydi.³⁵⁷

Filistin sorunu için ortaya atılan planların (13 Haziran 1980'de Avrupa Ekonomik Topluluğunun yayınladığı **Venedik Deklarasyonu**, Suudi Arabistan veliahdı ve Başbakan Yardımcısı Prens Fahd'ın 6 Ağustos 1981 tarihli **Fahd Planı**, ABD başkanı Reagan'ın 1 Eylül 1982 tarihli **Reagan Planı** ve Arap Birliğinin 6

³⁵⁶ Pehlivanoğlu, a.g.e, ss.228–236.

³⁵⁷ Ahmet Günay, **İntifada Gerçeği**, Ceylan Yayınları, İstanbul, 2002, ss.23–24.

Eylül 1982’de Fas’ın Fez kentindeki zirve toplantısı sonunda yayınlanan bildiride ortaya atılan **Fez Planı**) barışı sağlayamaması intifadaya giden süreci başlattı.³⁵⁸

1978–79 **Camp David Anlaşmalarına** rağmen İsrail’in önce 1980’de Kudüs’ü ve 1981’de Golan Tepelerini ele geçirmesi, arkasından da 1982 yılında Güney Lübnan’ı işgal etmesi barışa yönelik tavrında bir değişiklik olmadığı şeklinde yorumlandı. Eylül 1982’de Reagan tarafından yapılan ve Reagan Planı diye adlandırılan tekliften sonra 1982 Eylülü’nde Fez’de yapılan Arap Zirvesi’nde İsrail’in işgal ettiği topraklardan çekilmesi ve başkenti Kudüs olan bağımsız bir Filistin devletinin kurulması gibi temel noktalar üzerinde durularak ABD ile Arapların barışa yönelik yaklaşımlarında ciddi görüş ayrılıkları olduğu bir kez daha ortaya çıktı. Reagan Planı³⁵⁹, Filistin Ulusal Konseyi’nin Cezayir’de 1983 yılında yaptığı toplantı sonucunda kabul edilmezken, Reagan Planı’nın “ *tutum ve içeriğinin Filistin halkının sahip olduğu ulusal haklarla uyuşmadığı, yurtlarına geri dönüş ve kendi kaderlerini belirleme haklarını tanımadığı, bağımsız Filistin Devleti kurulmasını reddettiği ve FKÖ’nün Filistin halkının tek meşru temsilcisi olarak tanımadığını*” açıkladı.³⁶⁰

BM’nin 1948’de İsrail’i devlet olarak tanıyıp aynı hukuki temelde Filistin devletinin kurulmasını da tanıyacağını beyan eden karar günü olan 29 Kasım, aynı zamanda Filistin halkı ve özgürlük mücadelesiyle dayanışma günü oldu.

1987 yılında dayanışma gününü anma yıldönümünde Filistin halkı, kendi bağımsız devletini kurma önünde en büyük engel olan İsrail siyonizminin yayılmacı kimliğini protesto etmek için meydanlara indi. Meydanları dolduran Batı Şeria ve Gazze halkı, dağılma emri veren İsrail güvenlik güçlerine taş atarak yanıt verdi.

³⁵⁸ Armaoğlu, a.g.e, s.860.

³⁵⁹ Reagan Planı’na göre, Camp David Anlaşmalarında da belirtildiği gibi, Batı Şeria ve Gazze’de yaşayan Filistinlilerin kendi işleriyle ilgili tam özerkliğe sahip olacakları bir zaman olmalıydı. Bu topraklarda yaşayanlara kendi kendilerini yönetme hakkı ve ilgili bütün taraflara meşru güvenlik hakları tanınmalıydı. ABD, Batı Şeria ve Gazze’de bağımsız bir Filistin devleti kurulmasını desteklemeyeceği gibi, İsrail’in ilhakını ve sürekli denetimini de desteklemeyecekti. Arı, a.g.e, s.454.

³⁶⁰ A.g.e, s.453.

Düzenli ordu ve her türlü silahlı donanıma sahip polis birimlerine bedenlerini siper ederek, sapan ve taşlarla karşı koyarak **İntifada** hareketini başlattı.³⁶¹

İntifada, 9 Aralık 1987 tarihinde Gazze’de, sivil Filistinlilerle İsrail askerleri arasında başladı. Başlangıçta İsrail askerleri göstericilere ateşli silahlarla karşılık verirken, bunun dünya kamuoyunda yarattığı olumsuz tepkiler üzerine, göstericilere karşı göz yaşartıcı gaz ve plastik mermiler kullandılar.³⁶²

İntifada hareketinin Filistin toplumu üzerindeki en önemli etkilerinden biri, 1982 yılında Lübnan’dan çıkış ile başlayan, 1987–1993 İntifadası³⁶³ ile duraklayan, ama Oslo Süreci ile yeniden başlayan bölünme ve dağılmaya son vermesi ve bunun yerine toparlanma ve birleşmeyi meydana getirmesi oldu.³⁶⁴

İntifadanın, gelecekteki barış sürecinde temel alınacak bir ortam meydana getirmesi ile beraber Arafat ve FKÖ’nün ABD tarafından tanınmasının da önünü açması, barış arayışlarında yeni gelişmeler meydana getirdi.

Bunlardan ilki **Mübarek Planı** idi. Mısır Başkanı Hüsnü Mübarek, İntifada hareketinin ortaya çıkışından kısa bir süre sonra İsrail ve Filistinliler arasında arabuluculuk yapmaya karar verdi. ABD’ye giderek, dikkati bölgeye çekmeye çalışan Mübarek, ülkesi İsrail ile barış içinde olduğu için, o dönemde gelişmeleri İsrail ile değerlendirebilecek olan tek ülke konumunda bulunuyordu. Mübarek’in İsrail Maliye bakanı Peres’e danışarak 1988 Ocak ayında sunduğu barış önerisinde, işgale altı ay ara verilmesi, İsrail yerleşim faaliyetlerinin durdurulması, Filistin güvenliğini garanti etmek için uluslararası bir gücün varlığı, uluslararası gözetim altında seçimlerin yapılması gibi tekliflerde bulunuyordu. İsrail ve ABD’nin desteklediği, FKÖ’nün ise bazı ilaveler istediği plan yine de barış adına önemli bir gelişme sağlayamadı.

³⁶¹ Günay, a.g.e, s.31.

³⁶² Armaoğlu, a.g.e, s.861.

³⁶³ Michael B. Bishku, “ How Has Turkey Viewed Israel?”, **Israel Affairs**, Vol.2006, s.187.

³⁶⁴ Günay, a.g.e, s.69. Ayrıca bkz; Graham Usher, **Dispatches from Palestine**, Pluto Press, USA, 1999, s.57-65.

Mübarek Planı'nın ardından yine Ocak 1988 tarihinde ABD Dışışleri Bakanı Shultz'un Ortadoğu'daki bir gezisinde hazırladığı ve ismini “Fikir Harmanı” koyduğu girişimi gündeme geldi.

Shultz girişimi, Reagan planından sonra en önemli ABD planı oldu. Shultz girişiminde, İsrail'den, Ortadoğu'da İsrail ve Araplar arasında tesis edilecek kapsamlı bir barış karşılığında “*barış için toprak formülünü*” kabul etmesi beklendi. Bu planda, dikkat İsrail üzerindeydi. Ancak plan, Kral Hüseyin'in FKÖ lehine Batı Yakası'ndan çekilmesi ve Filistin Milli Konseyi'nin Cezayir'deki toplantısında bağımsız bir Filistin Devleti'nin ilanı ve 242 ve 338 sayılı BM kararları çerçevesinde İsrail'i tanıması üzerine başarısızlıkla sonuçlandı.

Bir başka barış girişimi, 1989 yılında İsrail Başbakanı Şamir tarafından ortaya atıldı. **Şamir Planı**, daha çok işgal altındaki bölgeler için kamu yönetimi düzenlemeleri niteliği taşıyordu. Planın esas üzerinde odaklandığı nokta, İsrail ile bir çeşit otonomi görüşmesi yapacak temsilcilerin belirlenmesi amacıyla yapılacak olan yerel seçimlerdi. Şamir, geçici bir süre önermekte ancak sürenin uzunluğu ya da seçimlerin yapılış şekli hakkında ortaya net bir görüş koymuyordu. Bu yüzden bu plan da başarılı olamadı.³⁶⁵

FKÖ ile direkt temas kuran ilk devletlerden olan İsveç de İntifada hareketinden etkilenerek barışa katkıda bulunmak istedi bu yüzden bir takım diplomatik girişimlerde bulundu. ılımlı Yahudiler ile Arafat arasında ikili görüşmeler gerçekleştirmek isteyen İsveç Dışışleri Bakanı Sten Andersson, bu amaçla çalışmalar yaptı.³⁶⁶

1980'li yılların sonlarına doğru hem FKÖ, hem de işgal edilmiş topraklarda yaşayan Filistinliler arasında İsrail ile diyalog sağlama girişimleri hız kazandı. Ancak bu diyaloglar için ön şart “*barış için toprak*” formülünün kabulü ve terörizmin reddedilmesi demek olan 242 ve 338 sayılı BM kararlarının kabulüydü. FKÖ'nün barış girişimlerine yönelmesini sağlayan üç neden vardı: ABD'nin ısrarlı tavrı

³⁶⁵ Aras, a.g.e, ss.58–63.

³⁶⁶ A.g.e, ss.58–63.

FKÖ'yü yumuşamaya zorlamıştı. İkincisi, İntifa'dan sonra barışa yönelik ciddi adımlar atma yönünde kazanılan güvendi. Üçüncüsü ise, Arafat'ın 18. Filistin Ulusal Konseyi toplantısında eşitler arasında birinci konumunun netlik kazanması oldu.

1 Ağustos 1988 tarihinde Kral Hüseyin, Ürdün'ün Batı Yakası ile ilişkisini kestiğini açıkladı. FKÖ'yü, Filistin halkının tek meşru temsilcisi olarak her açıdan desteklediğini de ifade eden Ürdün Kralı, Filistin önderliği tarafından eğer sürgünde bir hükümet kurulursa onu tanıyan ve destekleyen ilk ülke olacağını bildirmişti.

FKÖ tarafından değerlendirilen bu kararın arkasından 12–15 Kasım 1988 tarihleri arasında Cezayir'de toplanan FKÖ, Filistin Ulusal Konseyi 1948 bölünme sınırlarını esas alan ve başkenti Kudüs olan sürgünde bağımsız bir Filistin Devletinin kurulduğunu açıklarken, geçici Filistin hükümetinin Devlet Başkanlığına FKÖ Genel Sekreteri ve Yürütme Komitesi Başkanı Yaser Arafat ve Dış işleri Bakanı'nın FKÖ'nün Siyasal Bölüm Başkanı Faruk Kaddumi oldu.³⁶⁷

1990 yılında bir başka plan **Baker Planı** ortaya atıldı.³⁶⁸ Baker Planı'na göre;

- 1- Kahire'de yapılacak görüşmelere katılacak Filistin heyetinin başka bir Arap ülkesine danışabilmesi,
- 2- Filistin heyetinin Kahire'de İsrail heyeti ile görüşmelere başlamadan önce, FKÖ lideri Yaser Arafat tarafından kabul edilebilmesi,
- 3- Görüşmelere katılacak olan Filistin heyetinde, işgal topraklarında yaşayan Doğu Kudüslü Filistinlilerin de yer alabilmesi,
- 4- Görüşme gündeminde işgal altındaki topraklarda yapılacak seçimlerin esasları ve barış sürecinin yer alması.

Ancak Baker Planı başarıya ulaşamadı. Likud Partisi, FKÖ'nün barış süreci dışında tutulması şartını öne sürerken, Arafat barış görüşmelerinin örgütü de içermesi gerektiğini söyledi. Arafat, “ *İsrailliler kiminle görüşme yapacaklar, hayaletlerle mi? Yoksa görünmeyen adamlar ya da heyetlerle mi? Şamir, Filistinlilerin haklarını görmezlikten gelerek ve Filistin liderlerini, FKÖ'yü aşarak bir barışın*

³⁶⁷ Arı, a.g.e, s.458.

³⁶⁸ **Cumhuriyet**, 6 Mart 1990, s.3.

*sağlanamayacağını biliyor. Şamir, güneşi balçıkla sıvayamaz” şeklinde tepkisini dile getirdi. İsrail İşçi Partisi Lideri Peres ise “ Ortada bir tereddüt olduğunu sanmıyorum. Bu şartlar altında hiç kimse bizim görüşmelerimize katılmamızı isteyemez” şeklinde açıklama yaptı.*³⁶⁹

Filistin Ulusal Konseyi’nin 19. toplantısında Filistin sorunu üzerinde radikal bir gelişme yaşandı. FKÖ, silahlı mücadeleden vazgeçti ve onun yerine diplomasiyle hareket etmeye karar verdi.

Filistin-İsrail sorunu, sorunun çözüme ulaşamaması ve işgal ettiği coğrafya sebebi ile etkileri bölgesellikten çıkıp birçok ülkeyi ilgilendiren bir sorun olmuştu. Yanı başında devam eden bu sorunun Türkiye’yi etkilememesi imkansızdı.

İsrail’in gerek 30 Mayıs 1981’de Lübnan’da giriştiği harekatı, gerek 8 Haziran 1981’de Bağdat yakınlarındaki bir nükleer reaktöre yaptığı saldırıyı kınayan Türkiye, 6 Haziran 1982’de İsrail’in Lübnan’ı işgal etmesi ve FKÖ’yü bu ülkeden çıkarmasından sonra yayınladığı bildiride bu yoğun saldırıların sona erdirilmesini istedi. 17 Eylül’de Filistinlilere ait Sabra ve Şatila kamplarında gerçekleştirilen katliamdan sonra gerek Evren, gerekse Dışişleri Bakanı İltis Türkmen açıklama yaparak teessürlerini ifade ettikleri gibi, İKÖ tarafından “ *Filistinlilerle Dayanışma Günü*” olarak ilan edilen 24 Eylül’de Türkiye’de ki camilerde hutbe ve mevlit okutuldu. Dayanışma meclisinde saygı duruşunda bulunuldu.³⁷⁰

Özal’a göre Ortadoğu’daki istikrasızlığın temelinde Arap-İsrail uyuşmazlığı yatıyordu. 1985 yılında İsrail uçaklarının Tunus’taki FKÖ karargahını bombalaması üzerine Özal, İsrail Başbakanı Şimon Peres ile görüşmekten vazgeçti ayrıca saldırıyı “ *Herkes kendini başka bir memleketi bombalamakta serbest mi zannediyor*” diye tepki gösterdi.³⁷¹

³⁶⁹ **Cumhuriyet**, 7 Mart 1990, s.3.

³⁷⁰ Akdevelioğlu- Kürkçüoğlu, “ Filistin Sorunu ve Türkiye” , s.128.

³⁷¹ **Cumhuriyet**, 3 Ekim 1985, s.3.

14 Kasım 1988 tarihinde Cezayir’de FKÖ Konseyi toplantısında bağımsızlığını açıklayan Filistin Devletini ilk tanıyan Türkiye oldu.

İsrail-Filistin barışının sağlanması konusundaki girişimlere taraf olmak isteyen Özal, Ortadoğu’daki çatışmaları bitirmek için “ *Barış Suyu Projesi*”nin büyük etki yapabileceğini savundu. Özal’a göre, boru hattı ile taşınacak olan su 20 milyon insan için yeterli olacak ve Arap-İsrail barışını sağlayacaktı.³⁷²

1991 yılında Türkiye, Filistin ile ilişkilerini büyükelçilik düzeyine çıkardı. Tüm bu gelişmelere ve Ankara’da bir FKÖ bürosunun açılmasına rağmen yine de FKÖ ile ilişkiler sorunsuz değildi. Türkiye, Ermeni, Kürt ve sol eğilimli teröristlerin FKÖ kamplarında askeri eğitim almasından rahatsızlık duyuyordu.³⁷³ Buna karşın Filistin Kurtuluş Örgütü Türkiye temsilcisi Ebu Firaz ANKA Ajansı’na verdiği demeçte, “*Kendilerinin teröre karşı olduklarını, FKÖ kamplarında Ermeni teröristlerin eğitilmediğini*” söylüyordu.³⁷⁴

29 Kasım 1991 tarihinde, Filistin Halkıyla Dayanışma Günü dolayısıyla Ankara’da düzenlenen toplantıda bir konuşma yapan Devlet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü Akın Gönen, hükümetin Filistin halkına her türlü desteği vermeye kararlı olduğunu belirterek, “*Filistin halkının haklı davasında hükümet olarak yanındayız*” dedi. Toplantıda, Filistin Devleti Ankara Temsilcisi Fuat Yasin de yaptığı konuşmada FKÖ’nün, Filistin halkının mücadele önderliğini yaptığını belirterek “*Adil ve kahramanca bir barış ve Filistin halkının ulusal haklarını elde etmeleri için uğraş vermekteyiz*” dedi.³⁷⁵

Demirel iktidara geldikten sonra “ *Kendim ve hükümetim adına, Filistin halkının self determinasyon hakkı da dahil olmak üzere bütün yasal hakları için mücadelesini destekliyoruz*”³⁷⁶ açıklamasında bulunarak Filistin’e destek mesajı verdi.

³⁷² Laçınok, a.g.m, s.591.

³⁷³ Aras, a.g.e, s.142.

³⁷⁴ **Ayn Tarihi**, 5 Ağustos 1983, s.15.

³⁷⁵ **Ayn Tarihi**, 29 Kasım 1991, s.32.

³⁷⁶ **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1991, s.3.

FKÖ ve İsrail, 9 Eylül 1993 tarihinde birbirlerini tanıdılar. Filistin Devlet Başkanı Arafat, 25 Eylül 1993 tarihinde Türkiye'ye geldi ve Demirel ile görüştü. Türkiye ile Filistin arasında ilk kez olması açısından önemli olan kültür, eğitim ve bilim alanında işbirliğini öngören bir anlaşma kaleme alındı. Demirel, *“Filistinlilerin meşru haklarının tanınması yolunda verdikleri haklı mücadeleyi maddi ve manevi yönden destekleyen, gerek ikili planda, gerek uluslararası forumlarda Filistin konusundaki bu görüşlerini açık, kararlı ve tutarlı bir şekilde savunan”* Türkiye'nin bu tavrını koruyacağını söyledi.³⁷⁷

Türkiye, 1980'lerin sonunda, Filistin sorunu karşısında, denge politikasına yeniden dönme yönünde adımlar atmaya başladı. Ankara'nın bu konuda dengeli bir politika izleyebilmesi için İsrail'le ilişkilerin geliştirilmesi gerekmektedir. 1990'dan itibaren atılan karşılıklı adımlar, iki ülke ilişkilerinde hızlı ve kapsamlı bir canlanmanın temellerini oluşturacaktı.

³⁷⁷ Cumhuriyet, 26 Eylül 1993, s.3.

SONUÇ

Uluslararası ilişkilerin, uluslararası çelişkiler haline geldiği 21. yüzyılda, Ortadoğu hala sıcak çatışma bölgesidir. Ortadoğu, geçmişten günümüze kadar, dünyanın en büyük ilgi merkezlerinden biri olmuştur. Üç kıtadan gelen yolların kesiştiği, dünya petrol rezervlerinin yarısına sahip bir bölge olarak da bu haklı bir ilgi olmuştur. Bölgede, su kaynaklarının gittikçe artan değeri ve suyun en az petrol kadar stratejik bir madde halini alması, Ortadoğu'nun bölgesel önemi üzerinde etkilidir.

Ortadoğu'da devam eden silahlanma yarışının yanı sıra Arap-İsrail çatışması, İran ile Irak arasında devam eden güç yarışı, bölgede aktifliğini kaybeden Komünizm ve Arap milliyetçiliğinin yerini almaya çalışan kökten dincilik, bölgedeki barış ve istikrarı tehdit etmektedir.

Bulunduğu konum nedeniyle ise Türkiye'nin bölge üzerindeki etkisi büyük önem taşır. Türkiye-Ortadoğu ilişkileri her zaman birçok sorunu da beraberinde getirmiştir.

Ortadoğu'nun vazgeçilmez ve Batı açısından en tehlikeli görülen ülkelerinden biri olan İran ile geçmişten gelen tarihi, kültürel ve geleneksel bağları olan Türkiye, 1979 yılında İran'da gerçekleşen İslam Devrimi nedeniyle İran'a karşı şüpheli bir tavı içine girmiştir. İslam Devrimine kadar Batı'nın etkisinde olan İran ile NATO üyesi olan ve uyguladığı politikalarda Batı'yı göz önünde bulunduran Türkiye arasında büyük bir sorun yaşanmamıştır. Ancak, İslam Devriminden sonra şeriat ile yönetilmeye başlayan İran'ın rejim ihracı korkusu, laik Türkiye'yi de endişelendirmiştir. İran İslam Devrimi'nin Türk-İran ilişkilerinde sebep olduğu en büyük gerginlik kaynağı ideolojik savaştı. Bölgede, İran Şahı'nın 1979 yılında devrilmesi ve yerine geçen Humeyni'nin uyguladığı rejimin, Irak'ın hem dış güvenliği hem de iç güvenliği açısından tehditler içermesi, ayrıca Irak'ın Arap dünyasının ve Üçüncü dünya ülkelerinin liderliğini yapma isteği, İran-Irak Savaşı'nın çıkmasına sebep olmuştur. 1980-88 İran-Irak Savaşı'nda ise Türkiye tarafsızlığı seçmiştir. Ne İran ne Irak diyen Türkiye, gelişmeleri dikkatli bir şekilde

takip etmiştir. Günümüzde, İran'ın nükleer silah üretmeye dayalı çalışmaları hakkında uluslararası kamuoyunda etkin bir görüş birliği mevcuttur. Buna karşı ABD'nin yetkili makamlarınca açıklanan İran'a yönelik bir saldırı girişimi yeni bir Körfez Savaşı çıkması ihtimalini gündeme getirmektedir. Bu da İran ile sınır komşusu olan ve ABD müttefiki bir ülke olan Türkiye'nin böyle bir savaşta ABD tarafında yer alacağı görüşünün kamuoyunda yer almasına neden olmaktadır.

Türkiye ve Irak ilişkileri ise her zaman sorunlu olan ilişkilerden biri olmuştur. Osmanlı döneminde, Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında olan toprakları Birinci Dünya Savaşı sonunda İngiliz egemenliğine girmiş ve bu topraklarda Irak devleti oluşturulmuştur. Türkiye, ayrılıkçı Kürt sorunu nedeniyle Irak ile çoğu zaman anlaşmazlık içinde olmuştur. Yapılan ekonomik işbirliği bu sorunun ortadan kalkmasına yardımcı olmamıştır.

Türkiye, Birinci Körfez Savaşı'nda komşusunda meydana gelen olaylara ilgisiz kalmamış, ABD ve koalisyon güçlerine destek vermiştir. Ancak verilen bu destek iç özellikle dış politikada sıkıntıların yaşanmasının yanında mali açıdan büyük zararlar vermiştir. Ayrıca Irak lideri Saddam Hüseyin'in zulmünden kaçarak sınırlarımıza mülteciler büyük sorun oluşturmuştur. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın yoğun diplomasisi sonucunda bölgede "huzur operasyonu" gerçekleştirilmiş ve sonucunda Kuzey Irak'taki Kürtleri Saddam Hüseyin'in zulmünden korumak amacıyla "Çekiç Güç" adı altında uluslar arası bir güç Türkiye'de konuşlandırılmıştır.

Savaş sonunda Türkiye, Irak politikasında üç temel konu üzerinde durmuştur. Birincisi, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması ve bölgede bir Kürt devleti oluşumunun engellenmesi, ikincisi; Türkiye'nin meşru güvenlik endişesinin gözetlenmesi ve özellikle PKK terörünün engellenmesi, üçüncüsü de Irak'ta yaşayan Türkmenlerin korunmasıdır. Ancak 23 Ekim 1991'de, Bağdat'ın Kürtlere karşı ekonomik ambargo başlatması ve akabinde bu bölgede hükümet görevlilerini geri çekmesi ile bir iktidar boşluğu oluşmuş ve Buda Kürtlerin teşkilatlanma süreci hızlandırmıştır. Kuzey Iraklı Kürtlerin Temmuz 1992'de bir hükümet oluşturmaları,

Eylül ayında istihbarat ve Polis örgütü kurmaları,Ekim ayında bir ordu oluşturmaları ve ardından Erbil’de bir Federe Kürt Devletinin kurulduğunu ilan etmeleri üzerine Türkiye, Kürtlerin aldığı bu kararların bölgesel güvenlik ve istikrarı olumsuz etkileyeceğini ve bu eylemlerinin tanımayacağını açıklasa da Kürtlere müdahale etmede gecikmiştir. ABD’nin işgali ardından Irak’ın kaderini belirleyecek olan siyasi yapılanması sürecinde önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bu siyasi gelişmeler demokratik bir şekilde hem ABD hem de güçlü olan siyasi etnik gruplar tarafından yapılmamıştır. Irak’taki siyasi partiler özellikle askeri milis güçlerine sahip olan gruplar kendi çıkarları için bu siyasi gelişmeleri kullanmaktadır. Bu süre içerisinde ard arda iki seçim ve daimi anayasa için de bir referandum yapılmıştır. ABD’ye müttefik silahlı güçlere sahip olan Kürt ve Şii grupların etkisi altında kalan bu gelişmeler, Irak’taki diğer grupları özellikle Türkmenler ve Asurileri zayıf bir durumda bırakmıştır. Türkmenler, Irak’ın asil unsuru olmasına rağmen, hep bu siyasi gelişmelerin dışında bırakılmıştır. Türkmenler, siyasi süreç dışında bırakılmasının bir nedeni de Türkiye ve ABD ilişkilerinde yaşanan olumsuz gelişmelerden kaynaklanmaktadır. ABD başından beri Türkmenlerle eşit muamele yapmamasına rağmen, Kerkük ve diğer önemli meselelerde Kürt gruplarını desteklemiştir.

Hem Irak ile hem de Suriye ile Türkiye arasındaki su krizi de ciddi bir sorun haline dönüşmüştür. Suriye ve Irak arasında Fırat, Dicle ve Asi nehirleriyle ilgili anlaşmazlık da Türkiye’nin Güneydoğu Anadolu Projesi’ne başlamasıyla birlikte daha da görünür bir hal almış ve terör, Hatay meselesi gibi konularla bağlantılı olarak gerilimlere sebep olmuştur.

Suriye ve Irak, Türkiye’nin proje çerçevesinde inşa ettiği barajlara özellikle de su tutulma dönemlerinde, bazen kendi sularının azalacağı bazen de suların kirlenmesine neden olduğu gerekçesiyle karşı çıkmış, sorunu uluslararası platforma taşımaya çalışmıştır. Türkiye ile Irak arasında 1946 anlaşması ve Türkiye ile Suriye arasında ise 1987 Protokolü imzalanmış, günümüz statüsünü belirleyen 1987 Protokolü ile Suriye’ye yıllık ortalama 500 metreküp/sn su bırakılması kararlaştırılmıştır. Fakat Irak ve Suriye üç tarafın katılımıyla yeni bir anlaşma yapılmasını ve bırakılan su miktarının arttırılmasını talep etmektedir. Ülkelerin

nehirlere katkıları ve tüketim hedefleri dikkate alındığında, Suriye ve Irak'ın toplam su taleplerinin, nehirlerin su potansiyelinin üzerinde olduğu görülmektedir. Fırat ve Dicle nehirlerini “uluslararası sular” olarak kabul eden ve “suların Paylaşımı”nı öngören Suriye ve Irak'ın tezleri; Üç Aşamalı Plan ile “sınır aşan” iki nehrin sularının tahsisinin yapılabileceğini ifade eden Türkiye'nin tezleri ile çatışmaktadır. Sonuç olarak su, teknik bir malzemeden çok, siyasi bir malzeme olarak görülmekte, suyun akışı bir başkasının inisiyatifine bırakılmak istenmemektedir. Bölgede yaşanan güvensizlik ortamı devam ettiği sürece, herhangi bir anlaşma olmayacağı görülmektedir.

Türkiye, Suriye ve Irak arasında Fırat, Dicle ve Asi nehirleri ile ilgili olarak bugüne kadar yapılmış üçlü bir anlaşma bulunmamaktadır. Uluslararası hukuka baktığımızda, yararlanmanın anlaşmalarla düzenlenmediği durumlarda, uygulamada, birçok anlaşmada ve uluslararası hakemlik kararlarında Hakça Paylaşım veya Adil Kullanım ilkesinin kabul edildiği görülmektedir. Her bir kıyıdaş ülkesi üzerinde bulunan akarsudan hakça ve makul bir şekilde kullanma hakkına sahiptir.

Türkiye'den kaynaklanan Dicle ve Fırat sularının aşağı kıyıdaş ülkeler Suriye ve Irak'la hakkaniyete dayalı bir biçimde optimum kullanımı için Türkiye ciddi çabalar göstermiştir. Üç aşamalı plan bunun açık kanıtıdır. Diğer taraftan, büyük bir sosyo-ekonomik proje olan Güneydoğu Anadolu Projesi kapsamında inşa edilen barajlar, aşağı kıyıdaş ülkelere zarar vermediği gibi, mevsimsel ve yıllara göre değişebilen aşırı yağış ya da tam tersine kurak dönemlerde su akışını regüle edici özelliğiyle bu ülkeler için de yararlı bir işlev görmektedir. Ancak, bu suların denetiminin Türkiye'nin elinde olduğu da bir gerçektir. Irak ve Suriye'nin, farklı ancak zaman içerisinde birbirine yaklaşan ve bu suların neredeyse eşit oranda paylaşımını talep etmekten öteye geçmeyen tezleri, bilimsel dayanaktan yoksun olduğu gibi, uluslararası hukuk bakımından da en azından tartışmalı bir husustur. Kaldı ki, bu iki ülkenin toplam su talebi, bu çalışmada somut rakamlarla ortaya konulduğu üzere, Dicle ve Fırat sularının toplam miktarından bile çok fazladır. Diğer bir ifadeyle, söz konusu talepler gerçekçi değildir. Öte yandan, Suriye'nin Asi

nehri'nin suyunun kullanımında aşağı kıyıdaş ülke durumundaki Türkiye'yi kendi tezlerine aykırı bir biçimde gözetmemesi dikkat çekici bir çelişkidir.

Bölgedeki en önemli sorunlardan biri olan Arap-İsrail anlaşmazlığının temeli olan Filistin sorunudur. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Filistin topraklarında kurulan İsrail'in takip ettiği politika ve güvenliği gerekçesi ile topraklarını genişletmesi, birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlar bölgede acil çözümler beklemektedir. Filistin'in 1987 yılında başlattığı “ İntifada” hareketi bölgede ciddi bir huzursuzluk ve istikrarsızlık ortamını meydana getirmiştir. Birinci Körfez Savaşı'ndan sonra, ABD'nin liderliğinde Filistinlilere zerklik verilmesi konusunda büyük gelişmeler sağlanmıştır.

Türkiye, İsrail –Filistin çatışmasını bölgede bir istikrarsızlık unsuru olarak algılamıştır dolayısıyla dengesini, bu çatışmadaki gelişmelere göre sağlamıştır.

KAYNAKLAR

RESMÎ KAYNAKLAR

TBMM TUTANAKLARI

SÜRELİ YAYINLAR

1- GAZETELER

Cumhuriyet

Hürriyet

Milliyet

Sabah

2-DERGİLER

Avrasya Dosyası

Ayın Tarihi

Israel Affairs

Jeopolitik

Middle East Journal

Stratejik Öngörü

The Washington Quarterly

Washington Institute for Near East Policy

1-KİTAPLAR

ABDULLAH, Ömer Faruk, **Suriye Dosyası**, Akabe Yayınları, İstanbul, 1985.

AKDEVELİOĞLU, Atay, “İran’ın Basra Körfezi’nde Nüfuz Kurma Girişimi”, Baskın Oran(Ed.)**Türk Dış Politikası**, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

ARAS, Bülent **Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997.

ARAS, Bülent, **Ortadoğu ve Türkiye**, Q-Matris Yayınları, İstanbul, 2003.

ARI, Tayyar **Geçmişten Günümüze Orta Doğu; Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, Ankara.

BAĞCI, Hüseyin, **Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar**, ODTÜ Yayınları, Ankara, 2007.

BALTA, Paul **Dünya’da İslam**, Milliyet Kitapları, 1994.

BİLEN, Özden, **Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye**, Tesav Yayınları, İstanbul, 1996.

BREZİNSKI, Zbigniew ve GATES Robert, **İran’ın Zamanı Geldi**, Profil Yayınları, İstanbul, 2006.

ÇİZGEN, Nevval, **İki Ülke, İki Devrim, Türkiye, İran**, Say Yayınları, İstanbul, 1994.

DEMİREL, Süleyman, **1970’li Yılların Muhasebesi ve Türkiye’nin Geleceğine Bir Bakış**, Başbakanlık Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği, Ankara, 1979.

DOĞANAY, Zekai ve ATUN, Fikret **Ortadoğu'nun Jeopolitik ve Jeostratejik Açidan Değerlendirilmesi: Körfez Harbi ve Alman Dersler**, Nurol Yayınevi, Ankara, 1994.

DURMAZUÇAR, Vedat, **Ortadoğu'da Suyun Artan Stratejik Değeri**, IQ Yayınları, İstanbul, 2002.

EDER, Mine ve ÇARKOĞLU, Ali, “ Su İhtilafı: Fırat-Dicle Havzası”, Derleyenler: Barry Rubin, Kemal Kirişçi, **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.

EISENSTADT, Michael “ Turkish- Israeli Military Cooperation: An Assessment Policywatch”, **Washington Institute for Near East Policy**, No.262, July 1997.

ERCİYES, Erdem **Ortadoğu Denklemine Türkiye- Suriye İlişkileri**, IQ Yayınları, İstanbul, 2004.

ERDOĞAN, İbrahim, “ Su Sorunu, Ortadoğu ve Türkiye: Bölgesel Bir Analiz”, Derleyen: İhsan Dağı, **Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim**, Siyasal Yayınları, Ankara, 1998.

GÖNLÜBOL Mehmet ve Ömer KÜRKÇÜOĞLU , “ Türkiye'nin Arap Devletleri İle İlişkileri”,**Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.

GÖZEN, Ramazan **Amerikan Kısılcısında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası**, Liberte Yayınları, Ankara, 2000.

GÖZEN, Ramazan, “ Turgut Özal ve Körfez Savaşı”, Editörler: İhsan Sezal-İhsan Dağı, **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet**, Boyut Kitapları, İstanbul, 2003.

GÜLEÇ Mustafa ve Oğuz GENÇAY, **Irak Savaşı'nın Gölgesinde Türkiye-Ortadoğu Ticari İlişkileri**, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara, 2003.

GÜNAY, Ahmet, **İntifada Gerçeği**, Ceylan Yayınları, İstanbul, 2002.

GÜRSES, Emin, “Kuzey Irak Merkezli Jeopolitik Rekabet”, Osman Metin Öztürk ve Yalçın Sarıkaya, **Kaosa Doğru İran**, Fark Yayınları, Ankara, 2006.

HALE, William **Türk Dış Politikası 1774–2000**, Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003.

HALLIDAY, Fred **İslam and the Myth of Confrontation**, I.B. Tauris Publishers, New York, 1995.

HÜRMÜZLÜ, Erşat, **Türkmenler ve Irak**, Kerkük Vakfı Yayınları, Ankara, 2003.

INBAR, Efraim, “ Türk-İsrail İlişkilerinde Stratejik Unsur”, Derleyenler: Barry Rubin-Kemal Kirişçi, **Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2002.

ISMAEL, Tarraq Y. **International Relations of the Contemporary Middle East**, Syracuse University Press, New York, 1986.

İBAS, Selahattin “Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihi” Derleyenler: Türel Yılmaz-Mehmet Şahin, **Ortadoğu Siyasetinde Suriye**, Platin Yayınları, Ankara, 2004.

İZZETİ, Ebulfazl, **Devrimci İslam ve İslam Devrimi**, Objektif Yayınları, İstanbul, 1993.

İZZETİ, İzzetullah **İran ve Bölge Jeopolitiği**, Küre Yayınları, İstanbul, 2006.

KAYNAK, Muhteşem, **İraklı Sığınmacılar ve Türkiye 1988–1991**, Tanmak Yay., Ankara, 1992.

KEDDİE, Nikki, **Roots of Revolution**, Yale University Press, London 1981.

KIRKIK, Ramazan **Türkiye- Suriye İlişkileri ve Suriye’nin Etnik Yapısı**, Aydınlar Ocağı Yayınları, Açık Oturum Dizisi:19, İstanbul, 2000.

KİRİŞÇİ, Kemal, “ Türkiye ve Müslüman Orta Doğu”, Derleyenler: Alan Makovsky, Sabri Sayan, **Türkiye’nin Yeni Dünyası ve Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

KİRİŞÇİ, Kemal, “ Türkiye’nin Ortadoğu Politikasının Geleceği”, Derleyenler: Barry Rubin-Kemal Kirişçi, **Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.

KIRK ,George E., **A Short History of the Middle East**, Frederick A. Praeger Publisher, New York, 1960.

KUT ,Gün, “Ortadoğu’da Su Sorunu ve Türkiye”, (Ed.), Haluk Ülman, **Ortadoğu Sorunları ve Türkiye**, İstanbul: Tüses Yayınları, Aralık 1991.

KUT, Şule, “ 1990’larda Türk Dış Politikasının Ana Hatları”, Derleyenler: Barry Rubin, Kemal Kirişçi, **Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer “ Arap Devletleriyle İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.)**Türk Dış Politikası**, İletişim Yayınları, Cilt:1, İstanbul, 2004.

LEWIS, Bernard, **Ortadoğu**, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2007.

PEHLİVANOĞLU, Öner **Orta Doğu ve Türkiye**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004.

MAKOVSKY, Alain ,“ Israeli-Turkish Relations: A Turkish Periphery Strategy”, in Henri Barkey, ed. **Reluctant Neighbor: Turkey’s Role in the Middle East**, Washington D.C. United States Institute of Peace, 1996.

MARR, Phebe, “ Turkey and Iraq”, ed. Henri Barkey, **Reluctant Neighbor: Turkey’s Role in the Middle East**, United States Institute of Peace, Washington DC, 1996.

MARUFOĞLU, Sinan, “ Irak Türkleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt:20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

MUTAHHARİ, Murtaza, **İran İslam Devrimi**, Pınar Yayınları.

OLSON, Robert, **Turkey-Iran Relations 1979–2004 Revolution, Ideology, War, Coups and Geopolitics**, Mazda Publishers, California, 2004.

ORAN, Baskın, **Kalkık Horoz Çekiç Güç ve Kürt Devleti**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1996.

ORHAN, Oytun, “Suriye Arap Cumhuriyeti”, **Stratejik Öngörü**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2006.

ORHAN, Oytun, “ Ortadoğu’nun Düşman Kardeşleri Suriye ve Irak”, **Avrasya Dosyası**, c.6, s.3, Sonbahar 2000 180-197.

OWEN, Roger, **State, Power and Politics in the making of the Modern Middle East**, Routledge, London, 1992.

ÖZKAN, Tuncay, **CIA Kürtleri, Kürt Devletinin Gizli Tarihi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

ÖZMEN, Süleyman, **İsrail ve Etnik Dini Çatışmalar**, IQ Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006.

ÖZTÜRK, Metin **Türkiye ve Ortadoğu**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1997.

PAMUKÇU, Konuralp , “ Su Sorunu ve Türkiye/Suriye/Irak İlişkileri”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1998.

POLK, William R, **Irak’ı Anlamak**, NTV Yayınları, İstanbul, 2005.

ROBİNS, Philip, **Turkey and the Middle East**, Pinter Publishers, London, 1991.

RUBİN, Barry, “Türkiye’nin Uluslararası Alanda Değişen Rolü”, Derleyenler: Barry Rubin, Kemal Kirişçi, **Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.

SAATÇI, Suphi, **Irak’taki Türk Varlığı**, Tarih Araştırmalar ve Dokümantasyonlar Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

SALLİNGER, Pierre, Laurent, Eric, **Körfez Savaşı: Gizli Dosya**, E Yayınları, İstanbul, 1991.

SİLLELİ, Turan **Büyük Oyunda Türkiye-Irak İlişkileri**, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2005.

ŞAHİN, Mehmet, “ Suriye’nin Sorunu”, ” Derleyenler: Türel Yılmaz-Mehmet Şahin, **Ortadoğu Siyasetinde Suriye**, Platin Yayınları, Ankara, 2004.

ŞALVARCI, Yakup, **Pax Aqualis Türkiye-Suriye İsrail İlişkileri, Su Sorunu ve Ortadoğu**, İstanbul: Zaman Kitap, 2003.

ŞEHSUVAROĞLU, Lütü, **Su Barışı, Türkiye ve Ortadoğu Su Politikaları**, Ankara, 2000.

SLUGLETT, Marion Farouk, Sluglett Peter, **Iraq Since 1958: From Revolution to Dictatorship**, I.B.Tauris Publishers, London, 1990.

TAŞKIN, Hasan **İstihbarat Arşivlerindeki Gizli GAP Raporu**, Neden Yayınları, İstanbul, 2007.

TİRYAKİ, Orhan, **Sınırşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu**, Hak Yayınları, İstanbul, 1994.

TOKLU, Vefa, **Su Sorunu Uluslar arası Hukuk ve Türkiye**, Turhan Kitapevi Yayınları, Ankara, 1999.

TOMANBAY, Mehmet, **Dünyada Su Bütçesi ve Ortadoğu Gerçeği**, Gazi Kitabevi, Ankara, 1998.

TUNCER, Nil, "Süleyman Demirel", Yayına Hazırlayan: Ali Faik Demir, **Türk Dış Politikasında Liderler**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007.

TÜR, Özlem, "Türkiye-Suriye İlişkileri: Su Sorunu", (Der.) Meliha Benli Altunışık, **Türkiye ve Ortadoğu, Tarih, Kimlik, Güvenlik**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999.

UÇAK, Mustafa, **Türkiye'nin Sınırşan Suları Ve Ortadoğu Su Sorununun, Bölgedeki Uluslararası Politikasını Belirleyen Bir Faktör Olması Nedeniyle Önemi**, Hak Yayınları, İstanbul, 2002.

ULUATAM, Özhan, **Damlaya Damlaya Ortadoğu'nun Su Sorunu**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998.

USHER, Graham, **Dispatches from Palestine**, Pluto Press, USA, 1999.

VAN DAM , Nikolas, **Suriye'de İktidar Mücadelesi**, Semih İdiz- Aslı Falay Çalkıvık (çev.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

YARAÇ LAÇİNOK, Nevra, "Turgut Özal", Yayına Hazırlayan: Ali Faik Demir, **Türk Dış Politikasında Liderler**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007.

YILDIZ, Yavuz Gökalep, **Global Stratejide Ortadoğu**, Der Yayınları, İstanbul, 2000.

YAPP, M.E, **The Near East Since the since First World War**, Longman Publishers, London, 1991.

YAVUZALP, Ercüment, **Dış Politikada Oyunun Kuralları**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.

ZEHİR, Cemal, **Ortadoğu'da Su Medeniyetlerinden Su Savaşlarına**, Su Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.

2- MAKALELER

ATAÖV, Türkkaya, “ İki Doğu Komşumuz: Irak ve İran”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: XLIV, No:1–2,Ocak-Haziran, 1989.

BALCI Fatih ve BALCI Hüdaverdi, “Tarihsel Süreç İçinde Orta Doğu”, (www.turkishweekly.net), (20 Aralık 2007).

BARKEY, Henri J, “ Koşulların Zorladığı İlişki: Körfez Savaşı'ndan Bu Yana Türkiye ve Irak”, **Avrasya Dosyası**, Cilt:6, Sayı:3, Sonbahar, 2000 29-49.

BISHKU, Michael B. “ How Has Turkey Viewed Israel?”, **Israel Affairs**, Vol.2006.

CELALİFER, Arzu “Türkiye-İran İlişkilerinde Dönüm Noktaları ve Son Gelişmelerin Değerlendirilmesi”, www.turkishweekly.net,(20 Aralık 2007).

ÇEÇEN, Anıl, “ Güney Komşumuz Irak”, **Avrasya Dosyası**, Cilt:6, Sayı:3, Sonbahar, 2000 13-28.

DEMİRCİ, Güçlü, “ Irak Türkmenlerinin Demografik Yapısı”, **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara, 2002.

DURMUŞ, Mehmet “Şah'tan Hatemi'ye İran'ın Dış Politikası”,www.turksam.org,(17 Kasım 2007).

EISENSTADT, Michael “ Turkish- İsraili Military Cooperation: An Assessment Policywatch”, **Washington Institute for Near East Policy**, No.262, July 1997.

ERKMEN, Serhat “İsrail-Filistin”, **Stratejik Öngörü**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2006.

ERKMEN, Serhat, “ Körfez Savaşı Sonrası İran-İrak İlişkileri”, **Avrasya Dosyası**, c.6, s.3, Sonbahar 2000 198-218.

GRESH, Alain,“ Turkish- İsraili- Syrian Relations and Their Impact on The Middle East”, **Middle East Journal**, 52, No:2, Spring 1998.

GÜLEÇ Mustafa ve Oğuz GENÇAY, **Irak Savaşı’nın Gölgesinde Türkiye-Ortadoğu Ticari İlişkileri**, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara, 2003.

GÜRSES, Emin “ Dış Politikada Ulusalcı Yaklaşım ve Türkiye”, **Jeopolitik**, Temmuz 2005, Sayı:18.

ISMAEL, Tareq Y. **International Relations of the Contemporary Middle East**, Syracuse University Press, New York, 1986.

MAKOVSKY, Alain ,“ Israeli-Turkish Relations: A Turkish Periphery Strategy”, in Henri Barkey, ed. **Reluctant Neighbor: Turkey’s Role in the Middle East**, Washington D.C. United States Institute of Peace, 1996.

MARUFOĞLU, Sinan, “ Irak Türkleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt:20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

NAKİP, Mahir, “ Irak Türklerinin Meselesine Nasıl Bakmalı?”, **Avrasya Dosyası**, Cilt:3, İlkbahar, 1996.

ORHAN, Oytun, “Suriye Arap Cumhuriyeti”, **Stratejik Öngörü**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2006.

ORHAN, Oytun, “ Ortadoğu’nun Düşman Kardeşleri Suriye ve Irak”, **Avrasya Dosyası**, c.6, s.3, Sonbahar 2000 180-197.

SAATÇI, Suphi, **Irak'taki Türk Varlığı**, Tarih Araştırmalar ve Dokümantasyonlar Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

SALLINGER, Pierre, Laurent, Eric, **Körfez Savaşı: Gizli Dosya**, E Yayınları, İstanbul, 1991.

SİLLELİ, Turan **Büyük Oyunda Türkiye-Irak İlişkileri**, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2005.

ŞAHİN, Mehmet, “ Suriye'nin Sorunu”, ” Derleyenler: Türel Yılmaz-Mehmet Şahin, **Ortadoğu Siyasetinde Suriye**, Platin Yayınları, Ankara, 2004.

SLUGLETT, Marion Farouk, Sluglett Peter, **Iraq Since 1958: From Revolution to Dictatorship**, I.B.Tauris Publishers, London, 1990.

WAXMAN, Dov “ Turkey and Israel: A New Balance of Power in the Middle East”, **The Washington Quarterly**, Winter-1999.

YILMAZ, Hasan, “ Irak'ta Muhalefet ve ABD'nin Irak Politikası”, **Avrasya Dosyası**, Cilt:6, Sayı:3, Sonbahar 2000 66-96.

3-TEZLER

BİLGİÇ, Esra, **Su Sorunu: Fırat, Dicle ve Asi Nehirleri Örnekleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, 2006.

DEMİR, Abdullah **Türkiye- Suriye- Irak Arasında Sınır Aşan Sular Sorunu Çerçevesinde Türkiye'nin Su Politikası**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2006.

DİREZİNCİ, Aykut **1990-2004 Yılları Arasında Türkiye ile Ortadoğu Ülkelerinin Ekonomik İlişkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2005.

KOCATÜRK, Nurhan, **Hatemi Dönemi Türk-İran İlişkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2006.

MARUFSELİM, Aydın, **Türkiye ve Irak İlişkilerinde Türkmenler: Körfez Savaşı Sonrasından Günümüze**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2007

ÖZ, Hakan İlker, **Ortadoğu'da Su Sorunu ve Türkiye'nin Güvenlik Politikası**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2005.

ÖZCAN, Dilek, **1991 Körfez Savaşı Dönemi İsrail ve İran'ın Dış Politikaları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007.

SEÇİLİR, Halit Çağrı, **Soğuk Savaş Dönemi ve 1990-2001 Döneminde Türkiye-Ortadoğu İlişkilerine ABD Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, 2004.

ŞAKAR, Orçun **1990-2000 Yılları Arasında Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve ABD'nin Rolü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.

ULUTAŞ, Alptan, **I. ve II. Körfez Savaşı'nın Türkiye'ye Etkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2006.

4- ANSİKLOPEDİLER

Türkler Ansiklopedisi

5- SÖZLÜ KAYNAKLAR

Prof. Dr. Emin Gürses ile yapılan mülakat

6-İNTERNET ADRESLERİ

www.atin.org.

www.filistin.ihh.org.tr.

www.iraqitürkman.org.tr.

www.kimkimdir.gen.tr.

www.sabah.com.tr.

www.turkishweekly.com.

www.turksam.org.

http://www.usak.org.uk/junction.asp?lid=4_10_17_22&ln=TR.